

TÜRK MÜZİĞİNDE YEKTA, EZGİ VE AREL TEORİLERİNİN POZİTİVİST İNŞASI: KISA FAKAT ELEŞTİREL BİR TARİHÇE

The Positivist Construction of Yekta, Ezgi and Arel Theories in Turkish Music: A Brief but Critical History

Okan Murat ÖZTÜRK *

ÖZ

Günümüzde Türk müziği teorisi olarak tanınan teori, aslında, Şark/Osmanlı müziğine ilmi, asrî ve medenî bir teori kazandırmak maksadıyla başlatılan bir sürecin ürünüdür. Bu teorinin, üç mevlevî şeyhi ile üç müntesibin ortak çalışmalarıyla üretilmiş olduğuna dair Yılmaz Öztuna tarafından geliştirilmiş ve yaygın şekilde kabul gören kısa bir anlatı vardır. Bu makalede, Osmanlı müziğinde, teori alanını modernleştirmek için Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve Sadeddin Arel tarafından yapılan müdahaleler, tarihsel belge, tanıklık ve anılara dayalı olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın amacı geliştirilen teorilerle ilgili olayların ayrıntılı bir kronolojisini oluşturmak; bu teorilerin inşasında doğrudan veya dolaylı şekilde rol alanları belirlemek ve tüm bulguları prosopografik çerçevede değerlendirilmiştir. Kronolojide, sürecin bilinmeyen, ihmal edilmiş olan, az veya yanlış bilinen ayrıntılarına odaklanılmıştır. Veriler ışığında, teorinin modernleştirilmesi çalışmalarına katılanlar, Rauf Yekta ve Sadeddin Arel isimleri etrafında ele alınmıştır. Buna göre Rauf Yekta etrafında, mevlevî şeyhleri Ataullah ve Celaleddin, matematikçi Salih Zeki Bey ve dolaylı olarak da Mikail Meşakka isimleri yer almıştır. Arel'in etrafında ise, Suphi Ezgi ve Salih Murad Uzdilek doğrudan, Yılmaz Öztuna, sürecin tarihyazımı boyutunda dolaylı, teori çalışmalarına hiç katılmamış olan Mevlevî şeyhi Hüseyin Fahreddin ise tamamen Öztuna'nın bir hatasına bağlı olarak yer almıştır. Araştırmanın prosopografik boyutu, modernleştiricilerin, basın, yabancı elçilikler, yabancı okullar, sufi tarikatlar, bürokratlar, siyasi partiler, misyonerler, edebiyatçılar ve masonlar gibi çok çeşitli sosyal, siyasal ve entelektüel çevrelerle giriş ilişkiler içinde olduklarını göstermiştir. Teoriyi modernleştirmek isteyenler, yaptıkları müdahaleleri bilim ve ilerleme fikri üzerinden meşrulaştırmaya çabalamışlar; Garpcılık ve Comte pozitivismi ise bir topyekün kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdir. Ses sistemi ve teorik içerikle ilgili temel araştırmaların tümü, Rauf Yekta tarafından yapılmış olmasına rağmen, ölümünden sonra bu içerik, Arel tarafından, Batı armonik tonalitesine uygun olarak dönüştürülmüş ve bu son haliyle de, Türk müziği teorisi olarak bilinir olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Garpcılık, modernleşme, Comte pozitivismi, bilim, ilerleme, Osmanlı/Türk müziği teorisi.

ABSTRACT

The theory, which is known as Turkish music theory today, is actually a product of a process that initiated with the aim of providing a scientific, modern and civilized theory to Eastern/Ottoman music. There is a short and widely accepted narrative developed by Yılmaz Öztuna in relation to the fact that this theory was produced by the collaboration of three Mevlevî sheikhs and three followers. In this article, the interventions made by Rauf Yekta, Suphi Ezgi and Sadeddin Arel in order to modernize the field of theory in Ottoman music are handled based on historical documents, witnesses and memories. The aim of the research is to provide a detailed chronology of the events related to the development of the three theories; to identify those who play a role directly or indirectly in the construction of these theories and to evaluate all findings within the prosopographic framework. In chronology, special attention was paid to revealing the unknown, neglected, little or incorrectly known details of the process. In the light of the data, those who participated in the modernization of the theory are discussed around the names of Rauf Yekta and Sadeddin Arel. Accordingly, there are the names of Mevlevî sheikhs Ataullah and Celaleddin, mathematician Salih Zeki Bey and indirectly Mikhail Mishaqa around Rauf Yekta. Around Arel, Suphi Ezgi and Salih Murad Uzdilek directly; Yılmaz Öztuna, indirectly in the historiography dimension of the process; Mevlevî sheik Hüseyin Fahreddin, who has never participated in the theory studies, has been involved entirely due to a mistake of Öztuna. As a result, the prosopographic dimension of the study revealed that modernizers had intricate relationships with a wide range of social, political and intellectual circles, such as the press, foreign embassy officers, foreign schools, sufi orders, bureaucrats, political parties, missionaries, literary milieus and freemasons. Those who want to modernize the theory had tried to legitimize their interventions on the idea of science and progress; and they also saw Westernism and Comtean positivism as a remedy for total salvation. Although all the basic researches on the tone system and theoretical content were conducted by Rauf Yekta, after his death, this content was converted by Arel in accordance with Western harmonic tonality, and in this final form, it became known as Turkish music theory.

Keywords: Westernism, modernization, Comtean positivism, science, progress, Ottoman/Turkish music theory.

Araştırma Makalesi - Geliş Tarihi/Received Date: 05.04.2020 Kabul Tarihi/Accepted Date: 02.06.2020

* **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi Müzikoloji Bölümü, mozturk@mgu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-1604-1715

Atf/Citation: Öztürk, O. M. (2020) Türk Müziğinde Yekta, Ezgi ve Arel Teorilerinin Pozitivist İnşası: Kısa Fakat Eleştirel Bir Tarihçe. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (16), 171-215.

Extended Abstract

The theory, which is known as Turkish music theory today, is actually a product of a process that initiated with the aim of providing a scientific, modern and civilized theory to Eastern / Ottoman music. What is known about this process, which was started with the idea of exploring the scientific foundations of Eastern / Ottoman music and giving this music a new theoretical order in accordance with the needs of the time and the progress in civilization, is quite limited, brief, and disorganized. The actors and events in the field of music theory of this transformative process, which is vital for those who want to westernize, civilize and modernize the East they live in, have not been the subject of comprehensive research so far. Many significant details of the studies that started to develop with the pioneering initiatives of Rauf Yekta are either unknown or widely known incorrectly or incompletely. Regarding the development of the process, there are obvious differences, contradictory or suspicious issues between the information provided by Yekta (between 1897 and 1935), Ezgi (between 1933 and 1953) and a historian Yılmaz Öztuna, one of Arel's students (between 1953 and 1987). The popular and fictional 'narrative' developed by Öztuna, which is widely used by various writers as a main source of reference, is not only misleading and manipulating but also largely devoid of the historical facts of the issue. In this article, the interventions made in the field of theory to 'modernize' the Eastern / Ottoman / Turkish music are based on historical documents, witnesses and memories. The main purpose of this research is to create a detailed chronology about the events that developed during the process in line with the trends such as Westernism, Comtean positivism, materialism, social Darwinism and Orientalism. In the chronology created within this framework, particular emphasis was paid to revealing the unknown, neglected, little or incorrectly known details of the whole process. The prosopographic dimension of chronology has revealed that the people trying to modernize the music theory have intricate relationships with a wide range of social, political and intellectual circles such as the press, political associations and parties, bureaucrats, sufi orders, literary milieus, schools providing education in European languages (primarily in French), students attending or sent to European universities for higher education, foreign embassy officers, ambassadors, diplomats, freemasons and missionaries. For this reason, the biographical and prosopographic features of the names who took an active role in the process were focused on with a critical view and the data obtained were tabulated.

The studies carried out in the field of music theory gained momentum when Rauf Yekta started taking lessons from Ataullah Dede in 1887, and Yekta had become the most respected authority in the field until 1935 with his researches and publications. The first discovery of Yekta in terms of scientific research was related to the sound/tone system of Ottoman music. Yekta, who saw that there were 18 frets in the octave in the historical sources of theory, determined that 25 sounds were used in the octave in the current practice. In order to test this information, interval measurement experiments on sonometer were carried out first by Ataullah and then by him. Informing Celaleddin Dede, the other Mevlevi sheikh and respected tanbur player, from these works, Yekta also carried out studies with him on the subjects of old theory and actual tanbur frets. In 1906, Yekta, who has been publishing in various newspapers throughout the process, transferred his progress to his friends, Suphi Ezgi and Sadeddin Arel. This time, with his subsidiary, he created a separate tripartite and enabled the studies to be deepened comparatively. In the same year, inspired by the work of the Lebanese theorist Mikhail Mishaqa, Yekta accepted that it would be proper to use this approach in the nomenclature of the frets used in Ottoman music. During the First World War, Yekta left the joint study due to disagreement with Arel, then, the others (Arel and Ezgi) continued to work together. With their publications, first Suphi Ezgi (between 1933 and 1953) and then H. Sadeddin Arel (between

1948 and 1955) became the names that determined the direction of the process. In essence, there were significant differences between all three of the theories put forward by Yekta, Ezgi and Arel; although there was more partnership between Ezgi and Arel, it seems that both of them also disagree on various theoretical issues. Arel, who was the last involved in the process with his publishing and organizing skills, enabled his theory to be 'formalized' and spread throughout the country, while caused Yekta's leading role in the process to fall into the second plan.

In the 67th issue of the Music Magazine (1953) Öztuna made a direct quotation from S. Ezgi while giving information about the development of theoretical studies, but in this quote, he accidentally wrote 'Fahrüddin and Celaledin' instead of 'Ataullah and Celaledin'. In 1955, although he promised to fix this or similar errors in his future publications, he did not do this over the years. Moreover, instead of correcting this simple mistake, he went to build a purely fictional narrative, entirely based on his own assumption. All studies using Öztuna as the main reference source have caused this incomplete, erroneous and fictitious knowledge to become more widespread.

As a result, it has been determined that the interventions in the field of music theory have developed as a compulsory component of the Westernization process that passed from the Ottoman Empire to the Republic and the people who took part in this process understood positivism as progress. In addition, with this research, it was concretely revealed that the widespread fictional narrative, 'three sheikhs and three followers', was completely produced by Öztuna after 1953 and did not accurately reflect the historical facts of the process. This result shows clearly that the history of Westernization of Turkish music theory should be rewritten in the light of the data and findings presented in this article.

Giriş: Osmanlı Musikisinin Bilimsel Temellerinin Ortaya Çıkarılması Süreci

Osmanlı dünyasında, Avrupa medeniyetine hayranlık beslemeye başlama; o medeniyete imrenme ve giderek ‘buradaki’ idare ve hayatı ‘orada olana benzetme’ yönündeki olaylar dizisinin gelişiminde, Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan uygulamaların önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği konusunda uzmanlar, görüş birliği içindedir.¹ Medeniyet, terakki, tekamül ve müspet ilim gibi terimlerin anahtar hale geldiği bu dönüşüm sürecine temel oluşturan Avrupalı/Garpcı yönelim, Şark/Osmanlı musikisine ilmî bir teorik muhteva kazandırılması girişimleri üzerinde de belirleyici olmuştur. Günümüzde, yaygın şekilde ‘Arel teorisi’² olarak bilinen bu yeni teorinin gelişim süreci hakkında, Arel’in öğrencilerinden Öztuna’nın şekillendirdiği ve konuyla ilgili olarak pek çok araştırmacının öncelikle bakma eğiliminde olduğu ‘ansiklopedik’ klişe anlatı, esas itibarıyla, şu kısa özetten ibarettir: “Şeyh Celaleddin ve Şeyh Ataullah Efendiler mevzu ile XX. asrın ilk yıllarında uğraşmaya başlamışlar, fakat eser verememişler, onlar ve Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede, ancak Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve Sadeddin Arel’i bu yola sevk etmiye muvaffak olmuşlardır. Sistem mükemmel şekilde Arel tarafından kaleme alınmıştır” (1974, s. 337).

Modern bir teori inşasının kronolojik boyutunu belgelemekten tümüyle uzak ve teoriye müdahale eden isimlerin temel rol ve işlevlerini, yanıltıcı şekilde, ‘eş-zamanlı’ ve ‘eş-statülü’ hale getiren bu kurmaca özetin literatürdeki yaygınlığı³ dikkate alındığında, sürecin, herşeyden önce, kendi gelişme seyrine tanıklık eden belge ve bilgiler üzerinden ayrıntılı şekilde araştırılması gerektiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle Garpcı yönelimle oluşturulan bu yeni teorinin inşa edilme sürecindeki belli başlı kişiler ile rol aldıkları olayların kronolojik olarak aydınlatılması ve açıkça bir ‘galat-ı meşhur’ halini almış bulunan klişe özetin karanlıkta bıraktığı ve çarpıttığı muhtelif ayrıntıların açığa çıkarılması, süreç tarihçesinin teşkili açısından öncelikli bir problem durumundadır. İddia edilenlerden öte, sürecin seyrinde gerçek anlamda rol oynamış isimlerin kimler oldukları; bu kişilerin, teori üzerinde çalışırken ne gibi düşünce ve çevrelerden etkilendiklerine dair sorular, bu araştırmanın temel hareket noktalarını oluşturmaktadır.

Yöntem ve Bulgular

Osmanlı musikisinin bilimsel esas ve kaidelerinin keşfedilmesi düşüncesiyle Rauf Yekta tarafından başlatılan süreç, gelişimi itibarıyla çeşitli kişi ve anlayışların çeşitlilik arzettiği bir olaylar dizisi içermektedir. Bu nedenle öncelikle yapılması gereken, müzik teorisi alanında etkin şekilde rol alan isimlerin kimler oldukları ve ilgili olayların doğru bir kronolojisinin tespitidir. Bu bağlamda mevcut literatürde isimleri yaygın şekilde zikredilen altı isimden (Ataullah Dede, Celaleddin Dede, Fahreddin Dede, Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve H. Sadeddin Arel)

¹ Aralarında önemli farklar bulunmasına rağmen temelde yenileşme, modernleşme, muasırlaşma/çağdaşlaşma, Avrupalılaşma ve Garplılaşma gibi isimler altında ele alınan bu sürecin idari, siyasi, tarihi, askeri, dini, ekonomik, kültürel, sanatsal, bilimsel ve eğitsel boyutlarını ele alan temel bazı çalışmalar için bkz. Belge ve İnel (2019), Bora ve Gültekin (2004), Berkes (2008), Doğan (2013), Göçek (1996), Güler (2006), Hanioglu (1997), İnalçık ve Seyitdanlıoğlu (2011), Korlaelçi (2004), Lewis (1961), Mardin (2000), Shaw (1977), Tunaya (2010), Zürcher (2000).

² Bu teori için, muhtelif araştırmacılar arasında, ‘Arel nazariyatı’ (Akdoğan, 1993), ‘Arel ekolü’ (Behar, 1987), ‘Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi’ (Can M. C., 2002), ‘Arel-Ezgi sistemi’ (Özkan, 1987), ‘Arel sistemi’ (Tura, Türk müzikisinin meseleleri, 1988), ‘modern Türk müziği kuramı’ (Zeren, 1999) gibi muhtelif adlandırmalar kullanıldığı görülmekteyse de, sonuçta, Garplılaşma yönelimiyle şekillendirilmiş bu teorinin tanınmış aktörü olarak öne çıkarılan ismin H. S. Arel olduğu bir gerçektir.

³ Bu kaynaklardan bazıları için bkz. Akdoğan (1993), Aksoy (1985), Arel (1993), Ederer (2010), Ezgi (1933), O’Connell (2013), Özalp (2000), Öztuna (1974, 1986), Signell (1977).

başlanarak, bir yandan bu kişilerin üstlendikleri gerçek rollerin belirlenmesine, diğer yandan da gelişen olaylar dizisinin içinde buldukları sosyal ağlarla ilişkilendirilmiş ayrıntılı bir kronolojinin oluşturulmasına çalışılmıştır. İkinci adımda ise teori çalışmaları sürecine dolaylı yoldan etki etmiş isimler belirlenerek, onlar etrafında gelişen başlıca olaylar, esas kronolojiye dahil edilmiştir. Tüm bu verilerin prosopografik açıdan yorumlanabilmesine zemin sağlamak için de, gerek muhtelif biyografik ayrıntılar (Ek 1 Tablo 1), gerekse de müzik teorisini ilgilendiren başlıca olaylar, süreci şekillendiren sosyal, kültürel ve siyasi gelişmeler içinde konumlandırılmıştır (Ek 2 Tablo 2).⁴ Tüm bu veriler ışığında da Osmanlı musikisinin modern bir teoriye kavuşturulması yönündeki çalışmalar; (i.) Rauf Yekta etrafındaki kişi ve olaylar, (ii.) H. Sadeddin Arel etrafındaki kişi ve olaylar olmak üzere, iki alt başlık halinde ele alınmıştır.

Rauf Yekta Etrafındaki Kişi ve Olaylar

Rauf Yekta Bey (1871-1935)

Şark/Osmanlı musikisinin ilmi esaslarının tespiti; edvar tarihinin erişilebilen yazma eserlerinin araştırılıp incelenmesi; Avrupa müziği ve tarihi hakkında malumat edinilmesi ve nihayet Şark/Osmanlı musikisi için ‘ihtiyacat-ı medeniyye’ye uygun, ‘ilmî ve asrî’ nitelikte yeni bir teori inşa edilmesi girişiminin öncüsü Rauf Yekta Bey’dir.⁵ 1871 doğumlu olan Yekta, Osmanlı başkentinde, Batılı hayat tarzını benimsemiş bir aile ve muhit içinde, Avrupai bir eğitim alarak yetişmiş; Mevleviliğe intisab etmiş ve Lisan Mektebi’ni bitirmiştir.⁶ Eğitimi itibarıyla dönem siyasetine egemen olan ‘genç’ (*jeune*) ruhtan ve ‘Comte pozitivismi’nin⁷ bilim anlayışından derinlemesine etkilenmiş; Osmanlı dünyasındaki geleneksel hususiyetlere, Oryantalist değer yargıları üzerinden, bir yandan ‘küçümseyerek’, diğer yandan da akla ve bilime dayalı problem-çözme ve keşfetme amacıyla yaklaşmış;

⁴ Metin içinde atıf yapılmamış görünen bazı eserlerden, Tablo 2’de yer verilen kapsamlı kronolojinin oluşturulmasında yararlandığını, burada, hususiyetle belirtmek gerekir.

⁵ Akdoğu (1993), Aksoy (1985), [Arel] (1909), Batanay (1950), Baykara (1950), Doğrusöz (2018), Erev (1950a, 1950d), Ezgi (1933, 1950a), Ergin (1977), Erguner (2003), Gökçen (2007), İnal (1958), Mehmed Ziya (2005), Özalp (2000), (Tura, 2017), Yekta (1986).

⁶ Rauf Yekta Bey’in hayatı ve musiki alanındaki çalışmalarına dair ayrıntılı bilgiler için bkz. Bardakçı (1986), Erguner (2003), İnal (1958).

⁷ Comte (Kont) pozitivismi: Pozitif düşünce geleneğinin Auguste Comte tarafından yorumlanan ve bir metod, bilim, felsefe, politika ve nihayet din olarak nitelendirilen düşünce tarzı. Bu anlayışta bilim, pozitif düşüncenin asıl amacını oluşturan ‘insanlık dini’nin yayılmasının temel meşruiyet aracı olarak görülür. Buna göre bilim; deney, gözlem ve olgusal gerçeklikle temellendirilmiş olmakla birlikte, bilimin bizzat kendisi, ‘tek gerçek yol-gösterici’ kılınarak, temelde bir inanç haline getirilmiş durumdadır. Comte için bilimsel bilgi, tek geçerli bilgi türüdür ve gerçeklik de, bilimin araştırma nesnesidir. Comte pozitivisminin bilime yüklediği temel görev; toplum ve tüm insanlık için geçerli olacak genel yasa ve kurallar bulmasıdır. Bu nedenle Comte pozitivismi, bilimi, mutlak surette inanılacak bir tür emredici ‘din’ haline getirir. Pozitivismi bilim felsefesinin temeli ilan eden Comte (2015), sezgisel, teolojik ve metafizik bilgilerin tümünü geçersiz kılıp reddeder. Comte pozitivismine yönelik çeşitli eleştiri ve tartışmalar için bkz. Bora (2017), Işın (1985), Kabakçı (2008), Korlaelçi (2014), Narski (2013), Steele (2002), Ural (2012).

Garplılaşmayı, ‘medeniyetçe terakki etme’nin gereği olarak kavramıştır.⁸ Onun bu tutumunu, Zekai Dede ile tanışmasına dair hatırasında, ‘şarkılar’⁹ için kullandığı ifadelerde açık bir şekilde görmek mümkündür:

1303 (1885-86) senesi [...] Bahariye Mevlevihanesi’nde Zekai Dede Efendi’ye takdim olunmuştum. Üstad, mutadı olan beşâset-i vakuraneyle [ağırbaşlı güler yüzlülüğüyle] bu acize birçok iltifatlarda bulunmuştu. O zamanlar ‘şarkiyât’ unvanı altına giren parçalara zaten ehemmiyet vermediğim gibi, asar-ı nefise-i musikiyyeden de –yalan yanlış öğrenebildiğim bir iki murabba istisna edilirse– başka hiçbir şeye malik değildim. (2000, s. 36)

Yekta, 1897’den itibaren Resimli Gazete, İkdâm, Vakit, Şehbâl, Atı, Yeni Mecmua, Yeni Vakit, Millî Tettebbûlar Mecmuası, Revue Musicale gibi dönemlerinin oldukça popüler gazete ve dergilerinde, neredeyse kesintisiz bir şekilde makale ve denemeler yayınlamıştır. Bunların büyük bir kısmı, özgün araştırmalarını içeren yayınlar olup, gerek 1913’te Lavignac için kaleme aldığı makaleye, gerekse de 1924’te yayımladığı nazariyat kitabına zemin oluşturmuştur. Yekta, tüm yaşamı boyunca, matbuat çevreleriyle yoğun temas içinde olmuş; araştırmacılık ve yazarlık kariyerini, hayatının sonuna değin üretkenlikle sürdürmüştür.

1899’da İkdâm’da yayımlanan bir yazısında, ‘Osmanlı musikisinin ilmi kaidelerini ortaya çıkarma’ iddiasıyla başladığı çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Ataullah Dede ile başladığı ve önceliği *Makasıdülelhan*, *Camiülelhan* ve *Kitabüledvar*’ın teorik muhteva bakımından tetkikine dayanan araştırmaları ışığında Yekta, Osmanlı musikisinin nazariyatının o güne kadar ‘kimse tarafından bilinmediğini’ ve hatta böyle bir teorinin ‘mevcudiyetinden haberdar bile olunmadığını’; bundan ‘ilk kez söz edenin’ de kendisi olduğunu belirtir.¹⁰ Osmanlıların da dahil olduğu Şark kavimlerinin ‘medeniyetçe geri kalmış’ olduklarını kabul eden Yekta¹¹, terakki için, pozitivist ve rasyonalist anlamda akıl, deney ve bilime dayalı; ‘zamanın icabat ve ihtiyacı’na uygun bir zihni konumlanmış içinde olma gayretiyle, Osmanlı dünyasında kaleme alınmış edvarları, peşin hükümlerle, ‘hurafatla

⁸ Garplılaşma, özellikle Avrupalı eğitimle yetişen Osmanlı ‘gençler’i için sadece bir gereklilik değil, bundan daha derin bir hissediş olarak, bir ‘beka’ ve hatta ‘kurtuluş’ meselesi olarak algılanmıştır. Bu nedenle de akıl ve bilim konuları, Avrupa medeniyetinin aslı ve esasını oluşturan terakki fikriyle özdeş tutulmuş; özellikle pozitivistizm, ‘çağdaşlaşma’ ve bilimin temel yöntemi olarak, abartılı bir önem atfedilmiştir (Lewis, 2007). “[...] pozitivistizm [...] düşünce tarihimize yaptığı kalıcı bir etki vardır: Gerçeğin araştırılmasında bilimin önceliği. Bu temel önermesiyle pozitivistizm, [...] bir yöntem belirleyicisi olmuştur. [...] Yaygınlığını ve sürekliliğini de bu işlevsel özelliğine borçludur” (Işın E., 1985, s. 362).

⁹ Osmanlı dünyasında 19. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle Fransızca üzerinden gelişen Avrupalı eğitime tabi olan kişilerin, dikkat çekici bir şekilde, yaşadıkları hayat ve medeniyete karşı Oryantalist bir bakış kazandıklarına dair bir başka önemli örnek, H. S. Arel’in, 1909’da sahibi olduğu Şehbal’de yazdığı ‘Musikimizin terakkisinden nevmid mi olacağız?’ başlıklı yazısında görülür. Küçümseyici ifadelerle kaleme aldığı bu yazısında Arel; Osmanlı dünyasındaki müziğin sadece şarkı ve kantolardan ibaret olduğunu belirtir ve ‘musikimizin terakkisi’ için Garp’a yönelmek gerektiğini savunur ([Arel] H. S., 1911, s. 211). Benzer düşüncelerini, yıllar sonra kaleme aldığı ‘Türk musikisi nasıl ilerler?’ başlıklı yazısında da dile getirmiştir (Arel H. S., 1948, s. 3-5).

¹⁰ “Eğer nazariyyât-ı müsikiyyemizin meydana konulması şimdiye kadar nasılsa muvaffak olunamamış bir hizmet olduğu teslim edilir ve bu hizmetten de sâhibine teveccüh edecek az çok bir şerefin mevcûdiyeti farz olunur ise –on senelik mesâil-i ciddiye semeresi olduğu için– meşru’ bir hakk-ı sarîhim demek olan şu şerefi kanaatperverâneyi [...]” (Çergel M. A., 2007, s. 429).

¹¹ “[...] Şark akvamının medeniyetçe inkişafı Garb’a nispeten biraz teehhür etmiş olmasından dolayı bu latif ve ruhnevâz müsikinin eslaf tarafından tedvin edilen kavâid ve nazariyatı asrımızın ilmî usullerine tevfikân tedkik ve tespit edilmemiş ve binaenaleyh zamanın icabat ve ihtiyaçlarına göre terakki ve tealisi esbabının temini dâhil düşünülmemiştir” (Yekta, 1924, s. 47). Yektâ’nın 1898’de yayımladığı ‘Osmanlı müsikisi hakkında birkaç söz’ başlıklı yazısındaki ifadeleri de şöyledir: “Müsiki-i Osmânîmizin terakkisi filhakîka erbâb-ı ihtisâsı cidden meşgûl edecek bir meseledir. Çünkü şu asr-ı feyzâ-feyzde ulûm ve funûn-i sâirede sâhanümâ-yı husûl olan terakkîyât-ı azîme bizim için bâis-i iftihâr olacak dereceyi bulmuştur. Halbuki müsikî husûsunda pek geri bulunduğumuzu inkâr edemeyiz” (Çergel M. A., 2007, s. 454).

dolu' eserler olarak nitelemiştir.¹² Yekta'nın, modern ve Avrupalı olmakla özdeşleşen pozitivist yönelimi, onu, öncelikle ses fiziği alanında, o günün Fransızca kaynaklarından öğrendiği ve öncüllerini, Safiyüddin Abdülmümin ve Abdülkadir Meragî gibi Osmanlı-öncesi yazarlarda bulduğu, matematik temelli, deneysel ve ölçümsel araştırmalara itmiştir.¹³ Bu yönelimle, öncelikle Şark/Osmanlı musikisinde kullanılan seslerin nasıl bir sisteme sahip olduğu konusunda, sonometre (monochord) üzerinde ölçümler yapmış ve bunları, zamanın tanbur perdeleriyle karşılaştırarak, perde sistemini 'bilimselleştirme'ye çabalamıştır. 1893'den başlayarak, Osmanlı'da modern bilim ve matematiğe yönelişin müstesna ismi Salih Zeki Bey'den¹⁴ dersler almıştır.¹⁵ Perde ve aralıklar hakkında yaptığı ölçümlerle Yekta, Comte'un, teolojik ve metafizik bilgileri reddeden ve ilerlemenin sadece 'pozitif felsefe'ye dayalı deneysel bilimle mümkün olacağına dair görüşünü, tam anlamıyla içselleştirmiş görünür. Tekamül konusunu 'kanunlara tabi' olarak kavrayışında, pozitivistin yanı sıra, sosyal darvinci eğilimler de bulmak mümkündür. Ona göre Osmanlı dünyasında yüzyıllar boyunca müziğin teorik boyutuna gereken önemin verilmemiş olması sebebiyle bu müzik, sadece geleneksel 'düm tek' yöntemiyle sürdürülen, 'semai' (kulaktan dolma) bir sanat mertebesine 'inmiş'; böylece de 'inhitat' (çöküş) ve yok olmanın eşliğine gelmiştir.¹⁶

Yekta, bilimselliği, herşeyden önce fizik ve matematik temelinde sayısallaştırılabilirlik ve ölçülebilirlik olarak anlamıştır. Onun bilim kavrayışının deney, gözlem ve olgusal gerçeklik temelinde Comte pozitivistine yatkınlığı,

¹² Yekta'nın Osmanlı edvarlarıyla ilgili olarak 1898'de, Mehmet Zati Bey'e hitaben İkdâm'da yayınladığı yazıdaki görüşleri şöyledir:

[...] (Fârâbî), (İbni Sinâ), (Safiyüddin Abdülmü'min) gibi hükemâ-yı İslâmiyye bu nağmeleri fennen tedkik ve Şarklıklar'ın isti'mâl ettikleri tam ve nîm ve çâryek sadâları –hikmet-i tabiiyye kavâidine göre– niseb-i adediyye ile ta'yin ve takdir ederek altı yüz bu kadar sene mukaddem Şark mûsikisinin nazariyyâtına esas vaz' etmişler ve o târihten i'tibâren gelen esâtize-i mûsikîyye dahî hep bu esâs metninin tekîd ve teşyîdine sarf-ı himmet eylemişlerdir. [...] sonraları bu kütüb-i fenniyye atf-ı nazar-ı ehemmiyet eden kalmamış ve yalnız (edvâr) nâmı altında mûsikînin cihet-i amelîyyesinden bâhis olmak üzere kısm-ı a'zamı –bu fennin burûc ve seyyârât-ı seba ile olan münâsebet-i mevhûmesinden bâhis– hurâfât ile memlû bir takım risâleler te'lîfîne hasr-ı iştiğâl edilmiş ve [...] hükemâ-yı meşhûrenin âsâr-ı kıymettârını anlayıp da mûsikîmize tatbîk edecek hemen de kimse kalmamıştır. Bu hâl yakın zamanlara kadar devam etmiş ve (Dede Efendi), (Dellâlzâde İsmâil Efendi) gibi en meşhûr üstâdlarımız bile nazariyyât-ı mûsikîyemizden gâfil olarak –esâsı (düm-tek) usûlüyle üstâd karşısında havaya düğüm bağlamak nevinden olan– tarîk-i amelîyyeden yetmişmiştir. (Çergel M. A., 2007, s. 388-389)

¹³ Yekta'nın 1924'te, Darülelhan'da ders kitabı olarak okutulmak amacıyla kaleme aldığı *Türk Musikisi Nazariyatı* başlıklı eserine bakıldığında, bunun bir teori kitabı olmaktan ziyade, müzikolojik bir araştırma mahiyetinde olduğu görülür. Yekta, 'bilimsel olmak' meselesine öylesine tutkuyla bağlıdır ki, Darülelhan talebelerine, Türk musikisi nazariyatı adı altında akustik, matematik, ahenk/ayar, saz akortları, sonometre ile ölçüm yapılması gibi konulara dair araştırmalarını –polemiğe fazlasıyla yatkın olan üslubuyla– aktarıyor olduğunu gözden kaçırmış gibidir. Kendisine model aldığı İbni Sina, Safiyüddin, Abdülkadir gibi yazarların teorik eserlerine ses fiziği ve matematik oranlar bahsiyle girmiş olmalarından esinlenerek Yekta da, günün Batılı ses fiziği ve matematik bilgilerini oldukça hacimli hale getirerek nazariyat amaçlı ders kitabında aktarmayı, 'bilimsellik' addetmiştir. Ayrıntılar için bkz. Yekta (1924).

¹⁴ Aşağıda ayrıca değinilecek olmakla birlikte Salih Zeki Bey, Comte pozitivistine yakınlığı bakımından, R. Yekta'nın bilim kavrayışı üzerinde mutlak surette etkili olmuş görünmektedir (Yekta, 1986). Korlaelçi (2004), Salih Zeki Bey'i, 'ilk Türk pozitivistleri' arasında sayar.

¹⁵ "O devirde rasathane müdürü olan çok tanınmış Türk fizikçisi ve matematikçisi Salih Zeki Bey bu münakaşaya müdahaleye kendisini mecbur görerek bu gafil polemikçiyi, gereği gibi takdir etti. Zavallı şeytan [Nuri Şeyda], Salih Zeki Bey'in ezici ehliyeti karşısında cevap vermeye dahi teşebbüs edemeyerek sessizce çekildi" (Yekta, 1986, s. 55).

¹⁶ Yekta'nın bu tür görüşlerini serd ettiği yazılarının çoğu, başta İkdâm olmak üzere, dönem gazetelerinde yayımlanmıştır. Bu yazıların önemli bir kısmının derlenerek günümüz Türkçesine uyarlanması konusunda, Yard. Doç. Dr. Nuri Özcan danışmanlığında Çergel (2007), Öncel (2010) ve Özdemir (2010) tarafından yapılmış tezler mevcuttur. Yekta'nın bilim fikrine temel oluşturan medeniyet ve terakki kavramlarının genelde Osmanlı güzideleri üzerindeki etki ve yansımalarını ele alan kayda değer bazı araştırmalar için bkz. Akyüz (1989), Balcı (2008), Berkes (2008), Bora (2017), Can (2014), Çam (2013), Doğan (2013), Güler (2006), Korlaelçi (2014), Kurmuş (2007), Özlem (2002), Ülken (1992), Tunaya (2010).

kendisi tarafından sık sık kullanılan ‘ihtiyacı-hazır’ veya ‘terakkiyat-ı medeniyye’ gibi ifadelerinde de açık bir şekilde görülür. Ayrıca Yekta, Şark musikisi alanında 13. ve 14. yüzyıllarda kaleme alınmış eserlerde Aristocu bilim temelinde şekillendirilmiş teorik yaklaşım ve içeriği, yeni kazandığı pozitivist kavrayışa uygun bularak, asıl ve esas kabul etmiştir. Bu kabul edişle beraber Yekta, Osmanlı dünyasında 15. yüzyıldan itibaren gelişen ve ‘statik yapı’ ve ‘dizi’den ziyade ‘ezgi hareket tarzı’na odaklı; bu bağlamda da Pisagorculuktan ziyade Aristoksenoscu gelenekle¹⁷ daha fazla irtibata sahip, farklı bir teorik paradigmaya özgü eserleri, bariz şekilde dışlama eğilimi sergilemiştir.¹⁸ 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı başkentinde musiki nazariyatının sadece iki kişi tarafından (Ataullah ve Celaleddin Dede’ler) biliniyor olduğuna dair iddiasında ise kendi pozitivist yönelimini temsil eden ‘hurafe’, ‘ilim’, ‘medeniyet’ ve ‘terakki’ kavramlarının belirleyiciliği açıkça görülür.¹⁹

Bu devir insanların Avrupa kültürüyle temaslarında öne çıkan ilk husus, onlara göre yeni ve en terakki etmiş durumdaki Avrupa bilimidir ki bu anlayış, aynı zamanda pozitivism, materyalizm, sosyal darvinizm, naturalizm ve rasyonalizm gibi bileşenleriyle birlikte, Jön ruhu taşıyan hemen tüm ideolojik gruplarda, başat bir hususiyet olarak temayüz eder (Hanioglu Ş. , 1985). Korlaelçi’ye göre; “[p]ozitivizmin memleketimize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp, edebiyat akımları, o devirdeki okullarımıza konan müsbet ilim dersleri, doğrudan Fransızca tedrisat yapan okullar, Avrupa’ya gönderilen bazı talebeler, eğitim müesseselerimize gelen yabancı uzmanlar, bazı dernekler, vs. ile olmuştur” (2014, s. 143). Comte’un ‘terakki’ için, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’ya yazdığı ‘pozitif din’e davet mektubundaki telkini²⁰ benimsemiş görünen Garpcı Jön Türkler, özellikle İslam ve pozitivism ilişkisini, kurmak istedikleri yeni düzen adına, amaca uygun bir zemin olarak değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu tutumun ise Tanzimat’tan itibaren gelişen İslam ve terakki temalı yaklaşımların tümünde merkezi bir rol oynadığı bir gerçektir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (buradaki ‘terakki’nin, pozitivismin sloganı olan ‘nizam ve terakki’den geliyor oluşu, ayrıca, yeterince anlamlıdır) kurucularından Doktor Abdullah Cevdet’in –Comte’un telkinine uygun olarak– İslam’ı, pozitif dine geçiş için bir araç olarak kullanmayı tamamıyla benimsediği, savunduğu ve topluma propaganda ettiği görülür (Hanioglu M. Ş., 1997). Işın’a göre; “pozitivist ve materyalist görüşleri savunan Osmanlı aydınının çöküş aşamasındaki devleti kurtarmak için üzerinde birleştikleri en önemli nokta, değişimin akıl ve bilime dayalı olarak gerçekleştirilmesi” (1985, s. 352-362) olmuştur. 19. yüzyılın reform süreçleri karşısındaki tutumlarına bakıldığında, özellikle İstanbul Mevlevihanelerinin yenileşme yönündeki girişimlere ağıktan destek vermiş olmaları da, bu bağlamda, son derece

¹⁷ Doğu Akdeniz dünyasında müzik teorisinin tarihsel açıdan iki önemli geleneği hakkındaki bilgiler için bkz. Barker (2000, 2004, 2007), Crocker (1963), Gibson (2005), Godwin (1993), Tura (2017).

¹⁸ Yekta’nın ‘hurafat’ olarak nitelendirdiği ezoterik nitelikteki bu teorinin ilişkili olduğu fikri gelenekler hakkında bilgi için bkz. Godwin (1993), Öztürk (2014a), Shehadi (1995). Dizi-merkezlilik ve ezgi-merkezlilik kavramları için ayrıca bkz. Öztürk (2014b), Öztürk (2015), Öztürk (2018b).

¹⁹ Bu bağlamda *Türk Müsiki Nazariyatı* başlıklı kitabının kapağında yer verdiği ibareler de ‘müspet ilim’ kavrayışının ifadesi bakımından son derece anlamlıdır: “İlmin en son usullerine göre Türk Müsikişinin müstenîd olduğu nazari kâideleri tesbît ve bu kâidelerin, milli müsikimizin amelîyatına ne suretle tatbik edileceğini îzâh eder nazari ve ilmî bir eserdir” (Yekta, 1924)

²⁰ Comte’un, Tanzimat’ın mimarı sadrazam Mustafa Reşid Paşa’ya yazdığı mektupta, pozitif dine davetle ilgili telkini şöyledir:

[...] ilk şaşkınlıklarını üzerlerinden atan bu kişilerin, pozitif dini, temel kaygılarının umulmadık çözümü olarak göreceklere kuşum yok. Herhangi bir metafizik geçiş olmadan, doğrudan doğruya İslâm’dan pozitivism geçerek, kendilerini, insanlık sevgisini ve evrensel mutluluğu dizgeleştiren büyük peygamberlerinin şerefli takipçisi olarak hissedecekler. Böylece gereksiz bir siyasi birliği reddetmeye yönelerek ve Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını, zamansal yönetimlerin yaşam alanını kısıtlayan toplum yasasının olağan bir uygulaması olarak kabul edip, bu kaçınılmaz çözülmeye üzülmekten vazgeçecekler (Demir, 2004, s. 293). Farklı bir çeviri için ayrıca bkz. (Comte, 2012, s. 28).

anlamlıdır.²¹ Başka bir ifadeyle İstanbul Mevlevihaneleri, Osmanlı yenileşmesinin siyasi, idari, eğitsel ve kültürel boyutlarına açıktan destek vermiştir.

Tüm bu konumlanışlarda İstanbul'daki Mevlevî dedelerinin sergiledikleri temel tutumun yenileşme ve düzen değişikliğinden yana oluşu dikkat çekicidir. İstanbul dergâhlarının başındaki şeyh ailelerinin bu modernleşmeci konumlanışları, doğal olarak, Osmanlı dünyasındaki çeşitli muhalif odaklarla Mevlevîlerin yoğun bir irtibat içinde olmalarını sağlamış; böylece de Mevlevî dedeleri, muhiblerinin önemli bir çoğunluğuyla beraber, müceddid hareket ve süreçlerin yanında veya içinde yer almıştır. Tüm bu gelişmelerde, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin ve özellikle de Celaleddin Dede'nin babası Osman Selahaddin Dede'nin siyaseten üstlendiği öncü ve merkezî rol ise tarihe mal olmuş durumdadır (Mehmet Ziya Bey, 2005). Bu nedenle bu dergâhın şeyh ailesinin bir gelenek halinde İstanbul'daki siyasi muhalefetle çok-yönlü irtibatı ve Galata mevlevihanesiyle akrabalık bağı bulunması, müzik teorisi alanındaki yenileşme girişimlerine de iştirak etmelerini sağlamıştır.

Bu çerçeveden bakıldığında Rauf Yekta ve Ataullah Dede'nin, Osmanlı müziğinde 'zamanın ihtiyaçlarına uygun ilerlemeler kaydetmek' ve onu 'çöküşten kurtarmak'la ilgili inanış ve girişimlerinin, pozitivist düşünceyle irtibatı belirginlik kazanmış oluyor. Her ikisinin de, içeriğinde sayısal oranlar barındıran bir 14. yüzyıl metnini 'ilmî' bulmalarında ve bir sonometre üzerinde Osmanlı musikisinde kullanılan aralıklara dair ölçümler yapmalarında, pozitivist eğilimin deneycilik bakımından tipik yansımalarını görmek mümkündür. Perde ve aralıkların ölçülmesi, ses sisteminin bilimsel temellerinin ortaya çıkarılması gibi konuların, pozitivist bilim anlayışı yoluyla en başta çözüme kavuşturulması gereken meseleler haline getirilmiş olmasının, bu kişiler nezdinde, 'heyecan verici' birer keşif olduğu ve rasyonaliteye güven bakımından bir farklılık temin ettiği açıkça görülmektedir.

Talep ve çabalarıyla müzik teorisi alanındaki çalışmaların gelişimine ön ayak olan R. Yekta, teori alanındaki ilk hocasının, Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Mehmed Atâullah Dede (ö. 1910) olduğunu belirtir.²² 1889'da²³ Zekai Dede'nin meşklerine iştirak etmeye başlayan Yekta, o yıllarda musikinin teorik yönüne de ilgi duymuş ve bu konuda kendisine bilgi verebilecek başka bir hoca arayışına girmiş; bu arayış da, onu, Ataullah Dede'ye götürmüştür:

Meşhur bestekâr Zekâî Dede merhumdan meşkederken Farabi ve onun takipçileri gibi Türk nazariyecilerinin koydukları kaideleri, bana izah edecek bir hoca da arıyor idim. Nihayet aradığımı, Beyoğlu'ndaki Mevlevî tekkesinin şeyhi merhum Şeyh Ataullah Efendi'nin şahsında buldum. [...] Kendisi ilimde çok yüksek mertebesi olan bir zat idi; Fransızca ve İtalyanca bilirdi, fevkalade kanun ve ud çalardı. Eski Türk, Arap ve İran nazariyecilerinin eserlerini hülâsa olarak tetkik etmişti; fakat [...] nazari incelemelerini derinleştirmemişti. Ricam üzerine haftada bir günü bana hasredip, musiki nazariyesi dersleri vermeyi kabul etti. [...] Bir sene sonunda musiki nazariyesi konusunda hocam kadar kuvvetliydim [...] Daha sonra beni araştırmalarımızın neticelerini neşretmeye davet etti. (Yekta, 1986, s. 54)

Ataullah Dede'nin Şark musikisinin teorisiyle ilgili öncülüğü konusunda Yekta'nın diğer bir beyanı, Abdurrahman Câmî'nin musiki risalesinden bizzat yaptığı çevirinin ithafında yer alır: "Kule Kapusu Mevlevihanesi postnişini, üstad-ı kemalat-ı nihad merhum Şeyh Ataullah Efendi Hazretlerinin ruh-ı revanına,

²¹ Padişah III. Selim'in Nizam-ı Cedid girişimi karşısında, mevleviliğin merkezi Konya Asitanesi şeyhi Mehmed Said Çelebi muhalif bir tutum takınırken, Yenikapı Şeyhi Galib Dede tam bir destek içinde olmuştur. Aynı tekkede şeyhlik eden Osman Selahaddin Dede, II. Abdülhamid'e karşı yürütülen Jön Türk muhalefeti içinde etkin şekilde yer almış; bu tutumu nedeniyle de uzun bir süre, padişahın şimşeklerini üzerine çekmiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. (Haksever, 2009, s. 28-29), (Küçük, 2003, s. 126), (Mehmet Ziya Bey, 2005, s. 146-153), (Ösen, 2015, s. 242-244).

²² Yekta'nın Mevlevîliğe intisabı 1886'da gerçekleşmiştir.

²³ Bardakçı, bu tarihi 1895 olarak vermektedir. Bkz. Yekta (1986: 9).

müşarün-ileyhden aldığı ilk nazariyat-ı musiki derslerinin hatıra-i şükr-i endarisi olarak, mütercim-i hakirin tuhfe-i tilmizanesidir” (Verdemir, 1998, s. 82).

Yekta'nın müzik teorisi alanındaki çalışmalarında öne çıkan başlıca konuları, şöylece sıralamak mümkündür: (i.) Safiyüddin Abdülmümin ve Abdülkadir Meragî gibi nazariyatçıların eserlerinin muhteva bakımından tetkiki; (ii.) İstanbul kütüphanelerinde bulunan elyazması nazari eserlerin araştırılıp bulunması, kopya edilmesi ve incelenmesi; (iii.) Ses fiziği konusunda Avrupa bilimindeki son gelişmelere dayalı bilgilerin edinilmesi; (iv.) Avrupa müzik tarihi ve teorisi hakkında çağdaş Fransızca kaynaklardan bilgi derlenmesi; (v.) Sonometre üzerinde yapılan ölçümlerin, zamanın tanbur perdeleriyle mukayese edilmesi; (vi.) Dönem matbuatında geniş yer tutan ve 'külli-kısmî' eksenli Garplılaşma tartışmalarına, Osmanlı musiki nazariyatının modernleştirilmesi yönündeki çalışmaların da dahil edilmesi. Yekta'nın, tüm bu konularda etkin bir rol üstlendiği ve esasen, Osmanlı musikisinin bilimsel temellerinin keşfedilmesinde ciddi bir çaba sergilediği bir gerçektir. Süreç boyunca Osmanlı musikisinin teori ve tarihiyle ilgili pek çok meseleye, geniş bir okur kitlesinin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Ataullah Dede ile başladıkları Osmanlı-öncesi kaynakların tetkiki konusundaki çalışmaları Celeddin Dede'ye aktarmış ve onun da bu çalışmalara gerek kadim nazariyat ve gerekse de tanbur perdeleri ve ses sistemi konularında iştirakini sağlamıştır.

Mehmed Ataullah Dede (1842-1910)

Galata/Pera/Kulekapısı/Beyoğlu mevlevihanesinde doğmuştur. Çocukluğundan itibaren gördüğü Avrupai eğitim nedeniyle, sadece klasik Mevlevi terbiyesinden geçmiş diğer şeyhlere göre dikkate değer bazı farklılıklar kazanmıştır.²⁴ Klasik eğitimde öğrendiği Arapça ve Farsça ile beraber Fransızca, İtalyanca, Almanca ve İngilizce öğrenmiş olması; Avrupa'dan kitaplar getirip bunları büyük bir ilgiyle okuması; Galata ortamında, Avrupalılarla doğrudan temas etme imkanı bulması; geometri, felsefe, sosyoloji ve müzik teorisi gibi konulara ilgi göstermesi gibi vasıfları, onun –özellikle derviş muhiti içinde düşünüldüğünde– Garplılaşma anlamında 'zihniyet değişimi'ne uğramış müstesna bir entelektüel haline gelmesini sağlamıştır.

Kuruluş yılı olan 1491 itibarıyla İstanbul'da ilk olma özelliğini taşıyan Galata mevlevihanesi, Avrupalılarla kültürel etkileşim olanakları bakımından diğer tüm mevlevihaneler arasında ayrıcalıklı bir yer sahibi olmuştur. Bu ayrıcalıkta öne çıkan başat nitelik ise, Galata'nın, hemen tüm tarihi boyunca, son derece kozmopolit bir nüfus ve kültüre sahip olmasıdır (Ortaylı, 2020). Gençliğinden itibaren Avrupa kültürüyle içiçe yaşamış ve Garplı tarzda bir eğitim görmüş olan Ataullah Dede, özellikle Galata muhiti ve 'Frenk'lerle muhtelif irtibatlar kurabilmesi sayesinde, dönemin müspet ilim anlayışına büyük bir ilgi göstermiştir. Yekta (1986)'nın tanıklığında, Abdülkadir Meragî tarafından 15. yüzyıl başlarında yazılan *Makasidüelhan* adlı eserin teorik içeriğini bilimsel bulması ve bu içeriği, Osmanlı musikisinin 'aslî ve esası' olarak kabul etmesi, Ataullah Dede'nin benimsemiş olduğu pozitivist düşünce açısından önemli bir göstergedir. Rauf Yekta, 1899'daki bir yazısında, teori çalışmalarının nasıl başladığını ve bu meseleyle ilgili Ataullah Dede'nin öncü merak ve ilgisini açık bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre 1889'da Ataullah Dede sahaf çarşısında *Makasidüelhan*'ı bulup satın almış ve içeriğini incelemeye başlamıştır. Tamamen kendi çabasıyla giriştiği bu süreçte karşısına bazı terminolojik sorunlar çıkmış ama Ataullah

²⁴ Mehmed Ataullah Dede'nin hayatı hakkında bilgiler veren bazı kaynaklar için bkz. Ambrosio (2010), Işın (2010, 2013), İnal (1958), Küçük (2003).

Dede, ısrarlı çalışmasıyla bunların üstesinden gelmiştir. Yekta'nın aşağıdaki ifadeleri, gerek Ataullah Dede'nin, gerekse de kendisinin sergiledikleri pozitivist yönelim için tipik bir örnek oluşturur:

[Ataullah Efendi] zâten fenn-i nefis-i mûsikîye mûntesib buldukları gibi makâmâtı ber-vech-i nisbet, üryân insan resimleri yaparak dirseğine isfahân, göğsüne zirgüle, kafasına rast makâmları esâmîsini işâret etmek gibi hurâfât ile memlû olan (ilm-i edvâr?!) risâlelerinin erbâbı fenn indinde ne derecelere kadar hâiz-i kıymet olacağını esâsen takdîr buyurdıkları cihetle her fenn gibi bu fenn-i bedî-i mûsikînin dahî elbet bir nazariyyesi olacağı mütâlaasıyla çoktan beri buna dâir eslâf-ı izâmın [eski üstadların] yazdığı kütüb-i kadîmenin [eski kitapların] taharriyyesiyle meşgûl de bulduklarından [...] hemen kitabın tettebbuuna başlarlar. Makasidü'l-Elhân'ın, mâhiyetleri yukarıda bir nebze teşrih edilen (edvâr!) risâleleri nevinden olmayıp ciddi bir fenn kitabı olduğu daha ilk satırlarının mütâlaasından anlaşılınca tedkîkına bir kat daha germî verirler. [...] (sonometre) üzerinde tedkîkat-ı mûsikîye icrâsıyla birinci defa olarak esvât-ı mûsikîyemiz arasındaki niseb-i adediyyeyi ta'yîn eden zât-ı âlîleri olduğundan bu husûsta cümleten Efendi-i müşârünileyh hazretlerine minnettâr bulunmaklığımız îcâb ettiğini söylemek lâzîme-i zimmet hakşinâsî [haktanırlık] ve bitarafîdir. Binâenaleyh nâm-ı âlîleri târih-i terakkîyât-ı mûsikîyemizin ilk sahîfelerini tezyîn edeceğine şüphe edilemez. (Çergel M. A., 2007, s. 423-424)

Buradaki ifadelerde özellikle dört hususun pozitivistliğe duyulan inanç bakımından dikkat çektiği görülüyor. Bunlardan ilk ikisi, fen/bilim anlayışıyla ilgilidir. Buna göre *Makasidü'l-Elhan*; (i.) 'hurafelerle dolu edvar kitapları' gibi olmayıp, (ii.) 'ciddi bir fen kitabı'dır. Ataullah Dede'nin; (iii.) sonometre üzerinde yaptığı deneysel çalışmalar, 'müziğimizin ilerleme tarihi'nin ilk sayfalarını süsleyecektir ve (iv.) müzik teorisinin 'kaideler'i ortaya konulmuş olacaktır. Pozitivizmin insanlara telkin ettiği bilimle kurtuluş anlayışının tüm sınırlılıkları ve polarizasyonlarını içeren bu ifadelerin, öz olarak, bilimin temelinde matematiğin bulunduğu ve buna dayanmayan her tür bilginin 'hurafe' sayılması gerektiği, bilimin temel ödevinin kurallar ve yasalar bulmak ve 'ilerleme'nin de ancak böyle sağlanabileceğine dair peşin hükümleri açık bir şekilde yansıttığı ortadadır. Bu nedenle 19. yüzyıl son çeyreği içinde İstanbul'da, Osmanlı musikisinin bilimsel temellerini bulma iddiasıyla başlanan çalışmalarının temelinde, tamamen, dönemin okur-yazar ve Avrupalı eğitimine tabi olmuş çevrelerine hakim olan pozitivist düşünmeye dayalı olduğu, açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ataullah Dede'nin müspet ilim anlayışında matematiğin çok önemli bir yeri olduğu, Safiyüddin Abdülmümin ve Abdülkadir Meragi'de bulunduğu matematik oranlar ve sayısal değerlere özel bir ilgi göstermesinden anlaşılıyor. Ayrıca ilgili kitaplarda temelde 'aklı' bir soruşturma, tanımlama ve sınıflandırma yönünde sergilenen bilimsel tutumun, Ataullah Dede'nin rasyonelleşme ve dünyevileşmeye dönük ilgisine ciddi şekilde hitap ettiği görülüyor. Bizzat kendi büyük dedeleri olan Nayi Osman (ö. 1729) ve Abdülbaki Nasır (ö. 1820) gibi yaşadıkları dönemin 'yenilikçi' nazariyatçılarına rağmen Ataullah Dede'nin, onların eserlerine değil de Osmanlı-öncesi kaynaklara yönelen bu ilgisinin temel sebeplerini, hiç kuşkusuz, onun, matematik, rasyonelasyon ve müspet ilim gibi konulara gösterdiği yoğun ilgide ve bu temelin, yaşanan tüm sorunlara mutlak çözüm getireceğine dair inancında aramak gerekmektedir. Bu bağlamda Comte pozitivistliğinin matematiğe dayanan 'bilme-ölçme-yönetme' ilkesinin, Ataullah Dede'nin dünyevileşmiş ve aklileşmiş derviş kimliği üzerinde bariz bir etki oluşturduğu ortaya çıkmış oluyor.

Ataullah Dede'nin biyografisi, irtibatlı olduğu sosyal ağ içinde ele alındığında, özellikle iki çevrenin dikkat çekici şekilde öne çıktığı görülür. Bu muhitlerden ilkinin İngiliz masonluğu, ikincisini de Amerikan misyonerliği oluşturmaktadır. Bu iki 'Garplı muhit' içinde yer alan iki isim ise, Ataullah Dede açısından, ayrıca özel bir önem taşımaktadır. Bu kişilerden ilki, İngiltere Büyükelçisi Lord Henry Bulwer, ikincisi de Amerikan konsolos ve çevirmeni John Porter Brown'dur. Aslında her ikisi de müstakil araştırmalara konu olmayı fazlasıyla hak eden bu iki ismin, Ataullah Dede'nin hayat ve düşünceleri üzerindeki etkilerini anlayabilmek için, kısaca da olsa, bazı ayrıntılara odaklanmak gerekmektedir.

Lord Henry Bulwer (1801-1872), İngiltere ve Osmanlı ilişkilerinde Kırım Savaşı'nın ardından imzalanan Paris antlaşmasıyla birlikte, oldukça kritik sayılabilecek bir dönemde, 1858-65 yılları arasında büyükelçilik yapmış; ayrıca İngiliz masonluğunun İstanbul'daki güç ve etkinliğini pekiştirmek adına, bizzat kendi adıyla kurduğu loca ile sofistike politikalar geliştirmeyi başarmış bir isimdir (Guymer, 2011). 1859'da Yassıada'yı satın almış olan Bulwer, burada iki adet şato yaptırmış ve önemli bir çok toplantıyı burada tertip etmiştir. Bulwer'in, Osmanlı dünyasında İngiliz menfaatlerini korumak, Protestan misyonerliğinin önündeki hukuki engelleri ortadan kaldırmak ve genel olarak İngiliz politikalarının diyalog içinde olduğu çevreler tarafından benimsenmesini sağlamak adına, sadece diplomatik değil, fakat aynı zamanda masonik ilişkilere de önem verdiği görülüyor. Nitekim Mehmed Atullah Dede'nin, 1868'de yirmi altı yaşındayken, Galata'da bulunan Bulwer Locası'nda masonluğa girmesini; 1870'de çırak ve sonraki yıllarda da sırasıyla kalfa ve üstad derecelerini almış olmasını, bu çerçevede görmek gerektiği açıktır. “Atullah Dede, [Bulwer] locasında, İstanbul'da yaşayan Rumlar, Ermeniler ve birçok Müslümanla yakınlaştı: Pera'nın Kadiri dervişi Arif Mehmed, Türk Amiralî Hobart Paşa [...] ve Hıdiv ailesi üyeleri, Prens Fazıl Paşa [...] ve Prens Halim Paşa [...]. Atullah Dede locada ayrıca [...] John Porter Brown'la da [...] tanıştı” (Zarcone, 2010, s. 64). Görüldüğü gibi Bulwer Locası'nın mensupları arasında prensler, paşalar, şeyhler ve tüccarlar gibi dönem siyaset, idare, diplomasi ve ticareti açısından etkili isimler yer almaktadır. Bu arada bu locanın, aynı zamanda, John Porter Brown açısından da ayrıca önem taşıdığını belirtmek gerekir.

Conn (2019), John Porter Brown'ı (1814-1872), Türk-Amerikan ilişkilerinin ‘babası’ olarak niteler. Brown'ı, Atullah ve babası Kudretullah Dede açısından asıl önemli kılan hususu ise, 1868'de yayımladığı *The Dervishes: or Oriental Spiritualism* (Dervişler veya Şark Ruhaniliği) başlıklı çalışması oluşturur. Aralarında “Konstantinopolis Dervişlerinden saygın ve değerli birkaç kişi”nin de bulunduğu “Müslüman arkadaşlarının inançlarına dair bir değerlendirme ortaya koymak” adına, “öğrendiklerinin tümünü yazılı, sözlü veya basılı en aslı kaynaklara erişerek elde ettiği”ni belirten Brown (1868, s. 58), kitabının iç kapağında, ‘İstanbul Pera'nın Mevlevî Şeyhi’ ibaresiyle Kudretullah Dede'nin resmine yer vermiştir. Eserin basımından kısa bir süre sonra Londra'da yayınlanan *The Freemason's Monthly Magazine* dergisinin 4 Temmuz nüshasında, *The Dervishes and Masonry* (Dervişler ve Masonluk) başlıklı bir tanıtım yazısı yayımlanır. Bu yazıda Brown, okuyucuya, şu ifadelerle takdim edilir:

Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Elçilik Sekreteri ve Tercümanı Muhterem John Porter Brown, seçkin bir Oryantalist ve aynı zamanda Türkiye Geçmiş Bölge Birinci Nazırlığı (Grand Warden) ile İstanbul Bulwer Locası Üstadlık makamlarını dolduran bir masondur. Uzun bir süredir, masonluk ile İslam arasında var olduğu iddia edilen bağlantıyı araştırmakla meşguldür ve buna dair bilgi edinme konusunda özel fırsatlar elde etmiştir. Görüşlerini daha da geliştirebilmek adına İstanbul Bulwer Locasında bir Dervişin inisiye edilmesine öncülük etmiştir. (2019, s. 12)

Brown'un, Bulwer Locasında masonluğa girmesine destek olduğu derviş, Atullah Dede'dir. Bu olayın, özellikle ‘dervişlik’ ve ‘Mevlevilik’ açısından taşıdığı istisnai önemi doğru değerlendirebilmek için, burada, bir hususa dikkat edilmesi gerekir. Osmanlı dünyasında ilk ortaya çıkışından itibaren masonluğun, Osmanlı yöneticileri ve toplum nazarında, temelde, olumsuz değer yargıları ve kuşkuyla yaklaşılabilir bir imaja sahip olduğu²⁵

²⁵ J. P. Brown, 1871'de İstanbul'da yaptığı bir konuşmada, masonluk aleyhindeki yaygın olumsuz görüşleri teyit eden şu ifadelerle yer vermektedir: “Burada farmasonluk hakkında vehim ve son derece yanlış izlenimler var. Bazı kimseler bizim yeni bir din yerleştirmeye çalıştığımızı zannediyorlar; başkaları ise gizli ve tehlikeli niteliklere sahip bir siyasal cemiyet olduğumuzu sanıyorlar. Ve daha başkaları da, [...] hiçbir dini inancı bulunmayan ateistler sayıyorlar” (Koloğlu, tarihsiz, s. 85). Aynı konuda, Paris'te tıp eğitimi görüp masonluğa girmiş olan Rum doktor Alexandre Schinas'ın 1863'de hazırladığı bir raporda da şu ifadeler yer alır: “Bu memlekette masonluğun yalnız adı bile, dehşet, korku ve nefret uyandırıyor. Mason kelimesi, ate, ihtilalci, dinsiz manasına geliyordu. Masonları cehennemlik diye adlandırıyorlardı. Rumlar, Ermeniler, Katolikler,

dikkate alındığında, Ataullah Dede'nin, üstelik de bir 'derviş' olarak bu cemiyete katılmasının, hiç de olağan bir durum olmadığı anlaşılır.²⁶ Konuyla ilgili olarak Zarcone'un değerlendirmesi şöyledir: "Ataullah Dede'nin Masonluğu benimsemesi dikkate değer bir şey, çünkü bu bağlantı kendisine Galata Avrupalıları ve Osmanlı seçkin tabakası içinde geniş bir çevre sağladı, bu da onun Doğu'yla Batı arasındaki aracı rolünü pekiştirdi" (2010, s. 64).²⁷

Zarcone'un, Ataullah Dede için kullandığı 'Doğu'yla Batı arasındaki aracı rol' nitelemesinin önemli bir tespit olduğuna dikkat edilmelidir. Çünkü Ataullah Dede'nin, kendi kuşağında egemen bir kabul durumunda olan 'çöküş' psikolojisi ve 'geri kalmışlık' idrakinin bilimsel, teknolojik ve eğitsel boyutlarına vakıf bir entelektüel olduğu bir gerçektir. Yekta'nın ifade ettiği gibi, 'bilimler ve sanatlarda geniş bir kültüre sahip olan' bu 'aydınlanmış' dervişin, gününün sosyal ve siyasal gerçekliklerinden kopuk yaşadığını düşünmeye imkan yoktur. Çok çeşitli çevrelerle doğrudan diyalog içinde olması, davetler tertip etmesi ve toplantılara iştirak etmesi gibi sosyal ilişkileri nedeniyle Ataullah Dede'nin, medeniyet, terakki, tekamül, inkişaf, inhitat, Batı, bilim ve teknoloji gibi meselelerle yoğun bir entelektüel irtibat içinde olduğu açıktır. Osmanlı müziğinin bilimsel teorik esaslarının, içinde matematik ve ölçülebilirlik barındıran kaynaklarda olduğuna dair inancını da, bu eksendeki kişisel tetkik ve yorumlarına bağlamak ve bir sonometre imal edip bunun üzerinde aralık ölçümleri yapmasıyla ilgili tecrübelerini, tamamen, bu düşünce tarzının bir ifadesi olarak görmek gerekir.

Ambrosio (2012) ve Zarcone (2010)'un işaret etmiş oldukları gibi, Ataullah Dede'nin pozitif anlayışa temel oluşturan 'sosyal fizik' veya 'sosyoloji'ye yönelik ilgisi, Comte ve Durkheim kaynaklı olmuştur. Özellikle 'insanlık dini', 'kalbin hizmetindeki akıl' veya 'kalbe tabi olmuş akıl' gibi Comtecu yaklaşımların (Bischof, 2017), çökmekte olan bir İmparatorluğa mensup, umut arayışındaki ve yeniliklere ilgi gösteren bir derviş olarak Ataullah Dede'nin pozitif ilim ve dini benimsemesinde anahtar roller oynadığı söylenebilir. Ataullah Dede'nin katıldığı Mason biraderliği ile felsefi pozitivizm ve liberal cumhuriyetçilik arasında sıkı bağlar bulunduğu, ilgili alan-yazın içinde ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.²⁸ Bu çerçevede Ambrosio (2012)'nin Ataullah Dede'ye dair değerlendirmeleri şöyledir:

Museviler ve Türkler bütün masonları, dinsiz, imansız, uğursuz kimseler sayıyorlardı" (Umur, 1988, s. 11). Ataullah Dede'nin masonluğa girişi konusu bu olumsuz yargı iklimi içinde değerlendirildiğinde, konunun sahip olduğu olağandışı özellik daha iyi anlaşılacaktır.

²⁶ Bektaşilik ve Masonluk arasında kurduğu irtibat açısından J. P. Brown'ın şu ifadeleri dikkat çekicidir: "Bektaşî tarikatına bağlı Dervişlerin kendilerini tamamen Masonlar gibi addetmeleri ve onlarla arkadaşlık etmeye eğilimli olmaları oldukça gariptir. Türk dilinde Masonlara Fermason denir ve bu büyük bir ithamdır. Bu itham, en kınanan özellik olan dinsizliğe işaret eder ve benim için yeterince açık olmayan bir sebepten ötürü, diğer Müslümanlar, hatta öteki Derviş tarikatlerine mensup olanlar nezdinde itibarları az olan Bektaşîler için kullanılır. Konstantinopolisteki hiç kimse 'Fermason' veya 'Bektaşî' denildiğinde kendini iltifat edilmiş olarak görmez ki bu, bir Protestana, dindar bir Katolik tarafından Metodist veya sıradan bir Hristiyan tarafından Volterci denilmesinden daha farklı değildir." (Brown, 1868, s. 59-60)

²⁷ Ataullah Dede vesilesiyle Mevlevilik ve Masonluk konusuna yönelik ilginç bir eleştiriyi, İhtifalci Mehmed Ziya'nın Yenikapı Mevlevihanesi başlıklı eserinde bulmak mümkündür: "Şu günlerde, bilmem hangi insaniyete hizmet eden bir topluma katılma gayreti iştiliyor. Hatta tarikatimize mensup bazılarına bile teklifler vaki olduğunu duyduk. Hayret ettik. [...] Esas ve gerçek itibarile pek yüksek ve daima ileri gidip yükselmeyi emreden, velhasıl maddi ve manevi bütün yükselişler onun irfan ve kemalinde olan islamiyete nasıl olur da bir de Masonluk ekleriz?" (s. 232-33). Özellikle bu eleştiri açısından yaklaşıldığında, Rauf Yekta'nın, 1924'teki yayını itibarıyla, ilk hocalık mevkiine Celaleddin Dede'yi yerleştirmiş olmasının ilgi çekici olduğunu belirtmek gerekir.

²⁸ Bu tür bağlantılara dair önemli bazı çalışmalar için bkz. Lomas (2003), Nord (1991), Pickering (2019), Steele (2002, 2019), Turnaoğlu (2017). Masonluk ve 'pozitif düşünme'yi doğrudan özdeş kılan kayda değer bir çalışma için ayrıca bkz. Akin (2019).

Ataullah sayesinde Mevlevi Tarikatı farklı sosyal ve politik durumlara adapte olma kapasitesini prova etmiş ve diğer ruhsal ve ezoterik kültürler ve tecrübelerle açık olduğunu göstermiştir. [...] Avrupa kültürüne ve felsefesine özel bir merak beslemektedir. Fransızca ve Almanca bilmesi, dönemin önemli felsefi ve sosyolojik eserlerini okuyabilmesini sağlar. Comte ve Durkheim gibi yazarların eserlerini okur. Finansal bir kriz nedeni ile parça parça satılmış olan özel kütüphanesi (belki de Mason kardeşlerine duyduğu aşırı ilgi yüzünden) büyüklüğü ile bu adamın engin kültürünü [...] yansıtır. Ataullah, 19. yüzyılın sonlarına doğru [...] İngiliz Masonluğuna yaklaşmıştır. İstanbul'da 1861 ila 1895 yılları arasında aktif olan Birleşik İngiltere Büyük Locası'na dâhil olmuştur. Bu loca, [...] Tanrı'ya inandığını ifade ederdi. [...] (s. 80-82)

Bir melevi şeyhi olarak Ataullah Dede'nin aynı zamanda bir mason olması, dönemin siyasi, eğitsel ve kültürel gelişmelerinin farklı açılardan değerlendirilmesine olanak sağlar. Avrupalı ve Amerikalı dostları için Mevlevihanede sık sık davetler tertip eden Ataullah Dede'nin dünyevileşmiş eğilimleri sonucunda Galata mevlevihanesi, ciddi bir ekonomik kriz içine sürüklenmiştir.²⁹ Sürecin önemli tanıklarından biri olan İ. M. K. İnal, *Hoş Sada* adlı eserinde, Ataullah Dede'nin uğradığı hüsrani etkileyici şekilde dile getirir:

Dergâhın yeterince varlığı olmasına rağmen yöneticilerin ihmal ve kötü yönetimleriyle kayba uğramış, Şeyh [Ataullah] Efendi ve diğer dervişler harap olmuştu. Durumu bilenler, kabahatin, locanın müdürüne ait olduğunu ama kabahatin birazının da o namussuzu -her nedense- def edemeyen Şeyh Efendiden kaynaklandığını söylerlerdi. (1958, s. 86)

Ataullah Dede, Rauf Yekta'nın 'modern' ve 'pozitif' ufkunun gelişimine harç koyarken, açıkça bellidir ki bizzat kendisi de pozitivist eğilimin umut vaad eden telkinlerinin güçlü etkisi altında kalmıştır. Ayrıca masonik kardeşlik ağına dâhil oluşu da, onun, bir Mevlevi olmaktan öte, Comte'un pozitif felsefe anlayışının esasını oluşturan 'insanlık dini' inancını benimsediğinin düşünülmesine imkân tanır.

Mehmed Celeleddin Dede (1849-1908)

Teori alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlayan Celeleddin Dede, Rauf Yekta'nın alandaki ikinci hocası olmuştur. Yekta, 18 Nisan 1909'da Yenikapı Mevlevihanesi kitabının yazarı Mehmed Ziya'ya yazdığı mektupta, şu bilgileri vermektedir:

Celeleddin efendi [...] musiki bilimindeki ilmi ve tatbiki kudreti itibarile de kendinden evvelkilerden ileridir. [...] Musiki nazariyatında da benim ikinci hocam idi. Musikimizde şimdiye kadar meçhul kalmış olan birçok nazari meseleler onun gayretile keşfedilmiştir. [...] Musiki ilminin nazariyatındaki üstünlüğü tamamen kendi gayreti ve okuması sonucu idi. (Mehmet Ziya Bey, 2005, s. 189, 206, 209)

Yekta'nın bu beyanını teyid eden ikinci bir ifadesini de, Celeleddin Dede'nin torunu Gavsî Baykara, 1930'lu yıllar için aktarır: "Biz musiki ilmini büyük pederiniz Celâleddin Efendi merhumdan emanet olarak aldık. Hafidlerine vermekle emaneti sahibine iade etmiş ve bu suretle de vazifemizi yapmış olacağız" (1950, s. 22).

Rauf Yekta Bey, 1899'da *İkdam Gazetesi*'ndeki bir makalesinde, 'fazilet sahibi iki kişi' olarak nitelediği Ataullah ve Celeleddin efendiler dışında Osmanlı mûsikîşinâsları içinde mûsikî nazariyatını bilen hiç kimse bulunmadığını iddia etmiştir.³⁰ Bu ifadesini sonraki bazı beyanlarında da dile getirmiş olan Yekta'yı, Suphi Ezgi de tasdik eder: "[...] Rauf Yekta Bey ve [...] Ataullah ve [...] Celeleddin efendi. merhumlar ilk defa olarak büyük

²⁹ Seyyid Ahmed'in 'dervişlik' için yaptığı şu değerlendirme, Ataullah Dede'nin sergilediği 'dünyevileşme' tutumu açısından dikkat çekici görünmektedir: "Dervişin manası Allah [...] aşkı için fakirlik ve zilleti seçendir yani yoksul manasıdır. [...] Sözde dervişin dervişliği yalnız dilindedir. Gönülleri dünya sevgisine bağlıdır [...] ömürlerini geçici dünya isteklerine harcadıkları için hüsrân ve ziyandadırlar" (İsmail, 2014, s. 76-77)

³⁰ Yekta, 'iki' melevi dervişinin teori alanındaki çalışmalarıyla ilgili beyanına, 1913'de *Encyclopedie de la musique et dictionnaire de conservatoire* için kaleme aldığı makalede de yer verir: "İstanbul'da Türk musikisinin nazariyesini bilen yalnız iki kişi vardır; biri Beyoğlu Mevlevihanesi şeyhi Ataullah Efendi, diğeri Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celâleddin Efendi'dir" (1986: 56). Müzik teorisi alanındaki çalışmalara belgesel nitelikte tanıklık içeren bu iki önemli metnin, Hüseyin Fahreddin Dede ismini içermediğine özellikle dikkat edilmelidir. Her iki beyanda Yekta, kendi ismi etrafında gelişen olaylar dizisini, tarihler vererek anlatmaktadır. İlgili ayrıntılar için şu kaynaklara bakılmalıdır: Yekta (1986); [Arel] (1909), Ezgi (1933).

Türk tanburlarımızın saplarında bağlı bir sekizlide [...] yirmi beş perdenin mevcudiyetini ve onların eserlerimizde kullanıldığını eski kitaplardaki aralık bilgisinin yardımıyla [...] tayin ettiler [...]" (Ezgi M. S., 1940, s. 277).

Celeleddin Dede, Tanzimat döneminden itibaren gelişen yenileşme politikalar içinde etkin şekilde yer almış bulunan Osman Selahaddin Dede (ö. 1887)'nin oğludur.³¹ Özellikle babasının şeyhliği döneminde Yenikapı Mevlevihanesi, dönemin politik muhalefetinin başta gelen buluşma merkezlerinden biri haline gelmiş ve aktif siyasetle içiçe geçmiştir (Haksever, 2009). Bu yüzden Celeleddin Dede, babasının siyasi ve sosyal çevresiyle ilişkileri sürdürmeye devam etmiş; buna ek olarak, Şazeliyye, Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatleriyle de hilafet alıp-verme şeklinde bağlantılar kurmuştur. Döneminde kendisine yöneltilen dikkat çekici eleştirilerden biri, Mevleviliği, Nakşibendiliğin Halidi koluna çevirmiş olmasıyla ilgilidir (Mehmet Ziya, t. y.).

Galata ve Yenikapı mevlevihanelerinin şeyh aileleri arasında köklü bir akrabalık bulunmaktadır.³² Celeleddin Dede ile Atullah Dede, amca çocuklarıdır. Bunlardan Galata Mevlevihanesi, özellikle Avrupa kültürüyle temas ve batılılaşmanın ön saflarında yer alırken, Yenikapı da Jön Türk siyasi muhalefetinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur (Küçük, 2003). Işın (2010)'a göre:

Özellikle İstanbul merkezli Tanzimat sonrası Mevleviliği, aşamalı bir şekilde Osmanlı Anayasacı akımların siyasi çizgisini izlemekte, mensupları doğrudan bu hareketlerin içinde yer almakta, İttihad ve Terakki ile kurulan yakın ilişki sonucunda, başta Türkçülük ideolojisi olmak üzere Batıcı düşünce ekolleri Mevlevilik bünyesinde taraftar bulmaktadır. Bu ideolojik dönüşümün, tarikatın üst tabakasında, Cumhuriyet idealini benimsemiş bir eliti ön plana çıkarttığını söylemek mümkündür. (s. 38-40)

Atullah Dede ile Celeleddin Dede'nin her ikisinin de musiki nazariyatı alanındaki yenilikçi çalışmalara verdikleri desteğin sadece bir merak konusu olmayıp, aksine, temelde muhalif ve modernleştirici vasıflarıyla da irtibatlı olduğu gayet açıktır.³³ Her ikisi de Osmanlı dünyasında kaleme alınmış 'edvar'ları dışlayıp, Osmanlı-öncesi kaynaklara yönelmeyi, bilimsel yenileşme ve ilerleme adına gerekli görmüştür.

Yekta ve Celeleddin Dede'nin çalışmalarının, sadece eski teori kitaplarının okunup yorumlanmasından ibaret olmadığı, muhtelif kaynaklardaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Torunu Gavsi Baykara'ya göre:

[...] Rauf Yekta Bey merhum Kulekapısı mevlevihanesindeki nazariyat incelemeleri keyfiyetinden Şeyh Celeleddin Efendiyi haberdar etledi. O zaman Celeleddin Efendi, hususi kütüphanesinden bir kitap alarak Rauf Yekta Bey'e gösterdi ve : - Ben de epey bir müddetten beri kendi kendime nazariyat ile uğraşmaktayım. Arzu edersen badema beraber çalışalım, dedi. [...] o günden sonra da; Celeleddin Efendi – Atullah Efendi – Rauf Yekta Bey üçgeni meydana gelerek yalnız amelî kısımda değil ilmi sahada da çalışarak bir çok esaslar tesbit etmeğe muvaffak oldular ki [...] doktor Suphi Ezgi de musiki nazariyatını bu esaslar üzerine bilahere Rauf Yekta Bey merhumdan öğrenmişlerdir. (Baykara G. , 1950, s. 2-3)

Bu çalışmaların önemli bir kısmını, Abdülmümin ve Abdülkadir'in kitaplarında açıklanan aralıklar yardımıyla tanbur perdelerinin dayandığı sistem hakkındaki araştırma, deney ve ölçümler oluşturmuştur. Bu noktada, ilgili eserlerdeki 18-perdeli sistemi esas almayıp, o günkü pratikte kullanılan perdeleri de dikkate alarak, 25-perdeli 'yeni' ve 'ilmi' bir sistemin keşif ve inşasına büyük ilgi gösterdikleri bir gerçektir.

³¹ Osmanlı yenileşme hareketleri içinde Yenikapı Mevlevihanesi ve özellikle de Osman Selahaddin Dede'nin yeri konusundaki bilgiler için bkz. Kaya (2019), Mehmet Ziya (t. y.).

³² Bu iki mevlevihane'nin şeyh aileleri hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Küçük (2003), Mehmed Ziya (2005).

³³ V. Murad'ın masonluğu konusuna değindiği bölümde Eldem, 19. yüzyıl Osmanlı siyaseti açısından şu değerlendirmeye yer verir: "[...] 19. yüzyılın ikinci yarısında masonluğun Osmanlı topraklarında yetersizliği ve eksikliği hissedilen siyaset ve muhalefet alanını genişleten ama aynı anda Avrupa'daki bazı siyasi aktörlerle etkileşimi mümkün kılan önemli bir rol oynamış olduğudur" (Eldem, 2019, s. 19). Bu bağlamda Osmanlı'daki yenileşme ve siyasi muhalefet içinde tekkelerin oynadığı roller konusunda bkz. Gündüz (1983), Haksever (2009), Işın (2010), Küçük (2003).

Döneminin önde gelen tanbur çalıcılarından biri olması nedeniyle ‘Rabü’t-tanbur’ olarak anılan Celaleddin Dede’nin ses sistemi konusundaki görüş ve değerlendirmeleri, Yekta’ya kılavuzluk etmiştir. Yekta, sonometre üzerinde bizzat yaptığı deneysel ölçümlerin eski teori kitaplarındaki bilgiler ve güncel tanbur pratiği ile mukayesesinin, bilimsel teorinin esaslarının belirlenmesi açısından en güvenilir yöntem olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple Celaleddin Dede’nin ölçümler ve mukayeseler bakımından onaylayıcı nitelikteki desteği, araştırmaların istikamet kazanmasında etkili olmuştur. Öyle ki Yekta, 1924’te yayımladığı teori kitabının ithafında, Celaleddin Dede’yi, açıkça, kendisine ilk fikirleri veren kişi olarak anar: “[...] milli mûsikîmizin müstenid olduğu nazârî kâideler hakkında müellif-i âcize ilk fikirleri vermiş olan hoca-i idrak ve irfanım, sâbika (Yenikapu) Mevlevihanesi Şeyhi Merhum (Celâleddin) Efendi’nin mukaddes hatirasını lisan-ı hürmetle ta’ziz ve tebcih etmeyi vicdânî bir vazife addeylerim” (s. 3). Ataulah Dede açısından düşünüldüğünde, Yekta gibi öncelikler ve hak teslimi konularına özel bir önem veren bir yazarın, ‘ilk hocalık’ konumuna Celaleddin Dede’yi yerleştirmiş olmasında, üzerinde düşünülmesi gereken hususlar bulunduğu açıktır ki bunun ayrı bir araştırmaya konu edilmesi gerekir.

Salih Zeki Bey (1864-1921)

Darüşşafaka’dan mezun olup Paris’te elektrik mühendisliği tahsili yapan Salih Zeki Bey, Osmanlı’nın ilk pozitivistleri arasında yer alır (Saraç, 2001). “Auguste Comte ve felsefe-i müsbete” başlıklı makaleyi, 1909’da, eşi Halide Edip’le birlikte kalem almış ve II. Meşrutiyet’in önde gelen pozitivist yayın organlarından Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda yayımlamıştır. 1892’den itibaren başta Resimli Gazete, Journal Asiatique ve Tanin olmak üzere, yerli ve yabancı pek çok gazete ve dergide çeşitli makalelere imza atan Salih Zeki Bey, ayrıca bilim tarihi, matematik, fizik ve mantık alanlarında çok sayıda telif veya çeviri eser yayımlamıştır. Galatasaray Mekteb-i Sultani müdürlüğü, Rasathane-i Amire idarecilliği ve Daülfünun rektörlüğü gibi görevlerinin yanında, muhtelif okul ve bakanlıklarda hocalık ve idarecilikler de yapmıştır. İttihatçı çevrelerle yakın ilişkileri olan Salih Zeki Bey, geniş bir bilim, siyaset ve kültür çevresiyle de diyalog içindedir (Etкер Ş. , 2005), (Kadıoğlu, 2005). Onun teori çalışmalarına ses fiziği boyutuyla dahil olması, Rauf Yekta aracılığıyla gerçekleşmiştir. Yekta, ses fiziği ve sonometre konularında Salih Zeki’den dersler almış ve ayrıca onun, gerek dönem basınında cereyan eden kimi tartışmalara iştirak etmesine gerekse de ses fiziği konusuyla ilgili müstakil bir kitap meydana getirmesine vesile olmuştur (Yekta, 1986).

Korlaelçi’ye göre Salih Zeki, müspet ilimlerin yayılması konusunda büyük çaba göstermiş ve Comte’un bilim sınıflamasını olduğu gibi kabul etmiştir (2004, s. 219). Comte felsefesi ve ilimleri konusunda Osmanlı dünyasındaki ilk yayınları yapmış olan Salih Zeki, 1897’de Resimli Gazetenin yöneticiliğine getirildiğinde, Yekta’yı, burada, müzik hakkında yazılar yazması konusunda teşvik etmiştir. Nitekim aynı yıl, Yekta’nın ‘Lisan-ı Elhan’ başlıklı yazı dizisinin bu gazetede yayımlanmaya başladığı görülür (Özdemir, 2010).

Salih Zeki Bey’in Osmanlı mûsikisinin bilimsel esaslarının araştırılması meselesine yönelik ilgi ve katkılarıyla ilgili olarak Yekta, şu değerlendirmeyi yapar:

Osmanlı Maarif Nezareti tarafından mektepler için kabul edilmiş olan fizik kitabında Salih Zeki Bey akustikle ilgili bahsi Batı müelliflerine göre yazmıştı. Ve bunu yazarken Doğu musikisinde kullanılan sesler arasında mevcut olan nisbetleri tanımak merakını da ortaya koymuştu. Bu münakaşa kendisine benimle münasebet kurmak fırsatını vermişti. Kendi imal ettiğim bir sonometre üzerinde araştırmalarımın sonuçlarını meşhur fizikçiye anlattım; bunları doğru buldu ve makalelerinin birçoğunda benim çalışmalarımı zikretmek nezaketini göstermekle beraber o zamana kadar tamamen hayali bir ilim şeklinde ele alınmış olan Doğu musikisinin nazariyesinin fizik temellerini ilk defa izah etmiş olduğundan dolayı beni alenen tebrik etti. (1986, s. 56)

Görüldüğü gibi Salih Zeki Bey, bir bilim insanı sıfatıyla Yekta'nın araştırmalarına ilgi göstermekle kalmamış, aynı zamanda, konuyla ilgili, Batıdaki 'çağdaş' bilgiyi Osmanlı dünyasına aktaran ilk fizikçi olmuştur. 1910 yılında, Darülfünun ders kitapları arasında ses fiziğiyle ilgili olarak kaleme aldığı *Hikmet-i Tabiiyye-i Umümiyyeden Mebhas-ı Savt* başlıklı eser, Osmanlı dünyasında, modern akustikle ilgili ilk yayın olmuştur. Bu noktada Öztuna'nın ansiklopedisinde verdiği şu bilginin de eksik ve yanıltıcı olduğunu belirtmek gerekir: "[...] Arel, Uzdilek'in de yardımını gördü ki kendisinden önce çalışan iki arkadaşı böyle bir fen adamının yardımından mahrumdular. Fizik ve matematik ordinaryüs profesörü olan Salih Murad Uzdilek, Arel'in teşvikiyle Türk musikisi seslerini fizik bakımından laboratuvar incelemesine aldı ve 1944'te Türk musikisi sistemini fizik olarak açıklayan mühim eserini yazdı" (1986, s. 89-90). Oysa Öztuna, aynı eserinde, bu satırlarıyla tamamen çelişir nitelikteki şu bilgiye de yer vermiştir: "Rauf Yekta, musikinin fizik ve akustik bahislerini büyük matematik bilgini Salih Zeki Bey'den [...] öğrendi" (1974, s. 170).³⁴ Tam bu noktada, konuya, kayda değer bir katkı sağlayacak bir başka önemli ayrıntıya ise, Şeref Etker'in makalesinde rastlanmaktadır:

Salih Murat Efendi'ye yol gösteren ve onu yüreklendiren Salih Zeki Bey olmuştur. O tarihte Darülfünun Müdürü (Rektör) olan Salih Zeki Bey, Salih Murat Efendi'yi kabul edip bilgilendirmiş ve logaritma kongresinde sunum yapmasını sağlayacak özgüveni kazandırmıştır. Salih Murat Uzdilek'in, bu buluşmayla, önce okur, sonra amatör bir bilim yazarı olarak ilgi duyduğu matematik ve fizik tarihini ömür boyu sürdüreceği ikincil bir meslek olarak benimsediği söylenebilir. (2007, s. 70)

Mikail Meşakka (1800-1888)

Yekta, 31 Mayıs 1907'de İkdam'da, 'Tanburda nagamatın mevaki-i fenniyyesi' başlığıyla yayınladığı makalesinde, o dönem için bir problem olarak gördüğü perde adlandırması konusunda, Arapça, *Risâletü's-Şehâbiyye fi's-Sinâti'l-Mûsikîyye* başlıklı eserde karşılaştığı yaklaşımdan yararlanılabileceğini düşünür:

[...] Beyrut'ta tab' edilen (Risâletü's-Şehâbiyye fi's-Sinâti'l-Mûsikîyye) nâmında Arapça bir eserde gördüğümüz esâmî-i nağamât ezberlenmesi daha kolay bir tarzda tertib edilmiş idi. Müellifin usûl-i basîti her iki nağme-i tabiiyye arasında yalnız 'bir' isim kabul etmekten ve meselâ (rast-dügâh) beyninde herkesin bildiği (zengüle) nâmını birinci diyez için (nim zengüle), ikinci için yalnızca (zengüle), üçüncü için de (dik zengüle) şeklinde kullanılmaktan ibârettir. Bu usûlün suhûlet ve muhsinâtı kabûl-i inkâr değildir. Binâenaleyh tanbûrdaki nağamâtın mevâkiini göstermek üzere âtîde derc edeceğimiz cedvele (Risâletü's-Şihâbiyye) müellifinin vaz' ettiği esâmî tahrîr edilmiş ve bâdemâ müsâbahât-ı mûsikîyyemizde nağamâtın bu isimlerle yâd ve tezkârı mukarrar bulunmuştur. (Çergel M. A., 2007, s. 260-261)

Yekta'nın başlığını zikredip müellifini belirtmediği bu eser, Korfu kökenli bir Rum aileye mensup Mikail Meşakka³⁵ tarafından kaleme alınmıştır. Meşakka, 1800'de Darü'l-Kamer'de doğmuş ve 1820'de, hocası Şeyh Muhammed el-Attar (1764-1828) ile tanıştığı Şam'a yerleşmiştir. Burada el-Attar'dan astronomi, matematik, coğrafya ve müzik dersleri almış; bu dersler esnasında yegah-neva aralığının yirmi dört eşit aralığa bölündüğü sistemi de öğrenmiştir.³⁶ Arap müziğinde kullanılan aralıklarla ilgili olarak Meşakka'nın gerçekleştirdiği ilginç bir araştırma, iki tanbur üzerinde, iki farklı bölünüşün mukayesesine dayanır. Bu tanburlardan ilkinin, Arapların 24-çeyrek tonlu³⁷, ikincisini ise Yunanlılara [Bizanslılara] atfettiği, 68-aralıklı (*moria, minute*) bölünmeye göre ayarlayarak aralarındaki entonasyon farklarını araştırmıştır (Ronzevalle, 1913, s. 14). Bu noktada Meşakka'nın da,

³⁴ Öztuna, ansiklopedisindeki 'Salih Zeki Bey' maddesinde, sadece şu bilgiyi vermektedir: "Türk müzisyeni. Şu Büzürg Curcuna Şarkı onundur: Dil sana ey meh, bendedir (muhammes)" (1974, s. 203).

³⁵ Muhtelif kaynaklarda Mishaqa, Mashaka, Mashakah, Mashka, Meshaka şekillerinde yazıldığı görülen bu kelimenin, Meşakka'nın dedesinin mesleği olan ipekçilikle ilgili olduğu ifade edilmiştir (<https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/mihail-mishaqa>).

³⁶ Marcus (2019)'a göre bu sistem, o yıllarda, Suriyeli müzisyenler arasında bilinmekte ve kullanılmaktadır.

³⁷ Müzik teori tarihinde 24-aralıklı ses sistemi konusundaki muhtelif araştırmalar hakkında bilgi için bkz. Barker (2000), Barker (2004), Barker (2007), (Gibson, 2005), Hagel (2010), Mathiesen (1999), Öztürk (2009).

oktavın eşit olmayan 68 kısma bölünmesine dair bilgiyi, Bizans müzik teorisinin reformcuları arasında yer alan Chrysanthos Madytos (Ereğlilili Hrisantos)'dan aldığı ortaya çıkmaktadır.³⁸ Meşakka'nın değerlendirmesine göre Araplar, teoride, oktavı 24-aralığa bölen çeyrek-tonlu bir sistemin mevcudiyetine inanıyorlarken, pratikte, sabit çeyrek-tonlu bir sistemi kullanmıyor veya bununla yetinmiyorlardı (Maalouf, 2003, s. 840). Araştırmanın bu yanının aslında çok dikkat çekici bir özellik taşıdığı bir gerçektir. Çünkü Yekta'nın, 24-eşit-olmayan-aralıklı ses sistemini Osmanlı/Şark musikisi için 'bilimsel' addedip standartlaştırmaya çabalamasından çok önce, Meşakka, pratikte 24'ten daha fazla sayıda perde kullanılmakta olduğuna dair araştırma ve yayın yapmış durumdadır. Dolayısıyla Yekta'nın sergilediği –eşit olsun veya olmasın– 24-aralıklı bir ses sisteminin, Şark musikisinin 'bilimsel temeli' olduğuyula ilgili tek-boyutlu yönelimin, en azından Meşakka'da mevcut olmaması kayda değerdir.

Meşakka'nın bu yönelimi ve hareket tarzının kaynakları sorgulandığında; tıp, matematik, tarih, siyaset, din, çevirmenlik, müzik teorisi ve tanburilik gibi hususların öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca Meşakka, Şam İngiliz ve Amerikan konsolosluklarında tercüman olarak çalışmış ve büyük dedesinin Ortodoksluktan Katolikliğe geçmesine benzer şekilde, o da, Protestanlığa geçmiştir (Keskinkılıç & Ceylan, 2015). Burada ayrıca dikkat çeken bir diğer husus da *Şehabiyye risalesi* için sonraki yıllarda yapılan İngilizce ve Fransızca çevirilerdir. Bu risale, Arapça olarak ilk kez 1840'ta yayımlanmış (Maalouf, 2003); 1847'de, Amerikalı misyoner Eli Smith tarafından, Protestan ibadetlerinde Arap müziğinin kullanılmasına dönük bilgi ihtiyacına cevap vermek adına kısaltılarak İngilizceye çevrilmiştir (Smith, 1847). Arapça metin 1899'da, Beyrut'ta, aslında Edirne doğumlu Sebastian Ronzevalle'in oğlu olan P. Louis Ronzevalle'in editörlüğündeki *Al-Mashriq* mecmuasında dizi-yazı olarak yayımlanmış ve 1913'te de Fransızca çevirisi, yine Ronzevalle tarafından, Beyrut Saint-Joseph Üniversitesi'nin yayın organı olan *Melanges de Faculte Orientale* dergisinde yayımlanmıştır (Ronzevalle, 1913). Yekta'nın Beyrut'ta basıldığını söylediği *Şehabiyye*'nin, 1899 tarihli baskı olması gerekir.

Meşakka'nın Yekta açısından önemi, özellikle nim perdelerin adlandırmasında tek bir perde adını kullanıp, bunun pest ve dik konumları için ayrıca başka isimler kullanmaması ve 1907 itibarıyla 24-aralıklı sistemi standartlaştırmasında model almasındadır. Yekta bu yöntemi oldukça pratik ve faydalı bulmuş ve Osmanlı musikisine uyarlamıştır (Tura, 2017, s. 318). 2001'de yayımladığı 'Müzik sistemimizi bu Lübnanlı'dan öğrendik' başlıklı yazısında Bardakçı (2019), çerçeveyi oldukça geniş tutmuş; gerçekte, Meşakka'nın Yekta üzerindeki etkisi, perde adlandırmasında takip ettiği yöntem ve oktavdaki perde sayısından ibaret olmuştur. 1899'da, oktavda 22, çift-sekizlide 45 perde bulunduran bir sistem üzerinde duran Yekta, 1907'de, Meşakka'nın çalışmasını gördükten sonra, oktavda 24-gayrimüsavi aralık bulunduran sistemin, Osmanlı mûsikisinin 'bilimsel ses sistemi' olduğunu kabul ve iddia etmiştir (Tura, 2017, s. 386). Yekta'nın 'ilmî' olduğuna inandığı 24-aralıklı sistem, özünde, Pisagorcun *limma* (bakiye) ve *apotome* (mücenneb-i sagîr) aralıklarına dayalı ve gayrimüsavi nitelikte iken, Meşakka'nınki tamamen 'çeyrek/rub' ('irha') aralıklara dayalı ve müsavi niteliktedir. Bu vesileyle bir kez daha

³⁸ Bizans kilise müziğinin önde gelen 'Üç Usta'sı, Grigoriyos, Hrisantos ve Hurmuziyos, eski öğretim sistemini teorik ve eğitsel açılarından reforma tabi tutmuşlar ve bu kapsamda da özellikle notalama ve aralıklar konusunda yeni düzenlemelere gitmişlerdir. Bunlardan özellikle Ereğlilili Hrisantos, Avrupa'da eğitim görmüş ve geliştirdiği yeni düzenlemelerde Avrupa müzik teorisinden çeşitli uyarlamalar yapmıştır. Hrisantos'un *Theoritikon Mega tis Mousikis* (Müzik Üzerine Büyük Teori Kitabı) başlıklı eseri, 1832'de, Trieste'de basılmıştır (Pappas, 2019). Hrisantos bu çalışmada oktav aralığını, her birine *moria* dediği 68 kısma ayırmış; ancak, 1881'deki yeni düzenlemelerle oktavın 72 aralığa bölündüğü şimdiki sistem, Bizans kilise müziği için resmen kabul edilmiştir. Dolayısıyla Meşakka'nın 68 aralıklı bölünüş için yararlandığı bilginin kaynağında Hrisantos'un bulunduğu açıktır.

belirtmek gerekir ki Yekta'dan itibaren gelişen perde adlandırma yönteminin kaynağında, kesin surette, Mikail Meşakka ve dolayısıyla onun hocası olan Muhammad el-Attar yer almaktadır.

H. Sadeddin Arel Etrafındaki Kişi ve Olaylar

Sadeddin Arel, Suphi Ezgi'yle birlikte, gerçekte, Yekta'nın etrafında yer alan isimler olarak sürece dahil olmalarına rağmen, kronolojinin teşkili sürecinde elde edilen bulgular nedeniyle onların, burada, ayrı bir başlık altında ele alınmasının doğru ve tutarlı olduğu görülmüştür. Bu iki isim arasında Arel'in merkezi bir konum üstlenmesi, çeşitli konularda Ezgi'nin, ona bağımlı şekilde hareket etmesine yol açmıştır. Bu nedenle bu başlık altında özellikle Arel, Yekta'nın vefatı sonrasında, Türk müziği alanındaki teori, tarih, notalama ve terminoloji çalışmalarının yönünü tayin eden kişi haline gelmiştir. Arel'in, aynı zamanda yayıncılık ve örgütçülük alanlarındaki geniş birikim ve nüfuzu, süreç içinde, 'Arelciler'³⁹ olarak bilinen bir gurubun gelişip kökleşmesini sağlamıştır. Başlangıçta Yekta'nın aktardığı bilgiler üzerinden birlikte çalışmaya başlayan Arel ve Ezgi'nin, zaman içinde, Yekta'ya karşı, bir tür husumet geliştirdikleri, ona karşı kullandıkları ifadelerden açık bir şekilde görülür. Mesela 1909'da, Şehbâl'deki bir yazısında Yekta için; 'muktedir musikişinas', 'muhibb-i mükerrem', 'genç üstad' gibi ifadeler kullanan Arel'in, 1927'de verdiği bir konferansta, onu, 'fasıl musikişinası' (1957, s. 300) ifadesiyle küçümsediğine tanık olunur. Benzer olarak Ezgi'nin de, bir çok vesileyle, Yekta'nın hatalarından (1940) ve ihtiyarlığında 'hırs piri'nin kendisini istila etmiş olduğundan bahsettiği görülür (1950d, s. 23). Somut olan durum ise, Arel ve Ezgi'nin, Yekta'dan ayrı bir yol takip ettikleridir.

Hüseyin Sadeddin Arel (1880-1955)

Saygın bir hukukçu ve yayıncı olan Arel'in müzik teorisiyle ilgilenmeye başlaması, Rauf Yekta ile tanışmasından sonra olmuştur. Başka bir ifadeyle Arel, –Öztuna anlatısının aksine– herhangi bir Mevlevi şeyhinin telkiniyle müzik teorisine ilgi göstermiş değildir. Yekta ile tanışmalarının ardından, gerek yayıncılığı⁴⁰, gerekse de müziğe yönelik entelektüel merakıyla teori alanındaki çalışmalara ilgi duymuş ve belli aşamalarda, etkin biçimde iştirak de etmiştir. Bugün hala 'Arel teorisi' olarak biliniyor olmasına rağmen onun tarafından geliştirilen teorinin günümüzdeki içeriğinin, aslında, Şefik Gürmeriç, Fikret Kutluğ ve İsmail H. Özkan gibi Arelciliğe mensup kişiler eliyle yapılan muhtelif gözden geçirme ve ilavelerin ürünü olduğunu burada hatırlatmak gerekir (Aksoy, 1997). Günümüzde Türk müziği eğitimi veren konservatuarlarda temel ders kitabı olarak takip edilen Özkan (1987)'in eserinin, teorik içeriği bakımından, Arel teorisinin muhtelif gözden geçirmelerinin somut bir örneğini oluşturduğu bir gerçektir.

³⁹ "Bizim ekolde yani 'Arel'cilikte (unutmak, yorulmak, üşenmek) yoktur. Biliyorum çok yoruluyorsunuz ama Derneği ve Mecmuayı ihmal etmeyin. Her ikisiyle memleket neler kazanıyor istikbalde anlaşılacaktır. [...] Bu ikisine de musiki-severler yardımcı olmalıydılar (Süreşan, 1955, s. 507). Arel'in sadık takipçisi Öztuna da, Arelcilik için şunları söyler: "Arel'e göre tek sesli musiki, her zaman dinlenecek, çalınacaktı. Çağdaş musiki, çoksesli olmalı, fakat Türk musikisi sistemi, aralıkları, perdeleri, makamları, usulleri, icap eden formları ve icap eden çalgıları, mutlaka kullanılmalı idi. Nihai hedefi bu idi ve bu hedef ancak hem Türk, hem batı musikilerinin öğretildiği bir konservatuarla gerçekleştirilebilirdi. 'Arelcilik' denen musiki anlayışı budur. 'Arelcilik' demek lüzumsuzdur. Zira Arel'in ifade edip savunduğu, zaten gerçek musikidir" (1986, s. 71). Diğer bir yayınında da Öztuna, 'Arel Ekolü'nün; "Türk Musikisi'nin bundan sonra çoksesli bestelenmesi, orkestra ile çalınması, Batı Musikisi ilimlerinin de tedrisi gibi prensipleri savunan" bir akım olduğunu belirtir (1987, s. 109). Arelciliğin en kısa tarifile 'ilericilik' olduğunu söyleyen Üngör'e göre ise; "Türk musikisinin geleceği için çok çalışan herkes Arelci'dir. İşte bu günden güne artan Arelciler Türk musikisini kurtaracaklardır" (1966, s. 230).

⁴⁰ Arel yayıncılık kariyeri boyunca başta Şehbâl (1909-1914) olmak üzere, Türklük (1939-1940) ve Musiki Mecmuası (1948-1955)'ni çıkarmıştır. Özellikle Şehbâl'in basın tarihi içindeki etkin rolüyle ilgili iki önemli araştırma için bkz. Ahmetoğlu (2010), Ataman ve Pekman (2014).

Teoriye odaklanan çalışmalarda, Yekta ile Arel arasında, karşılıklı olarak, entelektüel bir motivasyon ve yardımlaşmanın geliştiği anlaşılıyor.⁴¹ 1913'te kaleme aldığı metnin 154 no.lu dipnotunda Yekta, makamları teşkil eden unsurlarla ilgili araştırmalarında, Arel'in 'alimane görüşlerinden' yararlandığını açıklıkla belirtir (1986, s. 67). Yekta; Ezgi ve Arel'in teori çalışmalarına iştirak etmelerini ve çeşitli problemler üzerinde birlikte görüş alış-verişinde bulunmalarını sağlayan kişi olmuştur (Süreksan, 1965). Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Yekta ve Arel arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Yekta, ortak çalışmadan ayrılmıştır (Ezgi S. , 1950d, s. 23).⁴² Bu ayrılış sonrasında Arel ve Ezgi'nin, giderek birbirinden ayrılan tercihlerle şekillendirdikleri farklı bir teori geliştirmeye yöneldikleri görülür. Bu süreçte üzerinde durmaya devam ettikleri tek konu, Yekta'dan öğrendikleri '24 gayrimüsavvi aralıklı ses sistemi' olmuş; bunun dışında, ses değiştiricileri, notalama, dörtlü ve beşliler, ana dizi, makam, seyir ve usul sınıflamaları gibi teorik içerikte yer alan pek çok konuyu Garp müziği teorisine uygun hale getirmişlerdir (Tura, 2017). Bu değişimde 'armonik tonalite'ye temel teşkil eden Do majör dizisinin alınıp Çargâh adıyla Türk müziğinin ana dizisi haline getirilmesi (Wright O. , 1990) ve tüm makamların 'dizi+seyir' şeklinde formüle edilmesinde, özellikle Arel'in 'külli Garplılaşmacı'⁴³ tutumunun belirleyici olduğu açıktır.⁴⁴ Arel'in alim yönüne saygı gösteren ve temelde de ona bağımlı tarzda hareket eden Ezgi, ortak çalışmada, gelenek adına Yekta'nın alternatifi olmak ve bu alandan bilgi takviyesinde bulunmak gibi bir rol üstlenmiş görünür. Kaldı ki Arel, zamanla, Ezgi'den önemli oranda farklılaşan bir yol tutmuş; bu yolu da, Musiki Mecmuası'nda yayınladığı *Türk Musikisi Nariyat Dersleri* (1948) ile somutlaştırıp yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Arel, klasik eserlerin meşki konusunda özel bir referansa sahip olmadığı gibi, geleneksel nazariyat alanında da kendisine öncülük edecek isimlerden mahrum yetişmiştir. Arel'in yetişmesindeki en önemli fark, aynı zamanda onun topyekün Garplılaşmacı ve pozitivist yönelimine altyapı oluşturan, Batı müziği ve besteciliğine dönük ilgisi olmuştur. Uzdilek'in, Arel'in çalışma tarzına dair tespiti şöyledir: "[...] bu muhterem adam gerçi yetişme tarzı itibarile pozitif ilme mensup değil idise de umumi kültürünün bir insan kafasına ancak sığabilecek derecede büyük oluşu yüzü[n]den bir müsbet ilim adamı gibi düşünürdü" (1956, s. 133). Bu güçlü kültürüyle Arel, geleneksel

⁴¹ "Üstad [Arel] ilk gençliğinde Garp musikisine akımtı. Rauf Yekta'nın teşviki ile Türk musikisini ilim bakımından tetkike başladı" (Süreksan, 1955, s. 503).

⁴² Bu nedenle Öztuna (1986)'nın şu ifadesinin de gerçeklerle bağdaşmadığı anlaşılıyor: "1913'ten 1920'ye kadar 7 yıl birlikte çalışarak bütün edvârları ve ellerinde ebced, hamparsum, batı notaları ile yazılmış eserleri, Fransızca müzikoloji kitaplarını (Arel'den başka diğer ikisi Fransızca dışında batı dili bilmiyorlardı) incelediler. 1920'de Dr. Ezgi, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya gidince 1923'e kadar Rauf Yekta ile Arel başbaşa çalıştılar. 1923'te Arel de İzmir'e gidince müşterek çalışma sona erdi" (s. 88-89).

⁴³ Arel'in sahibi olduğu Şehbâl mecmuası, Osmanlı toplumunun Garplı hayat tarzını tanıması ve benimsemesi sürecinde en yoğun propagandayı gerçekleştiren ve en kitlesel popülariteye sahip yayın olmayı başarmış bir dergidir. Pozitivizm başta olmak üzere sosyal darvinizm, materyalizm, siyaset ve sosyoloji, dergi yayım politikasının ana eksenlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda yayımlandığı dönemin en popüler dergisi olmasının yanında, yazarlarıyla da, Osmanlı Garplılaşmasının tüm lider kadrosunu içeren bir profil sunar. Konuya dair Ahmetoğlu'nun değerlendirmesi şöyledir: "[...] Şehbal dergisi [...] II. Meşrutiyet ilkeleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçları doğrultusunda Osmanlı toplumunun sosyal değişim ve gelişimini sağlamak için yayınlar yapmıştır" (2010, s. 46). Arel'in külli Garplılaşmaya dönük eğilimini mükemmel şekilde yansıtan müzikte yapılması gerekenlere dair görüşleri için bkz. Arel (1964).

⁴⁴ Arel ile Yekta'nın Garpçılıkları arasında, 'terakki' kavramı açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Arel, terakkiyi külliye Garplılaşmada görüp, Osmanlı musikisini onun bir bestecilik materyali haline getirmek olarak anlarken, Yekta, Osmanlı musikisinin kendi kaynakları bakımından araştırılıp yayınlanması suretiyle 'ihya edilmesi', 'modernleştirilmesi' ve terakki için sadece Avrupayı örnek alan bir yol izlenmemesi taraftarıdır ki bu tutum, açıkça, 'kısmi Garplılaşma'ya işaret eder. Dolayısıyla Yekta ve Arel'in terakki açısından ortaya koydukları tercihleri 'aynı' eksene oturtmak kesinlikle yanlış olur. Yekta'nın ortak çalışma zemininden ayrılmasında bu görüş ayrılığının önemli bir rolü olduğu kabul edilebilir görünmektedir. Külli ve kısmi Garplılaşma arasındaki temel ayrımlar ve dönem tartışmaları için bkz. Tunaya (2010).

repertuar ve meşk alanlarındaki eksiklerini, Ezgi ile kurduğu bağlantı üzerinden telafi etmeye çalışmıştır.⁴⁵ Buna karşılık, Yekta'nın sadece Fransızca kaynaklar üzerinden edindiği Avrupa müziğiyle ilgili geniş kültürü Arel, Almanca ve İngilizce kaynaklarla da takviye ve mukayese ederek genişletme imkanı bulmuştur. E. Manas ile kompozisyon ve armoni çalışmış olması da onun Batı müziği konusunda daha farklı bir yönelim içinde olmasına ve özellikle de besteciliğe öncelikli bir yer vermesine yol açmıştır. Bu yüzden, Yekta ve Ezgi'de klasik repertuar, üslup, meşk silsilesine sadakat ve geleneğe bağlılık gibi konularda görülen muhtelif endişelere Arel'de pek rastlanmadığının altını çizmek gerekir.

İçerik, üslup ve yaklaşım açısından bakıldığında Arel'in kaleme aldığı teori, bilim tarihinde 'Occam'ın usturası'⁴⁶ olarak anılan 'basitlik ilkesi' yaklaşımıyla oluşturulmuş görünür. Burada öne çıkan husus, belli bir konu veya olguyu açıklama amacındaki rakip teoriler arasından daha basit olanın tercih edilmesi gerekliliğiyle ilgilidir (Ural, 2011). Arel teorisi, Yekta ve Ezgi'nin tüm pozitivist eğilimlerini içerdiği gibi, muhteva itibarıyla daha basit, Batı müziği teorisine en yakın ve fizik profesörü Uzdilek'in otoritesiyle takviye edilmişliği bakımından da görünüşte en bilimsel olanıdır. Arel, gerek matbuat alanında üstlendiği yayıncı kariyeri, gerek hukuk alanındaki mesleki otoritesi, gerek geniş ilişkiler ağına sahip aile çevresi⁴⁷ ve gerekse de örgütçülük açısından sivil toplum liderliği gibi rolleriyle, herşeyden önce olağanüstü bir idarecilik ve organizasyon vasfına sahiptir. Bu yönüyle de teori alanına yönelik Garpçı müdahalelerinde, temelde şahsen zayıf olduğu yanlarından geleneksel repertuarı Ezgi'nin, bilimselliği ise Uzdilek'in bilgi ve tecrübeleriyle takviye etme yoluna gitmiştir. Ayrıca kurucusu olduğu İleri Türk Musikisi Konservatuarı ve bunun yayın organı olan Musiki Mecmuası aracılığıyla da Arel, kendi tercihleriyle kaleme aldığı teorinin 'herkese ulaşması'nı ve 'herkes tarafından anlaşılır olması'nı; bu yolla da her anlamda kökleşip yaygınlaşmasını temin etmek adına yoğun bir propaganda gerçekleştirmiş ve bunu da büyük oranda başarmıştır. Öztuna'ya göre Arel teorisi, diğerleri arasında mükemmelliğe ulaşmış tek teoridir:

Önce Rauf Yekta Bey eserlerini yayınladı. Batı metodolojisi ile Türk müzikolojisinin ilk gerçek eserleridir. Fakat dağınıktır ve ilk olmanın kusur ve hatalarını da taşır. Sonra Dr. Subhi Ezgi, 5 ciltlik muazzam eserini yayınladı ki Rauf Yekta'ya göre yaptığı hamle bu eserde açıkça görülür. Ancak Arel'deki mantık ve metodolojiden mahrum ve dağınıktır. Arel'in Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri, iki arkadaşının hatalarını düzeltecek bir zaman parçasından sonra da yayımlandığı için, mükemmeldir. (1986, s. 89)⁴⁸

Arel, Türk müziğinin 'hayatta kalması'ndan ziyade, Avrupa bestecilik normları içinde polifonik bir Oryantalist tarz –bir tür Neo-Alla Turca– geliştirme amacındadır. Arel'in önceliği, daima, Batı müziği bilgisiyle donanmış besteciler yetişmesini teşvik etmek; teoriyi de, bestecilik açısından altyapı sağlayıcı, basite indirgenmiş bir bilgi

⁴⁵ "Türk klasiklerini aslı kaynaklardan öğrenmiş olması, bu bakımdan zayıf olan Arel'e yardımcı oldu" (Öztuna, 1969, s. 207).

⁴⁶ 'Ockham'ın/Occam'ın usturası' (Ockham's/Occam's razor): 14. yüzyıl filozofu Ockhamlı William tarafından geliştirilen ve 'bütün şartlar eşit olduğunda, doğruya en yatkın açıklama en basit olandır' şeklinde ifade edilen epistemolojik ve metodolojik anlayıştır. Aristo'nun 'daha az işlem gerektiren, daha mükemmeldir' şeklindeki ilkesine benzeyen bu anlayış, özellikle rekabet halindeki teoriler arasında 'tercih edilirlilik' bakımından önemli bir ölçüt teşkil eder. Yekta, Ezgi ve Arel açısından bakıldığında Arel'in teorisinin, özellikle propaganda edilme başarısı açısından 'basitlik ilkesi' gözetilerek inşa edilmiş olduğu bir gerçektir. Yekta'nın teorik çalışmaları, özellikle makam ve usul sınıflaması bakımından tamamlanmış mahiyette değildir. Ezgi'nin beş ciltlik kitabının gerek yazılış tarzı, gerek içeriğindeki dağınıklık ve tekrarlar nedeniyle, Arel'in gayet yalın ve neticede genel okur seviyesinde bir mecmua muhitinin seviyesi gözetilerek oluşturulmuş Nazariyat Dersleri'yle mukayese edildiğinde, basitlik ilkesinin nasıl esas alınmış olduğu görülür. Benzer olarak Töre-Karadeniz teorisine karşılaştırıldığında da Arel'in teorisini, yaygınlaşma ve benimsenme açısından rakipsiz hale gelmiştir.

⁴⁷ Arel'in güçlü ilişkilere sahip ailesi ve sosyal çevresi konusundaki bazı çalışmalar için bkz. Er (2009), Günay (2005), Öztuna (1986), Yıldıztaş (2012).

⁴⁸ Burada, kurmaca niteliğine özellikle dikkat çekilen anlatımın, bizzat Öztuna tarafından kaleme alınmış muhtelif versiyonları için bkz. (1953, s. 197), (1969, s. 53, 82, 122-123, 206-207, 212); (1974, s. 170, 358).

alanı olarak değerlendirmek yönündedir. Bu nedenle temel tercihlerinin, geleneğe ait ayrıntılara odaklanmaktan ziyade, besteciliğin pratik amaçlarına hizmet edecek ve fayda sağlayacak olandan yana olduğu bir gerçektir. Özellikle makamları tonalite fikri içinde ele almaya dönük eğiliminde, makam ve usul ‘malzeme’sini Batıya mal etme çabası belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Arel’in, Batı medeniyetine eklenme çabasında, külli Garpcılık ile ütopyacılık vasıflarının iz ve etkilerini açık bir şekilde görmek mümkündür (Öztürk, 2018).

Suphi Zühdü Ezgi (1869-1962)

Askeri tıp doktoru olan Suphi Ezgi, teori çalışmaları içinde, ‘Arel teorisi’nin gelişimine katkı sağlamış bir hanende, kemanî ve tanburî olarak yer alır. Yekta ile on yedi yaşında tanışmış ve süreç boyunca da Yekta’nın birikimlerinden faydalanmıştır (Baykara G. , 1950). Konuya ilgisi ve sürece iştirakine dair şahsi beyanı şöyledir:

Musiki refikim Rauf Yekta bey, çok eski zamanlardan beri musikimizde kullanılmakta olduğunu tahmin ettiğim bir sekizli aralığın gayri müsavi yirmi dört buude taksiminden oluşan yirmi beş nağmenin aralık nisbetlerini [...] bize tevdi etmiş idi. Safiyüddin’in Kitabüledvar ve Şerefiyesinden ve Abdülkadirin Camiüelhanından mehuz malumatla hesap edilmiş bu nisbetleri biz de kabul etmiştik. (Ezgi S. , 1933, s. 6)

Ezgi, 1933-53 yılları arasında, birkaç yıllık aralarla, beş cilt halinde, *Nazari ve Ameli Türk Musikisi* (NATM) başlıklı eserini yayımlar. Temelde dağınık, tekrarlar içeren ve içerdiği polemikler nedeniyle bilimsellik niteliği sık sık gölgelenen bu eserin ilk cildinde Ezgi; Ataulлах Dede, Celaleddin Dede ve Rauf Yekta’yı, “eşit-olmayan 24-aralıklı sistemin oran ve seslerini son zamanlarda ilk önce irdeleyenler” olarak anar (1933, s. 6). Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi Yekta, edindiği bilgileri, 1906’da Ezgi ve Arel’e aktarmış ve böylece bu üçlü, Yekta’nın liderliğinde, birlikte çalışmaya başlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Yekta, Arel’le ters düştüğü için ortak çalışmadan ayrılmış ve böylece, teori çalışmalarında, 24-aralıklı ses sistemi dışındaki hemen tüm konularda (notalama, makamlar, usuller) iki ayrı izlek ortaya çıkmıştır. Bu izleklerden ilkinin Yekta temsil ederken, ikincisini de Arel ve Ezgi oluşturmuştur. Özellikle Ezgi’nin, gerek eserinin 4. Cildindeki ‘Rauf Yekta’yı tahtie’ başlıklı bölümünde, gerekse de 1950’de, *Türk Musikisi Dergisi*’nde –Muhittin Erev’e karşı kaleme aldığı bir dizi cevabi yazıda⁴⁹ Yekta’yı, muhtelif tercih ve tutumları nedeniyle açıkça itham eden ve yaptığı hataları sayıp döken bir tutum içinde olduğuna tanık olunur.⁵⁰

Ezgi, Arel’le beraber yaptıkları çalışmalarda, teori, notalama, sınıflandırma ve adlandırma gibi alanlarda, bilimsellik adına daha mükemmel yaklaşım ve tercihler ortaya koyduklarına inanır. Ezgi’nin gerek Yekta’ya, gerekse de ‘kadîm nazariyatçılar’a karşı geliştirdiği olumsuz tutumda, almış olduğu askeri terbiyenin yansımalarını içeren ve pozitivist açıdan da ‘kesin doğru’ya sadece kendisi tarafından ulaşılmış olduğuna dair, son derece kuvvetli bir inanç vardır. Özlem (2002)’in dile getirdiği dogmatik hareket tarzının Ezgi’deki tipik bazı tezahürleri için şu ifadeleri örnek olarak gösterilebilir:

[...] bu müellifler bizim bu günkü rast dizimizi gerdaniye namile avazeler arasında yazmışlardır; mülayım ve müstakil olan bu diziyi on iki makamları sırasında söylemeyüpte avazeler arasında bahsedişlerinden onların indinde makam ile avazenin hususiyetleri olmadığı anlaşılıyor; ve kendileri de istilah meselesinde münakaşa olmaz diye bu meseleyi hal ettik fikrindedirler! [...] Bu tesmiyelerde eski müelliflerin ilmi ve mantıki bir nizam ve kaide

⁴⁹ 1950’de Muhittin Erev, *Türk Musikisi Dergisi*’nin 28. sayısında, S. Ezgi’yi, R. Yekta’nın alandaki hakkını teslim etmektan sakınan tutumu nedeniyle eleştirir. Böylece Ezgi ile Erev arasında, aynı dergide beş sayı boyunca devam eden bir tartışma başlar. Soru-cevap ve itham-müdafaalardan oluşan bu tartışma boyunca Ezgi, teorik çalışmaların gelişimine dair belgesel nitelikte bilgiler aktarır. Ayrıntılar için bkz. Erev (1950a, 1950b, 1950c, 1950d), Ezgi (1950a, 1950b, 1950c, 1950d, 1950e, 1950f).

⁵⁰ Tura (2017), bu tutum için; “[...] sağlığında ağızlarını açıp karşı çıkmaya cesaret edemedikleri Rauf Yektâ ölünce, meydanı boş bulup onu acımasızca eleştirmekten (aslında özellikle Dr. Subhi Ezgi’nin eleştirilerinde haklı olduğu noktalar da yok değil) [...]” değerlendirmesini yapmaktadır (s. 320).

gözetmemiş ve makam, avaze, şu'be, terkinin mahiyetlerini bir birlerine karıştırmış oldukları şu sözlerimizden anlaşılmalıdır; eski müelliflerce bu dört nevi dizilerin isimlerinde dahi ihtilaf vardır; Bu dört nevi isim kullandıklarının sebebi bizim dizilerde istiklal meselesini onların bilmediklerindedir. (1940, s. 189)

[...] eski müelliflerin on iki adet makamlarından yedisinin lahni mahiyetleri anlaşılabilir? Bu da onların o makamlardaki sesleri sahil olarak takdir edememiş ve bu sebeple de bir sekizlide on sekiz nağmeden başka ses kullanılmasının icab edip etmediğini bilmemiş olduklarıdır. (1940, s. 191)

Bu zat [Prens Kantemir] musikimizi nazari yoldan mütalaa etmemiş yalnız ameli malumatla şimdi söylediğimiz edvarını yazmıştır ve kitabında bir sekizli dahilinde 15 nağme kullanmış olduğu için seslerin ilmi kıymetlerini ve miktarlarını hakkile takdir edemediği aşikardır; ve kulakla da çarigah dizisinde tiz seghahın tiz puselik olacağını anlayamamıştır. (1940, s. 199)

Sabalı çargahın mevcudiyetini kabul etmiş olan 200 ila 250 sene evvelki musikiciler bu kabul ve hükümlerinde hata etmişlerdir. Çünkü çargahta tam karar vermek mümkün değildir. (1940, s. 200)

Bu zatlar bu gün bizim (umumiyet üzere makam) hakkındaki bilgiye vakıf değildirler; çünkü olsalardı makamlarda birinci derece mühim olan durağı ikinci derecede önemli olan güçlüyü kitaplarında bildirmeleri gerek idi; [...] o zatlar on iki makamlarile avaze, şube terkinleri biri birinden ayırd edecek malumatı veremiyerek onları birbirlerine karıştırmışlardır. (1940, s. 227)

Bu açık ifadeler ek olarak şu hususa dikkat çekilmesinde fayda vardır. Ezgi'nin beş ciltlik eserinin yayını henüz devam etmekte iken Arel, şahsi tercihlerine dayanan ve daha basitleştirilmiş 'üçüncü bir teori'yi yayınlamaya başlamıştır bile. Bu adımıyla da süreç içinde, 'modern Türk müziği teorisi'nin yegane kurucusu ve en büyük alimi haline getirilmesine zemin sağlamıştır. Arel'in süreçte son ve yegane belirleyici olması hakkında Akdoğu'nun değerlendirmesi şöyledir:

1948 yılında Musiki Mecmuası'nı çıkarmağa başladı. Bu mecmuada [...] nazariyatla ilgili düşüncelerini de 'Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri' adı altında [...] yayınladı. Abone sistemi içinde dağıtım yapılan mecmuanın, hem fiyatının düşük olması, hem de insanların ayağına kadar posta aracılığıyla gönderilmesi, bu mecmuayı bir anda Türkiye'nin en önemli müzik yayını yapıverdi. [...] Bu açıdan bakıldığında, 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren müzik toplumu bilgilendiren ilk kişi Arel olmuş oldu. (1993, s. xiv)

Hüseyin Fahreddin Dede (1854-1911)

Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin teori çalışmalarında ne gibi bir rol oynadığı hususunda tarihsel açıdan somut belge ve bilgiler olmamasına rağmen Öztuna (1986), kurmaca anlatısında, onun isminin de, diğer iki öncü şeyhe 'eklenmesi gerektiği'ni söyler. Böylece de Fahreddin Dede'ye, Ataullah ve Celaleddin efendilerle eşit statüde öncü bir rol vermiş olur. Oysa sürecin asıl aktörü durumunda olan Yekta'nın, yıllar süren yazarlığı boyunca, teori çalışmalarında Hüseyin Fahreddin Dede'nin de etkin şekilde yer almış olduğuna dair herhangi bir ibareye rastlanmamaktadır.

Suphi Ezgi, bazı dini eserler konusunda Fahreddin Dede'den istifade ettiğini bildirmesine rağmen teori çalışmalarına iştirak edip etmediği hususunda herhangi bir bilgi vermez. Bu bağlamda sürecin doğrudan aktörleri olarak Yekta ve Ezgi'nin, Fahreddin Dede'nin katılımından bahsetmemiş olmalarını özellikle dikkate almak gerekir. Yekta, bir yerde, o da Hüseyin Fahreddin Dede'nin müzik icrasındaki ustalığı ve besteciliği hakkında olmak üzere, şeyh için övgü dolu ifadeler kullanmıştır (2000, s. 35).⁵¹ Neyzenliği ile 'ulum ve fünun'daki geniş kültürü konusunda Ergun (1943) ve İnal (1958)'da yer verilen bilgiler arasında, Hüseyin Dede'nin teori çalışmalarına iştirak ettiğine dair herhangi bir ifade yine mevcut değildir. Burada özellikle yayınların tarihlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Verilen referanslardan İnal'ın 1958'de yayımlanmış olduğu dikkate alınır, bu tarihe değin basılmış olan kaynaklarda, Fahreddin Dede'nin teorisyenliği veya teori çalışmalarına iştiraki konusunda herhangi bir malumatın yer almadığı açık bir şekilde görülmektedir.

⁵¹ Fahreddin Dede'nin neyzenliği ve Avrupa müziğine aşinalığı konusundaki bilgi ve hatıralar için bkz. Ergun (1943, s. 510-511), İnal (1958, s. 192-194).

Tura (2017) tarafından da dikkat çekildiği gibi, Hüseyin Dede'yi 'dostu ve üstadı' olarak niteleyen Suphi Ezgi'nin şu beyanı da, yorum ve kuşkuyla meydan vermeyecek bir açıklıktadır: “[...] mükemmel Türk ses sistemini ikinci defa olarak Şeyh Ataullah, Şeyh Celaleddin Rauf Yekta bey merhumlarla Sadettin Arel ve Dr. Suphi Ezgiden ibaret beş muktedir musikicimizin keşfleri olduğunu bildiririm” (1940, s. 278). Ezgi'nin bu açık beyanı ortadayken Öztuna (1953, s. 197), *Musiki Mecmuası*'nın 67. sayısında, yanlış sayfa numarasıyla doğrudan atıf yaptığı bu satırlardan alıntı yaparken, şu bariz hatayı yapmıştır: “Dr. Suphi Ezgi, [...] Şeyh Hüseyin Fahr ud-Dîn ve Şeyh Ahmed Celâ ud-Dîn Dede efendiler tarafından nazariyat meselelerine dair nasıl mesai sarfolunduğunu, sonra bunlara Rauf Yektâ Beyin katıldığını, nihayet kendisi ve H. Sadettin Arel tarafından sistemin ne şekilde tedvin etmiş olduğunu anlattığından [...] (krş. C. IV, s. 277)”. Burada açık bir şekilde isimlerin birbirine karıştırıldığı veya yanlışlıkla, Ataullah Dede'nin yerine Fahreddin Dede'nin yazılmış olduğu ortadadır. Tarihi nitelikteki bu 'müellif hatası'nın, sonradan düzeltilmek ve telafi edilmek yerine, neden 'üç Mevlevi şeyhi' haline getirildiğinin izahının, hiç kuşkusuz, sadece Öztuna tarafından verilebileceği ortadadır. Ancak görünen odur ki Öztuna, 'sehven' yapılmış bu hatayı, özellikle 'ansiklopedi'nin sonraki baskılarında açık bir şekilde düzeltmek yerine, teori çalışmalarını 'üç Mevlevi şeyhinin' başlatmış olduklarına dair, tamamen kendi muhayyilesinin ürünü olan bir kurgu geliştirmeyi tercih etmiştir. Bu tercihi nedeniyle de Öztuna'nın, ilgili madde bakımından, 'ansiklopedi'ye müracaat eden herkesin yanlış bilgilene ve yönlendirilmelerine sebep olduğu bir gerçektir.

Salih Murad Uzdilek (1891-1967)

Uzdilek, Türkiye'de fizik, matematik ve maden mühendisliği alanlarında öncü ve kurucu roller üstlenmiş saygın bir bilim insanı ve akademisyendir. Türk Matematik Derneği (1948) ile Türk Fizik Derneğinin (1950) kurucuları arasında yer alan Uzdilek, Sebat Locası mensuplarından olup, Robert Kolej'de fizik ve matematik dersleri vermiş; İstanbul Teknik Üniversitesi'nden, ordinaryüs profesör olarak emekli olmuştur. Uzdilek, Arel'le '930'lu yılların ortalarında tanışmış ve bu tanışmayla birlikte de, kısa süre içinde, Arel'in yakın dostları arasına girmiştir. Arel teorisinin dayandırıldığı ses sisteminin 'bilimselliği' meselesine, matematikçi ve fizikçi kariyeriyle ilgi gösteren Uzdilek, bir 'müspet ilim otoritesi' olarak, konuya katkı sunmaya çalışmıştır.⁵² *İlim ve Musiki ve Türk Musikisi Üzerinde Tetkikler* başlıklı eserini 1944'te yayımlamış ve bu eserinde, esas itibarıyla, Arel teorisini fiziksel açıdan incelemeye tabi tutmuştur. Arel'le olan yakın irtibatı sayesinde Arel ve Ezgi'nin 'ilmî araştırmaları', Uzdilek'in bilim insanı kariyeriyle perçinlenmiş ve böylece Arel teorisi, aynı zamanda, 'Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi' olarak anılır olmuştur (Tura, 2017).

Arel, Uzdilek'in Türk müziği ses sistemi konusundaki çalışmalarına öncülük etmiş olduğundan, aslında, Uzdilek'in bu konuya dair fizik ve matematik temelli araştırmalarını, bir anlamda, yönlendiren kişi olmuştur. Nitekim, Uzdilek'in, *İlim ve Musiki* başlıklı kitabına yazdığı önsözdeki şu ifadeleri, bunun açık bir kanıtıdır:

Sevgili profesörün dördüncü mühim bir keşfi daha var ki, o da musikimizde sekizlinin gayri müsavi 24 parçaya bölünmesi hususunun gelişigüzel bir taksim olmadığını ve kaba çargah perdesinden itibaren birbiri ardınca on bir tane tam beşli, on iki tane tam dördü alınmak suretiyle 24 sesin adeta tabiatın istihsal edildiğini ispat eden buluştur. [...] Suphi Ezgi, beş altı sene evvel bu son hakikati keşfetmiş ve bana da bildirmişti. [...] Uzdilek'in de şimdi aynı

⁵² 24-aralıklı ses sisteminin tüm öncü çalışmaları Rauf Yekta tarafından yapılmış olmasına rağmen, Arel'in, Uzdilek'in katkılarına da sağlayarak, meseleyi kendi buluşu haline getirdiği, burada açıkça görülmektedir. Nitekim Tura (2017), şu cümleleriyle, meselenin bu yönüne dikkat çekmektedir: “[...] ‘Arel-Ezgi’ bazan da ‘Arel-Ezgi-Uzdilek’ sistemi adlarıyla anılan ve ısrarla ‘Türk Musikisi Ses Sistemi’ diye tanımlanan sistemin oluşmasında, ortaya çıkmasında Arel'in, Dr. Subhi Ezgi'nin ve Prof. Salih Murad Uzdilek'in en ufak bir katkısı yok” (2017, s. 320).

neticeye varışı, doktorun keşfinden hiç haberdar bulunmaması itibarıyla, yeni addedilebilir. (Uzdilek S. M., 1977, s. 9)

Meselenin bu boyutu, Uzdilek'in ses sistemine dair incelemelerinin –'940'ların sonlarında Ekrem Karadeniz'in de eleştirdiği üzere–, temelde, Arel'in çalışmalarına bilimsel dayanak bulma yönelimiyle şekillendiğini göstermektedir. Nitekim Uzdilek, 1943 yılında, Arel'in, 'ilim ve musiki' konusunda bir konferans vermesi teklifine dair hatırasını aktarırken, şu ifadelerle yer verir:

[...] konferans hazırlarken Türk musikisinin dizisi üzerinde çalışmanın yerinde olacağını düşündüm. Gerek o muhterem zatın [Arel] ve gerekse Doktor Suphi Beyin yardımıyla işe başladım. [...] Türk musikisi dizisinin tamamıyla bir ilim esasına dayanan bir dizi olduğu meydana çıkmış oldu. Bu buluş onu pek sevindirmişti. Bu dünyaya sanki bir mesih gibi Türk musikisinin çok sesliliğini meydana getirmek vazifesile gelmiş gibi olan bu büyük adam ilim prensiplerinin musikimize tatbikine ehemmiyet verirdi. [...] Arel ve okulunun musikimize hizmeti tam ve mantikî bir dizinin meydana getirilmiş olmasıdır. Bu hususta benim de küçük bir hizmetim dokunmuş ise ilham kaynağımın o olduğu muhakkaktır. (1956, s. 133-134)

Öztuna, geniş bir genel kültür ve görgüye sahip olduğunu söylediği Uzdilek'in müzisyen olmadığını ve bu noktada, çalışmalarını, Arel'in kendisine verdiği 'donne'ler üzerinde gerçekleştirdiğini belirtirken, tam da bu yönlendirici etkiyi dile getirmiş olur (1974, s. 358). Uzdilek, 1948'de Ekrem Karadeniz'in bu yöndeki eleştirilerine verdiği cevapta, durumu kendisi de teyit eder: "Birgün Türk musikisi dizisine ait doneler elime geçti, bu doneleri bir ilim adamı sıfatıyla formüle ettim. Buyurduğunuz gibi bu done belki yanlıştır, fakat bana mülayim, makul gelmiş; ben de üzerinde çalışmış oldum. [...] Kaldı ki bana verilen donelerde de hata yoktur" (1948, s. 2). Bu bağlamda Uzdilek'in, teori çalışmaları içindeki yegane rolünün, Arel teorisinin dayandırıldığı 24-aralıklı ses sisteme bir bilim otoritesinin onay vermesinden ibaret olduğu görülmektedir. Bunun dışında Uzdilek'in adının, bir müzik teorisyeni vasfıyla Arel ve Ezgi adlarının yanına eklenmesini gerektiren bir durum olmadığı açıktır.

Yılmaz Öztuna (1930-2012)

Öztuna, tarihçi, siyasetçi, mecmua yöneticisi ve Türk musikisi lügat ve ansiklopedisinin yazarıdır.⁵³ Oluşturduğu lügat ve ansiklopedi nedeniyle Türk müziği konusunda yerli ve yabancı pek çok okuyucu ve araştırmacının öncelikli kaynaklarından birini meydana getirmiş olan Öztuna'nın, akademik ve müzikolojik açıdan, oldukça sorunlu özellikler sergilediği bir gerçektir.⁵⁴ Günümüze değin aralarında Bülent Aksoy, Murat Bardakçı, Cem Behar, Ekrem Karadeniz, Gültekin Oransay, Cınuçen Tanrıkorur, Yalçın Tura ve E. Ruhi Üngör gibi isimlerin yer aldığı araştırmacı, müzikolog ve sanatçılar tarafından, özellikle bilimsellikten uzak ve polemikçiliğe yakın üslubu; akademik bilgi ve araştırma eksiklikleri; muhtelif maddeler açısından yetersiz, objektiflikten uzak veya yanlış yönlendirici nitelikteki yazıları bakımından, radikal eleştirilere tabi tutulmuştur. Buna rağmen, özellikle ansiklopedi, bugün bile, okurlar ve araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı olma vasfını korumaya devam eder vaziyettedir.

⁵³ Milli Hareket dergisinin 1966 yılında yayımlanan ilk sayısında, Mehmet Arar tarafından, 'Türk musikisini sömüren masonlar' başlığıyla yayımlanan yazıda ismen zikredilenler arasında Yılmaz Öztuna'ya da yer verilmiş; Öztuna buna karşı resmi olarak bir tezkir yayımlanmamıştır. Konuyla ilgili olarak bkz. Üngör (1967, s. 26-30).

⁵⁴ Öztuna, kendisini, 'hocası ve dostu' Arel'in Türk müziği anlayışını sürdüren bir 'müzikolog' olarak kabul etmektedir: "[...] Arel'in müzikoloji çalışmalarını benim devam ettireceğimi biliyorlardı, Arel yakınlarına söylemişti. Arel'deki bugüne kadar edinemediğim bazı kitaplar elimin altında olsa idi, eserlerimin daha kusursuz olacağını ve bundan onun ruhunun şâd olacağını düşünmüşümdür" (1986, s. 81-82). Ancak özellikle lügat ve ansiklopedisinin, müzikolojik bakımdan büyük problemler taşıdığı ve içerik bakımından da daha çok mecmua okuyucusuna dönük, popülerlik gözetilerek oluşturulmuş metinlerden oluştuğu bir gerçektir. Özellikle tarihsel müzikolojiyi ilgilendiren 'unutulmuş makamlar' yaklaşımıyla Öztuna'nın, makamların tarihsel değişim ve dönüşümlerine ilişkin yazdıklarının çoğu kez asılsız iddialar içerdiği ve özgün araştırmalara dayanmadığı somut olarak ortaya konulmuştur. Ayrıntılar için bkz. Öztürk (2008, s. 91-105), Öztürk (2014b, s. 231-256).

Burada ele alınan konu bakımından Öztuna, yukarıda da çeşitli vesilelerle atf yapıldığı gibi, Türk müziği nazariyatının gelişimi hakkında, kurmaca niteliği tarihsel gerçekliklerin önüne geçen yanlış, eksik ve yönlendirici bir klişe oluşturmuştur. Onun geliştirdiği ve zaman içinde yaygın hale gelmiş olan kurmaca anlatının eksiklik ve tarafgirliklerine, yukarıdaki başlıklar dahilinde, önemli ölçüde açıklık getirilmiştir.

Öztuna'nın meseleyle ilgili olarak geliştirdiği aşağıdaki ifadeler, ima yollu da olsa, bir 'düzeltme' çabası görünümündedir:

Osmanlı kültürünün bu derecede inhitâtına ilk dikkat edenler, iki Mevlevî şeyhi oldu. [...] Bu büyük misyonu yapanlardan biri, Şeyh Mehmed Celâleddin Dede, diğeri Şeyh Mehmed Atâullah Dede'dir. [...] Arel'in hocası Eyüb Bahâriye dergâhı şeyhi Hüseyin Dedeyi de bu isimlere eklemek gerekir. Bu 3 şeyh, öğrencileri Arel, Dr. Subhi Ezgi, Raûf Yektâ Bey, Ahmed Avni Konuk'a musikimizin ilimsiz kaldığını, biraz da ilmiyle uğraşmalarını, Do ğu dillerinde yazılmış edvârları okuyup bilgi edinmelerini ve bu bilgilerin zamanımız musikisine uygulanması gerektiğini telkin ettiler. (1986, s. 87-88)

Konuyu anlatım tarzı bakımından kendi geliştirdiği kurmaca anlatıyı bir nebze de olsa tashih etmek amacını taşıdığı açıkça belli olan bu versiyonda Öztuna, tarihsel gerçeklere uygun olarak, mevlevî şeyhleri olarak Ataullah ve Celaleddin Dede'nin öncülüğünü teslim etmekte ve Fahreddin Dede'yi de bu isimlere 'eklemek gerektiği'ne dair bir varsayımda bulunmaktadır. Burada, Fahreddin Dede adının, diğer şeyhler arasına, 'ihtimalen' ilave edildiği açıktır. Nitekim Öztuna'dan sonra alanyazın içinde yer almaya başlayan yayınların hemen hepsinde, bu 'ansiklopedik' bilginin sürekli tekrar edildiği veya yeni versiyonlarının oluşturulduğu görülür. Nihayetinde tüm bu yayınların temel referansının Öztuna'nın ansiklopedisi olduğu bir gerçektir.

Yukarıda değinildiği üzere Öztuna, dizi-yazı halinde tefrika edilmekte olan Türk Musikisi Lügati adlı çalışmasının Musiki Mecmuası'nın 67. sayısında (1953) yayımlanan 'Türk Musikisi Nazariyatı' maddesinde, sürecin gelişimi hakkındaki bilgiyi Ezgi'ye atıfla aktarmıştır. Ancak bu noktada, –atıf yaptığı eserin doğru no.suyla 278. sayfasında– Ezgi'nin, açıkça, 'Ataullah ve Celaleddin' isimlerini yazmasına rağmen Öztuna'nın, 'sehven', Ataullah yerine 'Fahrüddin' yazmış olduğu, bu araştırma ile somut olarak tespit edilmiş olmaktadır. Burada Öztuna açısından asıl belirtilmesi gereken husus, onun, lügat ve ansiklopedi için mevcut olan hataları –1955'te ilkesel olarak vaad etmiş olmasına rağmen– aradan geçen yıllar içinde düzeltmemiş olmasıdır. Üstelik Öztuna, günümüze değin çeşitli baskıları yapılan lügat ve ansiklopedi için bu imkana muhtelif vesilelerle sahip olmasına rağmen, düzeltme yoluna gitmemiştir. Bu bağlamda lügat ve ansiklopedinin içerdiği hatalı maddeler nedeniyle, meselenin bu yönü üzerinde akademik açıdan hassasiyetle durulması gerektiği ayrıca ortaya çıkmaktadır. İlgili madde açısından ortada geniş bir okuyucu ve araştırmacı kitlesi için açıkça tahrif edilmiş bir bilgi vardır ve bu kaynaklara atıfta bulunan her yeni yayınlı birlikte de bu yanlış bilgi, 'galat-ı meşhur' olma vasfını pekiştirerek, bir salgın halinde yayılmaya devam etmektedir.

Kurmaca anlatının ortaya çıkışı bakımından irdelendiğinde Öztuna'nın, 1955'de, dikkat çeken bir açıklamasıyla karşılaşılmaktadır. Öztuna'ya göre Türk musikisi lüğatinin Musiki Mecmuası'ndaki ilk yayını boyunca en önemli problem, oluşturduğu maddelerin yazım ve basımında ortaya çıkan bazı hataları tashih etme imkanından yoksun olmasıdır. Çünkü Öztuna, 1950-57 arasında, eğitim amacıyla gittiği Paris'te bulunmaktadır ve yanında, notlarını teyid için kısıtlı sayıda kaynak mevcuttur:

Kitabın en büyük kısmını Paris'de yazı-makinesine geçirip tedricen İstanbul'a postayla yolladığım için, iki sebebden dolayı LÜGAT mutazarrır oldu [zarar gördü]: evvelâ, bâ'zı tevsi' etmek [genişletmek] istediğim maddeleri, ârzü edilen şekle sokmak için, yanımda mahdûd müsvedde ve notlarımdan başka bir şey yokdu; kütübhanem İstanbul'da olduğu için, birçok maddelerde mes'eleyi kâfi derecede tâ'mig [derinleştirme, iyice inceleme] kabil olmadı. Bundan çok daha mühim mahzûr ise, provaları benim tashih etmem imkânından fi'len mahrûm bulunuşum olmuşdur. (1955, s. 570)

Bu ‘meşrû mazeret’in, Musiki Mecmuası’ndaki ilk yayınının bitim yılı olan 1955’te verildiği ve ‘lûgatteki yanlışların, tedkikat ilerledikçe tashih edileceği’ vaat edilmiş olmasına rağmen yapılmadığı ve tashih etmek yerine, ihtimale dayalı bir kurmaca anlatıya yönelindiği açıkça görülüyor.⁵⁵ Bir yanlış yazıyla başlayıp, kurmaca bir anlatıya evrildiği görülen bu tutumuyla Öztuna’nın, ‘Arel ve Ezgi’nin eser meşketikleri Fahreddin Dede’nin de diğer iki şeyhe dahil edilmesi ‘gerektiği’ kanaatine varıp, ‘üç Mevlevi şeyhi’ anlatısını temellendirme yoluna gittiği anlaşılıyor. Bu anlatının içerdiği ve empoze ettiği yanlışlardan ilki, üç mevlevi şeyhinin, ‘önce’ kendi aralarında –adeta bir kurul gibi– teorik çalışmalara giriştikleri; ikincisi de Yekta, Ezgi ve Arel’i bu çalışmalardan, yine eş-zamanlı şekilde haberdar edip, daha ileri araştırmalar yapmaları konusunda teşvik etmiş olduklarıdır ki bunların her ikisinin de tarihsel gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmadığı, burada, somut olarak gösterilmiştir. Ayrıca önemle hatırlatmak gerekir ki Öztuna’nın, akademik literatürde halen kullanılmakta olan ansiklopedisinde, Türk müziği teorisinin gelişimiyle ilgili maddelerin tümü, içerikleri bakımından hala hatalıdır ve kendisine başvuran herkesi yanıltmaya da devam etmektedir. Neticede, Yekta sonrasında, özellikle Öztuna (1953, 1969, 1974) aracılığıyla alana egemen kılınan ve teori çalışmalarına ‘üç Mevlevi şeyhi’nin, adeta ‘komisyon halinde’ başlamış olduklarına dair anlatının, gerçeklerle bağdaşan hiçbir yanının olmadığı ve bu yüzden de asılsız olduğu açıkça ortaya çıkmıştır.

Tartışma

Bu çalışmada irdelenen kişi ve olaylara dair ayrıntıların, ilgili siyasi ve sosyal gelişmeler içinde konumlandırılmasıyla elde edilen kronoloji, sürecin gelişimine dair önemli bazı hususları ortaya çıkarmaktadır. Atallah Dede’nin babası Kudretullah Dede’nin doğumuyla başlatılan süreç boyunca meydana gelen toplumsal, kültürel ve siyasi olaylar dizisini (kuşkusuz amaca göre çok daha farklı ayrıntıların ilave edilebileceği yaklaşımına açık olarak), müzik teorisi alanındaki gelişmeleri şekillendirenlerin biyografik ve prosopografik özelliklerini sergileyecek şekilde ihtiva eden bu kronolojide, olayların birçoğu arasında, muhtelif bağlantılar kurmanın mümkün olduğu görülmektedir. Tüm bu süreçte, siyasi, idari, ekonomik ve kültürel Batılılaşmayla birlikte, özellikle düşüncede rasyonalleşmenin, bilimselliği salt pozitivist çerçevede anlamanın, bilimin kendisine bir kurtarıcı olarak bakmanın, yabancı misyonlara bağlı özel okul ve cemiyetlere (özellikle masonluğa) mensubiyetteki yaygınlaşmanın ve siyasi alanda Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sürecini temsil eden savaşlar-anlaşmalar-yenilgilerin rolü, fikri ve kültürel zemini oluşturması bakımından öne çıkmaktadır.⁵⁶ Dolayısıyla tartışmanın başlangıç noktasını, burada oluşturulan kronolojinin muhtelif ayrıntıları oluşturmaktadır.

Kronolojiden açık bir şekilde görüldüğü gibi, aralarında çoklu-bağlantılar bulunan kişi ve olayların büyük bir kısmı, Osmanlı Hanedanı, Jön Türklük, İttihatçılık, masonluk, misyonerlik ile Batılı tarzda eğitim veren okullar (Darüşşafaka, Galatasaray Sultanisi, Lisan mektebi, vb.) ve muhtelif tarikatlar (Mevlevi, Melami, vb.) etrafında

⁵⁵ Yılmaz Öztuna’nın, araştırma ve yayıncılıkta ‘üretken olma’yı ‘hata yapmama’ya tercih etmiş bir yazar olduğuna dair dikkat çekici bir anekdotu Seyfeddin Sağlam, Türk Yurdu dergisinin 2012’deki 298. sayısında yayımlanan ‘Yılmaz Öztuna Üzerine’ başlıklı yazısında, şu satırlarla dile getirir: “Rahmetli Öztuna, Ekrem Üçyiğit’e: ‘Ben yazarım, hatalarım olur. Bunu başkaları düzeltsin. Çevre, hata yapmayayım diyerek hiçbir şey yazmayan, bilgilerini kendisiyle birlikte toprağa götüren dehalarla doludur’ demişti” (Sağlam, 2019). Saygın ve titiz bir araştırmacı veya bilim insanının böyle bir tutum içinde olmasının kesinlikle kabul edilemez olduğunu, burada belirtmeye gerek bile yoktur. Böylesi bir tutumun bilimsel etik ve sorumlulukla asla bağdaşmayacağı ise son derece açıktır.

⁵⁶ Sürecin eğitim ve kültür alanlarına olan etkileri bakımından siyasi ve fikri temellerine dair bilgiler için bkz. Berkes (2008), Mardin (1999), Mardin (2008), Tunaya (2010), Uyanık E. (2009), Uyanık S. (2011).

toplanmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla Türk modernleşmesinin ana aktörleri durumunda olan tüm bu unsurların, muhtelif yansıma ve etkileri bakımından müzik teorisi alanındaki çalışmalarda da karşılık buldukları görülmektedir. Bu tespit, Osmanlı'da başlayan Garplılaşma cereyanının, içerdiği kültürel dönüşüm bakımından müzik teorisine yönelik müdahaleleri de kapsayacak şekilde geliştiğini somut olarak göstermektedir. Tüm bu sürecin, toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşüm açısından Comte pozitivismiyle olan irtibatını ise, başta Fransızca olmak üzere, diğer Avrupa dilleri üzerinden gelişen 'Batılı tarzdaki' eğitim yanında, bilim ve teknoloji aktarımında görmek gerekmektedir.

Süreçte öne çıkan Comte pozitivisminin Osmanlı dünyasına girişi ve siyasi bakımdan dönemin okumuş çevreleri, bürokratları ve siyasi kadroları üzerindeki 'pratik' etkileri dikkate alınmadan (özellikle, 'herhangi bir metafizik geçiş olmadan, doğrudan doğruya İslâm'dan pozitivism'e geçme' vaadi bakımından), Şark/Osmanlı musikisine ilmî bir teori kazandırma iddiasındaki çalışmaları doğru bir şekilde değerlendirebilmek mümkün görünmemektedir. Burada süreçte doğrudan rol almış kişilerin bireysel yaşamları ve sosyal ilişkileri göz önüne alındığında, 'muasırlaşma' için kestirme bir yol olarak anlaşıldığı açık olan Comte pozitivisminin bu kişiler üzerindeki yansımaları, Ek 2 Tablo 2'de verilen ayrıntılarda açık bir şekilde görülebilmektedir. Eğitimleri ve sosyal ağları bakımından Tanzimat sonrası süreçteki siyasi ve kültürel gelişmeler içinde şekillenmiş olan tüm bu kişiler, Avrupa medeniyetinin bilimsel ve teknolojik yönünü, insanlığın en büyük başarısı olarak gördükleri gibi, doğrudan 'ilerleme' olarak anlama eğiliminde oldukları Comte pozitivismi de, açıkça, tüm sorunlarının yegane çözüm aracı ve hatta bir 'kurtuluş ideolojisi' olarak benimsemişlerdir.

[...] Osmanlı toplumunun temel sorunlarına, Tanzimat'tan bu yana 'Batılılaşma' penceresinden bakılmıştır. [...] 'Batılılaşma penceresi', dönemsel olarak, Avrupa burjuvazisinin 'devrimci barutunu tükettiği' bir dönemin kapanmış ufuklarına bakıyordu ve buradan ithal edilen düşünceler, genellikle artık Avrupa'da gericiliği temsil eden akımlardan ibaretti. Pozitivism, Avrupa burjuvazisinin gericileşme döneminin tipik özelliklerini taşımaktadır. [...] Avrupa'ya daima büyük bir hayranlıkla bakan Osmanlı Tanzimat aydını, kendi sorunlarının çözümünü Avrupa'ya taklit etmekte görmüştür. (Çubukçu, 2013, s. 21-22)

Comte'un yaklaşımında pozitivismin, 'geri kalmışlık', 'terakki etmemişlik' düşüncesinde olanlar için somut bazı umutlar vaad etmekte olduğu bir gerçektir. Bunlardan ilki, 'sosyal fizik' dediği 'sosyoloji'nin, tıpkı doğa fiziği gibi toplumların dayandığı 'evrensel yasaları' bulacağı iddiasıdır. Dolayısıyla toplumlar arasında, bilime gösterilmesi gereken sarsılmaz inanç gereği herhangi bir çatışma kalmayacak; ortaya çıkması halinde ise bunlar, yine, akıl ve bilim tarafından çözüme kavuşturulacaktır. Bu bağlamda pozitivism, 'tüm insanlık' adına bir vaad içermektedir. Burada 'firka'lara yer yoktur. Bu temel özellikleriyle Comte pozitivismi, bir tür evrenselcilik ile 'bilim'in din haline getirildiği –bu yüzden de dogmatikleşmeye son derece yakın– bir 'bilimcilik' anlayışına dayanmaktadır (Gündüz M. , 2008). Osmanlı idarecileri, pozitivismi, oluşturmak istedikleri ve özünde Avrupa'ya imrenme ve öykünme ile çerçevlendirdikleri sınırlar içinde, son derece pratik siyasi amaçlar için benimsemiş görünmektedir (Korlaelçi, 2004). Dinin karşısına bilimi, saltanatın karşısına cumhuriyeti, istibdadın karşısına hürriyeti, monarşinin karşısına demokrasiyi, Şark'ın karşısına Garp'ı, manevi olanın karşısına maddiyi çıkararak bu eğilimin, Jön Türklük ve İttihatçılık gibi Türk modernleşmesi olarak anılan sürecin asıl siyasi aktörleri açısından, her anlamda kullanışlı olduğu anlaşılıyor.

Timur'a göre:

⁵⁷ Belirtilen unsurlar arasındaki çok-boyutlu ve girift irtibatları ele alan veya bunlara değinen önemli bazı araştırmalar için bkz. Baer (2011, s. 271-353), Dumont (2007), Hanioglu (1989), Iacovella (2005), Koloğlu (tarihsiz, 2012), Mazower (2004), Özcan (2019), Sommer (2016), Soysal (1988), Şişman (2018), (Yalçın, 2006).

Genç Osmanlılarla başlayan ve Jön Türkler – İkinci Meşrutiyet – İttihat ve Terakki çizgisini takibeden bu süreç içinde, bir Batılı ideoloji özellikle önem kazandı: Pozitivizm. [...] Osmanlı bürokratları ve aydınları Batının ‘üstünlüğünü’ açıklayacak ve bize aktarılacak bir ‘sihirli değnek’ aramakla meşguldüler. Oysa pozitivizm ve dayandığı ilim anlayışı, hem Batı’nın üstünlüğünü açıklamak hem de Hıristiyanlığa bulaşmamış olmak erdemlerine sahipti. Toplumsal ahenk fikri ile de, sınıfsal açıdan her türlü uzlaşmaya elverişli olan küçük burjuva özlere cevap veriyordu. Bu yüzden Jön Türklerden itibaren etki alanı genişledi ve A. Comte’un programı, İttihat (*ordre*) ve Terakki (*progrès*) Fırkası’nın adı olarak benimsendi. A. Comte’tan sonra ikinci ve çok önemli bir pozitivist sosyolog olan Durkheim’in da Türkiye’de çok tanınmış olması anlamlıdır. [...] Durkheim ‘toplumsal ahenk’in ve ‘milli ruh’un (hars) büyük savunucularındandır. (2013, s. 112-113)

Batı medeniyetine geçiş sürecinde etkili olan kişi, grup veya çevrelerin, pozitivizmi, topluma, bilim ve ilerleme olarak empoze etme eğiliminde oldukları bir gerçektir. Bu bağlamda 1908’den itibaren siyasi iktidarı ele geçiren partinin adında ‘terakki’ ibaresine yer vermesi, yeterince açık ve anlamlı bir göstergedir.⁵⁸ Siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bakıldığında Comte pozitivizminin; II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet evrelerinde ‘medeniyet değişikliği’ne yönelik transformasyon açısından, tümüyle bir ‘toplum mühendisliği’ aracı olarak kullanılmış olduğu da bir gerçektir. “Tanzimat’tan bu yana Batı’dan ithal edilen pozitivist yönelimli ‘modernleşme’, ‘Batılılaşma’ projesinin mimarları”nın “asker ve sivil aydınlar” olduğuna dikkat çeken Özlem (2002), eğilimleri bakımından ‘dogmatik’ olarak nitelediği bu kimselerin, “pozitivizme özgü ilke ve şiarları, birer dogma halinde” benimsemiş olduklarını belirtir: “Tüm dogmatikler [...] gibi pozitivistler de, ‘doğru’nun kendilerinde olduğunu [...] düşünürler. Kendi ‘doğru’larından o kadar emindirler ki, bunu başkalarına bildirmenin ve topluma bu ‘doğru’ doğrultusunda müdahale etmenin bir ödev olduğuna da inanırlar” (s. 462-463).

Burada ortaya konulan kronoloji ve biyografiler dahilinde ele alınan isimlerin hepsinin, bu siyasi, toplumsal ve kültürel transformasyonun ürünü oldukları bir gerçektir. Aldıkları Avrupalı eğitime duydukları aşırı güvenle, müzik teorisi alanındaki yenileşmeye öncülük etmeyi istemiş ve döneme hakim olan ‘Jön’ ruhun bir gereği olarak güçlenen dönüştürücü bilinçle alana müdahale etmeyi gerekli görmüşlerdir. Burada eski ile yenin ne olduğuna dair kavrayışlarının yansımalarına bakıldığında, bilimsel olduğunu iddia ettikleri tüm yaklaşımlarının, aslında, bir tür ‘körleşme’ye dayanan birer pozitivist dogmadan ibaret olduğu açıkça görülmektedir. Yekta, Ezgi ve Arel’in bilimsellik iddialarının, pozitivist ‘umut ve vaad’e dayalı olduğu; bunun yanında açık bir ‘mühendislik’ içerdiği bir gerçektir. Özellikle Ezgi’de tipik Jakobenleşmeyle temsil olunan pozitivist otoriteryenliğe dair somut ifadelerini; terakki, tekamül, inkişaf, medeniyet, ilim, Garp, Şark, tarih, edvar, eski üstadlar ve ‘düm-tekçiler’ ile ilgili söylemlerinde açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu nedenle, Yekta’dan itibaren yapılanların, Langevin’in pozitivism hakkındaki şu değerlendirmesine tam olarak uygunluk taşıdığı belirtilebilir:

Pozitivist tutum, kavramları veya teorileri safdışı bırakmaya, problemlerin ve anlamı boş iddiaların geçersizliğini ilan etmeye olanak sağlar; fakat yeni kavram veya teorilerin oluşturulması için bilgileri formüle etme olanağı sağlamaz. [...] Pozitivizm [...] bir doktrinin içeriğini inceleyebilir; fakat [...] bu doktrin içerisinde gerçek sentezler geliştirme, oluşturma, gerçekleştirme aracına sahip değildir. (2013, s. 24)

Sürecin gelişiminde iki ayrı merkezi isim yer aldığı ve bunlar arasındaki farklılıkların, temelde bir ‘modernleşme’ tercihi olarak ortaya çıktığını da burada ifade etmek gerekir. Buna göre Rauf Yekta-Ataullah Dede-Celeddin Dede etrafında gelişen modernleştirici müdahalenin, tüm pozitivist yönelimine rağmen, Tunaya (2010)’nın ifade ettiği anlamda ‘kısmi’ bir Garplılılaşmaya dayalı ve ‘evrim’e yatkın olduğu görülmektedir. Buna karşılık, Sadeddin Arel ve Suphi Ezgi’nin temsil ettiği modernleşmenin, doğrudan ‘külli Garplılılaşma’ya tekabül

⁵⁸ Üstad-ı Muhterem Celil Layiktez’in ‘Mason Devlet’ başlığı altında yer verdiği bilgilere göre tüm bu süreç, şu anlamlı tespitle özetlenebilmektedir: “Abdülhamid’in hal’inden sonra İttihatçılar devlete egemen olunca, dünyada ilk defa Masonlar bir ülkede iktidarı paylaştılar” (1999, s. 113). Bu bağlamda Osmanlı ve İslam dünyasındaki mason faaliyetleri konusunda kapsamlı bilgi için bkz. Layiktez (1999), Koloğlu (2012), Soysal (1988), Zarcone (2014).

ettiği; Salih Murad Uzdilek'in buradaki rolünün ise, tamamen Arel'in yönlendiriciliğine tabiyet taşıdığı bir gerçektir. Nitekim Tura (2017), özellikle ses sisteminin şekillendirilmesi sürecinde Ezgi, Arel ve Uzdilek'in esasen hiçbir rolleri olmadığını somut olarak ifade etmektedir (s. 315-321). Ayrıca Uzdilek'in rolünün, temel yaklaşım tarzı bakımından, Salih Zeki Bey'in konuya gösterdiği ilgi ve destekten farklı olmadığı da bir gerçektir.

İmparatorluk ve Cumhuriyet açısından çöküş ve kuruluş yıllarına yayılan süreç boyunca Yekta, Ezgi ve Arel, öz olarak, müzik alanında, her biri bilimsel olma iddiası taşıyan, üç 'ayrı' teori ortaya çıkarmıştır. Her üç teorisinin de, neticede, öznel bilgi ve görüş farklılıkları içeren, üç ayrı fikir ve tercihin ürünleri olmak dışında bir vasıfları yoktur⁵⁹. Herşeyden önce 24-gayrimüsavi aralıklı sistemin Türk müziği ses sistemi olarak kabul edilmesi gibi bir mecburiyet söz konusu değildir. Daha önemlisi, bu teorilerden hiçbirisinin, tek başına, 'Türk müziğinin teorisi' olmak gibi bir yeterlik ve yetkinliği de yoktur. Bu çerçevede her üç teori arasında Arel'e ait olanın, basitliği ve propaganda edilmesi özellikleriyle Türk müziği teorisi haline getirilmiş olduğunun, burada altını çizmek gerekmektedir. Nihayetinde Türk müziğinin resmi konservatuar ve korolara kavuşması sürecine Arelcilerin üstlendiği hakim rol dikkate alındığında, bu yaygınlaşmanın sebepleri de daha anlaşılır olmaktadır. Tam bu noktada, W. Atcherson'un, müzikte teori konusuyla ilgili şu değerlendirmesi üzerinde de, ayrıca titizlikle düşünülmesi gerektiği vurgulanmalıdır: "müzik teorileri gelir ve giderler ve genellikle kullanışlılıklarını kaybetmiş veya daha doğru bir ifadeyle işe yaramaz hale gelmiş olsalar bile varlıklarını sürdürme eğilimini hep taşırlar" (Atcherson, 1970, s. 326).

Sonuç

Osmanlı musikişinin bilimsel temellerinin bulunması iddiasıyla Rauf Yekta tarafından başlatılan teori çalışmaları, temelde, Osmanlı devletinin Garphlaştırılması sürecinin bileşenlerinden biri olarak gelişme göstermiştir. Bu süreçte Osmanlı okumuşları, Avrupalı bir eğitimle yetişmeye başlamışlar, Fransızca öğrenmişler, Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etme çerçevesinde pozitivizm, materyalizm, rasyonalizm ve sosyal darvinizm gibi düşünce ve siyaset akımlarının etkisinde kalmışlardır. Dolayısıyla herşeyden önce düşünce tarzları itibarıyla bizzat içinde yaşadıkları dünyayı, ağır bir geri kalmışlık ve gecikme psikolojisiyle anlar hale gelmişlerdir. İçinde buldukları geri kalmışlıktan bir an evvel kurtulma arzusundaki bu insanlar, Comte pozitivizminin teolojik ve metafizik evreleri reddeden yaklaşımını olağanüstü hızlı, mükemmel ve pratik bir çözüm olarak görmüşler; Comte'un vaadini realize etmek için, Avrupa bilimine, adeta yeni bir 'din' duygusuyla sarılmışlardır.

Müzik teorisi alanında yürütülen çalışmalar, 1887'de Rauf Yekta'nın Ataullah Dede'den ders almaya başlamasıyla ivme kazanmış ve 1935'e kadarki süreçte de Yekta, araştırma ve yayınlarıyla, alandaki tek otorite olma vasfını korumuştur. Geliştirdiği teorisinin 1948-53 arasındaki çabalarıyla yaygınlaşmasını sağlayan H. Sadeddin Arel, sürecin yönünü belirleyen isim haline gelmiştir. Öz olarak bakıldığında Yekta, Ezgi ve Arel tarafından ortaya konulan teorilerin her üçü arasında da anlamlı farkların mevcut olduğu; Ezgi ile Arel arasında görünüşte daha fazla ortaklık olmasına rağmen, neticede, her ikisinin de muhtelif konularda görüş ayrılığı içinde buldukları görülmektedir. Yayın ve örgütçülüğüyle süreçte hakim konuma gelen Arel, kendi geliştirdiği teorisinin 'resmiyet' kazanması ve ülke çapında yaygınlaşmasını sağlarken, Yekta'nın öncü rolünün de geri planda kalmasına yol açmıştır.

⁵⁹ Müzikte teorisinin niteliği ve teorisyenlerin nitelik ve faaliyetlerine dair bazı değerlendirmeler için bkz. Palisca ve Bent (2001), Öztürk (2018a).

Burada gösterildiği gibi modernleştirilmeye çalışılan müzik teorisinin gelişim sürecinde doğrudan veya dolaylı şekilde rol alan iştirakçilerden önemli bir kısmı, Öztuna'nın kurmaca anlatısına dahil edilmemiş; sürecin ne tür bir düşünce iklimi içinde şekillendiğine dair de herhangi bir değerlendirme ortaya konulmamıştır. Fahreddin Dede'nin teori çalışmalarında yer almadığı; Salih Zeki Bey'in, ses fiziği alanındaki araştırmalara öncü katkılar sağladığı; Yekta'nın, perde adlandırması konusunda Meşakka'yı örnek aldığı; Ezgi'nin, Yekta'ya alternatif merkezi bir rol üstlenerek Arel'le ortak çalıştığı, ama buna rağmen Arel'den farklı, şahsi kararlarına dayanan bir yayın gerçekleştirdiği; Arel'in, özellikle yaygınlaşmasını arzu ettiği teori açısından basitlik ilkesine dayalı indirgenmiş bir içeriği, Ezgi'ye alternatif bir teori olarak ortaya çıkardığı; Uzdilek'in, Arel'e bağımlı olarak ve eleştirel bir bakıştan yoksun şekilde, 24-aralıklı ses sistemini fizik bakımından incelemiş olduğu, araştırmanın temel tespitleri arasında yer almıştır. Tüm bu olayların, neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş süreci ile Cumhuriyet'in çok-partili hayata geçiş yılları arasında yaşandığı ve muhtelif Garphılaşmacı çevrelerle ilişki ve etkilenmeler dahilinde şekillendiği bir gerçektir. Teoriyi modernleştirmek isteyenlerin, 15. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına dek Osmanlı dünyasında kaleme alınmış müzik teorisi eserlerini hurafeler yığını olarak görmelerinin kaynağında, pozitivism ve rasyonalizm meselelerini bir tür körleşme içinde kavrama eğilimleri yer almıştır. Türk müziğine teori düzleminde modernleştirme amacıyla yapılan müdahalelerin öncü kişi ve olaylarına odaklanan bu araştırma açıkça göstermiştir ki mevcut haliyle sürece dair bilinenlerin tarihsel gerçeklerle irtibatı oldukça sınırlı, yüzeysel ve çoğu zaman da belirsizlikler içindedir. Burada konunun kronolojik, biyografik ve prosopografik boyutlarına eleştirel bir çerçeveden bakılmış ve ortaya konulan hususlar ışığında sürecin bir çok ayrıntısı üzerinde kapsamlı araştırmalara ihtiyaç olduğuna dikat çekilmiştir.

Kaynakça/References

- [Arel], H. S. (1909, Mart 14). Bir musikinüvis-i muasır hakkında. *Şehbal*, s. 7.
- [Arel], H. S. (1911). Mûsikîmizin terakkisinden nevmid mi olacağız? *Şehbâl* 35, s. 211.
- Ahmetoğlu, S. (2010). *İttihatçı aktüaliteden kitlesel popüleriteye: Şehbal mecmuası (1909-1914)*. İstanbul: Libra.
- Akdoğu, O. (1993). Türk müziği nazariyatı tarihine genel bir bakış. H. S. Arel içinde, *Türk Musikisi nazariyatı dersleri* (ed. O. Akdoğu) (s. xi-xvi). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akin, A. (2019). *Masonluk ve/veya pozitif düşünmenin soyağacı*. Ankara: Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası Derneği İktisadi İşletmesi.
- Aksoy, B. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mûsikîde batılılaşma. M. Belge, & F. Aral içinde, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5 (s. 1212–1236). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksoy, B. (1997). Towards the definition of the makam. *The structure and idea of maqam: historical approaches, 3rd Conference of the ICTM Maqam Study Group, 1995* (s. 7-25). Tampere: University of Tampere.
- Akyüz, Y. (1989). *Türk eğitim tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Ambrosio, A. F. (2010). Being a Sheikh in the Mevlevîhâne of Galata. E. Işın içinde, *The Dervishes of Sovereignty The Sovereignty of Dervishes: The Mevlevi Order in Istanbul (Second Print)* (s. 42-57). İstanbul: İstanbul Research Institute.
- Ambrosio, A. F. (2012). *Dervişler: Tarihi, antropolojisi, mistik yönü*. İstanbul : Kbalcı .
- Arel, H. S. (1948). Türk musikisi nasıl ilerler? *Musiki Mecmuası*, 1, s. 3-5.
- Arel, H. S. (1957, Aralık 1). Tarihe mal olan konferans. *Musiki Mecmuası*, 118, s. 300-301.
- Arel, H. S. (1964). *Türk musikisi üzerine iki konferans*. (Ed. M. K. Özergin). İstanbul: İleri Türk Musikisi Konservatuvarı.
- Arel, H. S. (1993). *Türk mûsikîsi nazariyatı dersleri*. (Ed. Onur Akdoğu). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ataman, B., & Pekman, C. (2014). A champion of printing quality in the Ottoman Turkish press of the Second Constitutional Period: Şehbal Journal. *Historical aspects of printing and publishing in languages of the Middle East* (s. 231–243). içinde Leiden: Brill.
- Atcherson, W. T. (1970). Theory accommodates practice: 'Confinalis' theory in Renaissance music treatises. *Journal of American Musicological Society*, 23 (2), 326-330.
- Baer, M. D. (2011). *Selanikli dönmeler: Yahudilikten dönenler, Müslüman devrimciler ve seküler Türkler (Çev. Sevinç Kayır)*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Balcı, S. (2008). Osmanlı Devleti'nde modernleşme girişimlerine bir örnek: Lisan Mektebi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 44, 77-98.
- Bardakçı, M. (1986). Rauf Yekta Bey'in hayatı ve eserleri. R. Yekta içinde, *Türk musikisi* (s. 8-15). İstanbul: Pan.
- Bardakçı, M. (2019, 03 25). *Müzik sistemimizi bu Lübnanlı'dan öğrendik (06.12.2001)*. Hürriyet Gazetesi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/muzik-sistemimizi-bu-lubnanli-dan-ogrendik-38286430> adresinden alındı
- Barker, A. (2000). *Scientific method in Ptolemy's harmonics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, A. (2004). *Greek musical writings II: Harmonic and acoustic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, A. (2007). *The science of harmonics in classical Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Batanay, K. (1950, Ocak 1). Rauf Yekta Bey. *Türk Musikisi Dergisi*, 27, s. 2-3.
- Baykara, G. (1950, Nisan 1). Celalettin Efendi. *Türk Musikisi Dergisi*, 30, s. 2-3, 19.
- Baykara, G. (1950, Ocak 1). Ruhu şâd olsun. *Mûsikî Mecmuası*, 27, s. 22.
- Behar, C. (1987). *Klasik Türk musikisi üzerine denemeler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Belge, M., & İnsel, A. (2019). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 2: Kemalizm (9. baskı)*. İstanbul: İletişim.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de çağdaşlaşma (12. baskı)*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Bischof, G. (2017). *Auguste Comte and positivism: The essential writings*. Abington: Routledge.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T., & Gültekingil, M. (2002). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 3: Modernleşme ve batıcılık (2. baskı)*. İstanbul: İletişim.
- Bora, T., & Gültekingil, M. (2004). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi (6. baskı)*. İstanbul: İletişim.
- Brown, J. P. (1868). *The dervishes or oriental spiritualism*. London: Trubner.
- Can, M. C. (2002). Geleneksel Türk sanat müziğinde Arel-Ezgi-Uzdilek ses sistemi ve uygulamada kullanılmayan bazı perdeler. *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22, 1, 175-181.
- Can, M. Ş. (2014). Tanzimat sonrası Türk düşüncesinde terakki algısı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Comte, A. (2012). *İslamiyet ve pozitivizm (Çev. Özkan Gözel)*. İstanbul: Dergah.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma (Çev. Erkan Ataçay)*. Ankara: BigeSu.

- Conn, C. (2019, Ekim 28). *John Porter Brown, father of Turkish-American relations, an Ohioan at the sublime porte, 1832-1872 (1973)*. Ohio University Electronic Thesis or Dissertation: <https://etd.ohiolink.edu> adresinden alındı
- Crocker, R. L. (1963). Pythagorean mathematics and music. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 22, 2, 189-198.
- Çam, İ. D. (2013). II. Meşrutiyet dönemi garpçılık fikrinin Cumhuriyet'in düşünsel temellerine ve eğitime etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çergel, M. A. (2007). Rauf Yekta Bey'in İkdâm Gazetesi'nde neşredilen Türk musikisi konulu makaleleri. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi. adresinden alındı
- Çubukçu, A. (2013). Türkiye'de rejim ve pozitivism. *Evrensel içinde, Pozitivism (2. Baskı)* (s. 13-22). İstanbul: Evrensel.
- Demir, N. (2004). Auguste Comte'un Mustafa Reşid Paşa'ya mektubu ve Türkçe tercümesi. *Düşünen Siyaset*, 19, 287-293.
- Doğan, N. (2013). İlerleme ve medeniyet kavramlarının Türk düşüncesinde etkileşimi. S. Güder, & Y. Çolak içinde, *Medeniyet Tartışmaları* (s. 247-267). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Doğrusöz, N. (2018). *Rauf Yekta Bey'in musiki antikalari*. İstanbul: Atatürk KMB.
- Dumont, P. (2007). *Osmanlıcılık, ulusçu akımlar ve masonluk (2. Baskı) (Çev. Ali Berktaş)*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Ederer, E. B. (2010). *The theory and praxis of makam in classical Turkish music 1910-2010*. Santa Barbara: University of California.
- Eldem, E. (2019). *5. Murad'ın oğlu Selahaddin Efendi'nin evrak ve yazıları C. 1: V. Murad ve Cleanthi Scalieri*. İstanbul: İşbank Kültür.
- Er, T. (2009). *Yalıdakiler*. İstanbul: Destek.
- Erev, M. (1950a, Şubat 1). Özlü bir musiki hasreti. *Türk Musikisi Dergisi*, 28, s. 1, 23.
- Erev, M. (1950b, Mart 1). Özlü ve olgun bir musikiye hasret çekerken. *Türk Musikisi Dergisi*, 29, s. 9, 22.
- Erev, M. (1950c, Nisan 1). Üstad Dr. Suphi Ezgi'ye. *Türk Musikisi Dergisi*, 30, s. 9, 18.
- Erev, M. (1950d, Mayıs-Haziran 1). Nazari ve ameli Türk musikisi adlı eser üzerine bazı mülahazalar. *Türk Musikisi Dergisi*, 31, s. 6-7, 20-21.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi C. 1-2*. İstanbul: Eser Kültür.
- Ergun, S. N. (1943). *Türk musikisi antolojisi C. II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Erguner, S. (2003). *Rauf Yektâ Bey: Neyzen - müzikolog - bestekâr*. İstanbul: Kitabevi.
- Etiker, Ş. (2005). Salih Zeki Bey: Üç boyutlu bir biyografi için. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7 (1), 137-154 .
- Etiker, Ş. (2007). Salih Murat Uzdilek ve 'Logaritmanın Türkiye'ye girişi'. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (2), 55-76.
- Ezgi, M. S. (1940). *Nazarî ameli Türk mûsikisi C. IV*. İstanbul: İstanbul Belediye Konservatuarı.
- Ezgi, S. (1933). *Nazarî ameli Türk mûsikisi C. I*. İstanbul: Hüsnitabiat Matbaası.
- Ezgi, S. (1950a, Mart 1). Özlü bir musiki hasreti başlıklı yazıya cevap. *Türk Musikisi Dergisi*, 29, s. 4-5.
- Ezgi, S. (1950b, Temmuz 1). Bay M. Erev'in birinci ve ikinci mektuplarına cevap. *Türk Musikisi Dergisi*, 32, s. 4-5, 20.
- Ezgi, S. (1950c, Ağustos 1). Bay M. Erev'e ikinci cevabım. *Türk Musikisi Dergisi*, 33, s. 4, 20-21.
- Ezgi, S. (1950d, Eylül-Ekim 1). M. Erev'in yazısına üçüncü cevap. *Türk Musikisi Dergisi*, 34, s. 4-5, 22-23.
- Ezgi, S. (1950e, Kasım 1). Bay M. Erev'e cevap. *Türk Musikisi Dergisi*, 35, s. 4-5, 23.
- Ezgi, S. (1950f, Aralık 1). Bay Muhittin Erev'e cevap. *Türk Musikisi Dergisi*, 36, s. 4-5, 21-24.
- Ezgi, S. (1964, Mayıs). Dr. Suphi Ezgi anlatıyor. *Musiki Mecmuası* 195, s. 70.
- Feldman, W. Z. (1996). *Music of the Ottoman court*. Berlin: VWB.
- Gibson, S. (2005). *Aristoxenus of Tarentum and the birth of musicology*. New York: Routledge.
- Godwin, J. (1993). *The harmony of the spheres: A sourcebook of the Pythagorean tradition in music*. Vermont: Inner Traditions.
- Göçek, F. M. (1996). *Rise of the bourgeoisie, demise of the empire: Ottoman westernization and social change*. New York: Oxford University.
- Gökçen, İ. (2007). *Rauf Yekta'nın Fransızca musiki yazıları*. Ankara: Ürün.
- Guymer, L. (2011). *Curing the Sick Man: Sir Henry Bulwer and the Ottoman Empire, 1858-1865*. Illinois: Republic of Letters.
- Güler, R. (2006). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e 'medeniyet' anlayışının evrimi. (Doktora Tezi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Günay, H. M. (2005). Son devir Osmanlı hukukçusu Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Hayatı, ilmi faaliyetleri ve eserleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6, 179-188.
- Gündüz, İ. (1983). *Osmanlılarda devlet-tekke münasebetleri*. Ankara: Seha.
- Gündüz, M. (2008). II. Meşrutiyet ideolojilerinde sosyoloji ve geleceğin toplum tasavvuru. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 45, 149-170.
- Hagel, S. (2010). *Ancient Greek music: A new technical history*. Cambridge: Cambridge University.

- Haksever, A. C. (2009). *Modernleşme sürecinde Mevleviler ve Jön Türkler*. İstanbul: H.
- Hanioğlu, M. Ş. (1989). Notes on the Young Turks and the Freemasons, 1875-1908. *Middle Eastern Studies*, 25 (2), 186-197.
- Hanioğlu, M. Ş. (1997). Garbcılar: Their attitudes toward religion and their impact on the official ideology of the Turkish Republic. *Studia Islamica*, 86, 33-158.
- Hanioğlu, Ş. (1985). Bilim ve Osmanlı düşüncesi. M. Belge, & F. Aral içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi C. 2* (s. 346-347). İstanbul: İletişim.
- Iacovella, A. (2005). *Gönye ve hilal: İttihad-Terakki ve masonluk (2. Baskı)* (Çev. Tülin Altınova). İstanbul: Tarih Vakfı.
- İnal, İ. M. (1958). *Hoş sadâ: Son asır Türk musikişinasları*. İstanbul: İşbank Kültür.
- İnalçık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2011). *Tanzimat: Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: İşbank Kültür.
- İsmail, S. A. (2014). *Tarikat sırları: Dervişlik esasları - Mir'at'-ül-mekasid* (Çev. Tahir G. Seratlı). İstanbul: Kardelen.
- Işın, E. (1985). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivism. M. Belge içinde, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (s. 352-362). İstanbul: İletişim.
- Işın, E. (2010). The Mevlevî Order in Istanbul. Socio-historic notes on an imperial Sufi order. E. Işın içinde, *The dervishes of sovereignty, the sovereignty of rervishes: The Mevlevi order in Istanbul (Second Print)* (s. 12-41). İstanbul: İstanbul Research Institute.
- Işın, E. (2013). *İstanbul'da gündelik hayat (5. Baskı)*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Kabakcı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojisine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11), 41-60.
- Kadioğlu, S. (2005). Salih Zeki ve çevresi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 7 (1), 155-168 .
- Kaya, B. A. (2019, 12 3). *Osman Selâhaddin Dede*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman-selahaddin-dede> adresinden alındı
- Keskinkılıç, E., & Ceylan, E. (2015). Her Majesty's protected subjects: The Mishqa family in Ottoman Damascus. *Middle Eastern Studies*, 51:2 , 175-194.
- Koloğlu, O. (2012). *İslâm âleminde masonluk*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Koloğlu, O. (tarihsiz). *Abdülhamit ve masonlar (5. Baskı)*. İstanbul: Pozitif.
- Korlaelçi, M. (2004). Pozitivist düşüncenin ithali. T. Bora, & M. Gültekingil içinde, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 1: Tanzimat ve Meşruiyet'in birikimi* (s. 214-222). İstanbul: İletişim.
- Korlaelçi, M. (2014). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi (3. Baskı)*. Ankara: Kadim.
- Kurmuş, O. (2007). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Küçük, S. (2003). *Mevleviliğin son yüzyılı*. İstanbul: Simurg.
- Langevin, P. (2013). Pozitivizm üzerine. Evrensel içinde, *Pozitivizm (2. Baskı)* (s. 23-24). İstanbul: Evrensel.
- Layiktez, C. (1999). *Türkiye'de masonluk tarihi C. 1: Başlangıç 1721-1956*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Lewis, B. (1961). *The emergence of modern Turkey*. New York: Oxford University.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin doğuşu (10. Baskı)*. (Çev. M. Kiratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lomas, R. (2003). *Freemasonry and the birth of modern science*. Beverly: Fair Winds.
- Maalouf, S. (2003). Mikhâ'ıl Mishâqâ: Virtual founder of the twenty-four equal quartertone scale. *Journal of the American Oriental Society*, 123, 4, 835-840.
- Marcus, S. (2019, 03 25). *Arab music theory in the modem period (Ph.D. diss., Univ. of California, Los Angeles, 1989)*. ProQuest Dissertations & Theses: <https://www.proquest.com/> adresinden alındı
- Mardin, Ş. (1999). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2000). *The genesis of Young Ottoman thought*. Princeton: Princeton University.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin siyasi fikirleri, 1895-1908*. İstanbul: İletişim.
- Mathiesen, T. J. (1999). *Apollo's lyre: Greek music and music theory in antiquity and the middle ages*. Lincoln and London: University of Nebraska.
- Mazower, M. (2004). *Salonica city of ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*. London: Harper Collins.
- Mehmet Ziya Bey. (2005). *Yenikapı Mevlevihanesi (Ed. M. A. Karavelioğlu)*. İstanbul: Ataç.
- Mehmet Ziya. (t. y.). *Yenikapı Mevlevihânesi [1913]. (Ed. Y. Senemoğlu)*. İstanbul: Tercüman.
- Narski, I. S. (2013). Pozitivizmin ortaya çıkışı ve gelişimi. Evrensel içinde, *Pozitivizm (2. Baskı)* (s. 25-118). İstanbul: Evrensel.
- Nord, P. (1991). Republicanism and Utopian Vision: French Freemasonry in the 1860s and 1870s. *The Journal of Modern History* 63, 2 , 213-229.
- O'Connell, J. M. (2013). *Alaturka: Style in Turkish music (1923-1938)*. Surrey: Ashgate.
- Ortaylı, İ. (2020, 3 5). *Galata*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/galata#1> adresinden alındı

- Öncel, M. (2010, Nisan 26). *Rauf Yektâ Bey'in Âti, Yeni mecmûa, Resimli kitap ve Şehbâl adlı mecmûalarda mûsikî ile ilgili makalelerinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi)*. Ulusal Tez Merkezi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden alındı
- Ösen, S. (2015). *Osmanlı devlet ve toplum hayatında Mevlevilik*. İstanbul: Kitap.
- Özalp, N. (2000). *Türk musikisi tarihi C. 2*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Özcan, A. (2019, 12 3). *Masonluk*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/masonluk> adresinden alındı
- Özdemir, H. (2010). *Rauf Yektâ Bey'in Resimli Gazete, Yeni Ses ve Vakit gazetelerinde mûsikî ile ilgili makalelerinin incelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özkan, İ. H. (1987). *Türk mûsikîsi nazariyatı ve usulleri kudüm velveleleri*. İstanbul: Ötüken.
- Özlem, D. (2002). Türkiye'de pozitivism ve siyaset. T. Bora, & M. Gültekinil içinde, *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Modernleşme ve batıcılık (2. Baskı)* (s. 452-464). İstanbul: İletişim.
- Öztuna, Y. (1953, Eylül 01). Türk musikisi nazariyatı. *Musiki Mecmuası*, 67, s. 197.
- Öztuna, Y. (1955, Eylül 1). Türk musikisi lûgati: Bitirirken. *Musiki Mecmuası*, 91, s. 563-571.
- Öztuna, Y. (1969). *Türk musikisi ansiklopedisi C. I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Öztuna, Y. (1974). *Türk musikisi ansiklopedisi C. II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Öztuna, Y. (1986). *Hüseyin Sadeddin Arel*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztuna, Y. (1987). *Türk musikisi: Teknik ve tarih*. İstanbul: Türk Petrol Vakfı.
- Öztürk, O. M. (2008). Büzürg makamı: Geleneksel müzikte bütüncül kuram ihtiyacı için analitik bir model. L. Berköz, & G. Ay içinde, *Türk müziğinde kuram-uygulama sorunları ve çözüm önerileri uluslararası çağrılı kongre bildiriler kitabı* (s. 89-137). İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Öztürk, O. M. (2009). Onyediden yirmidörde: Bağlama ailesi çalgılar ve geleneksel perde sistemi. *Folklor/Edebiyat*, 15 (58), 63-88.
- Öztürk, O. M. (2014a). Makam, âvâze, şûbe ve terkiib: Osmanlı musiki nazariyatında Pisagorcu 'kürelerin uyumu/musikisi' anlayışının temsili. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2 (1), 1-49.
- Öztürk, O. M. (2014b). Makam müziğinde ezgi ve makam ilişkisinin analizi ve yorumlanması açısından yeni bir yaklaşım: Perde düzenleri ve makamsal ezgi çekirdekleri (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi. YÖK Ulusal Tez Arşivi: <https://tez.yok.gov.tr> adresinden alındı
- Öztürk, O. M. (2015). Halk musikisi repertuar incelemelerinin makam nazariyesi araştırmalarına yapabileceği katkılar. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Dergisi*, 7, 1-28.
- Öztürk, O. M. (2018a). How was the traditional makam theory westernized for the sake of modernization? *Rast Müzikoloji Dergisi*, 6 (1), 1769-1787.
- Öztürk, O. M. (2018b). The concept of makam-based melody and its problematic in musical analysis. R. Sultanova, & M. Rancier içinde, *Turkic Soundscapes: From Shamanic Voices to Hip-Hop* (s. 19-40). Oxon: Routledge.
- Öztürk, O. M. (2018c). H. S. Arel'in Türk mûsikisine bakışında ütopyacılık, Garpçılık ve Türkçülüğün yeri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 6 (2), 1853-1873.
- Palisca, C. V., & Bent, I. (2001, 01 20). *Theory, theorists*. Grove music online: <https://0-doi-org.divit.library.itu.edu.tr/10.1093/gmo/9781561592630.article.44944> adresinden alındı
- Pappas, M. (2019, 11 17). *Apostolos Konstans'ın nazariyat kitabı (2007)*. Ulusal Tez Merkezi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı
- Pickering, M. (2019). Positivism in European intellectual, political, and religious life. W. Breckman, & P. Gordon içinde, *The Cambridge history of modern European thought* (s. 151-171). Cambridge: Cambridge University.
- Ronzevalle, P. L. (1913). Un traite de musique arabe moderne: Preface, traduction française, texte et notes. *Melanges de la Faculte Orientale*, 6, 1-120.
- Sağlam, S. (2019, 12 08). *Yılmaz Öztuna üzerine (2012)*. Türk Yurdu: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1171> adresinden alındı
- Saraç, C. (2001). *Salih Zeki Bey: Hayatı ve eserleri*. İstanbul: Kızılelma.
- Shaw, S. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey V. II*. Cambridge: Cambridge University.
- Shehadi, F. (1995). *Philosophies of music in medieval Islam*. Leiden: Brill.
- Signell, K. (1977). *Makam: Modal practice in Turkish art music*. Seattle: Asian Music .
- Smith, E. (1847). A Treatise on Arab Music, Chiefly from a Work by Mikhail Meshakah, of Damascus. *Journal of the American Oriental Society*, 1 (3), 171+173-217.
- Sommer, D. (2016). *Freemasonry in the Ottoman Empire: A history of the fraternity and its influence in Syria and the Levant*. İstanbul: Tauris.
- Soysal, İ. (1988). *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*. İstanbul: Der.
- Steele, T. (2002). The role of scientific positivism in European popular educational movements: the case of France. *International Journal of Lifelong Education*, 21 (5), 399-413.

- Steele, T. (2019, 11 12). *French radical freemasonry, scientific positivism and the rise of the universités populaires*. Education-line: <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/000000157.htm> adresinden alındı
- Süreksan, İ. B. (1955, Temmuz 1). Semâ pâye üstad Sadettin Arel. *Musiki Mecmuası*, 89, s. 499.
- Süreksan, İ. B. (1965, Ocak 1). Rauf Yektâ (1871-1935). *Musiki Mecmuası*, 203, s. 328-329.
- Şişman, C. (2018). *Soru ve cevaplarla Sabatay Sevi ve Sabataycılar*. İstanbul: Kopernik.
- The Freemasons' Monthly Magazine. (2019, December 6). *The Freemasons' Monthly Magazine: 1868-07-04, Page 12*. Masonic Periodicals Online, Library and Museum of Freemasonry: masonicperiodicals.org/periodicals/mmr/issues/mmr_04071868/page/12/ adresinden alındı
- Timur, T. (2013). *Türk devrimi ve sonrası (7. Baskı)*. Ankara: İmge.
- Tunaya, T. Z. (2010). *Türkiye'nin siyasî hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tura, Y. (1988). *Türk müzikisinin meseleleri*. İstanbul: Pan.
- Tura, Y. (2017). *Türk musikisinin mes'eleleri (3. baskı)*. İstanbul: İz.
- Turnaoğlu, B. (2017). *The formation of Turkish republicanism*. Oxfordshire: Princeton University.
- Umur, S. (1988, Aralık 01). Meşrutiyetten önce Türkiye'de masonluk IV. *Şakul Gibi*, 9, s. 11-13.
- Ural, Ş. (2011). *Basilik ilkesi*. İstanbul: Kabcacı.
- Ural, Ş. (2012). *Pozitivist felsefe*. İstanbul: Alfa.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplumsal mühendislik aracı olarak eğitim. *Amme İdaresi Dergisi*, 42, 2, 67-88.
- Uyanık, S. (2011). Osmanlı-Türk anlatılarında bilime yönelişin mantığı ve gelecek tasarıları (19. yüzyıl sonu ve erken 20. yüzyıl). *Doktora Tezi*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Uzdilek, S. M. (1948, Nisan 1). Türk musikisi dizisi hakkında. *Türk Musikisi Dergisi*, 6, s. 2.
- Uzdilek, S. M. (1956, Mayıs 1). Arel ihtifalindeki konuşma. *Musiki Mecmuası*, 99, s. 133-134.
- Uzdilek, S. M. (1977). *İlim ve musiki: Türk musikisi üzerinde incelemeler*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi (3. Baskı)*. İstanbul: Ülken.
- Üngör, E. (1966, Ekim 01). Ayın yazısı. *Musiki Mecmuası*, 223, s. 230.
- Üngör, E. R. (1967, Temmuz 1). Bir takım tekzip yazıları hakkında. *Musiki Mecmuası*, 224, s. 26-30.
- Verdemir, K. (1998). *Cami'ye ait Risale-i Musiki'nin Rauf Yekta Bey tarafından çevirisi (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Wright, O. (1990). Çargâh in Turkish classical music: History versus theory. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (SOAS)*, 53(no. 2), 224-244.
- Yalçın, S. (2006). *Beyaz müslümanların büyük sırrı: Efendi 2*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yekta, R. (1924). *Türk musikisi nazariyatı*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Yekta, R. (1986). *Türk Musikisi (1922)*. (Çev. O. Nasuhioğlu). İstanbul: Pan.
- Yekta, R. (2000). *Esatiz-i elhan*. İstanbul: Pan.
- Yıldıztaş, M. (2012). *Osmanlı arşiv kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler*. İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.
- Zarcone, T. (2010). Şeyh Mehmed Ataullah Dede (1842-1910) ve Galata Mevlevihânesi: Doğu-Batı arasında entelektüel ve tinsel bir köprü. E. Işın içinde, *Saltanatın dervişleri, dervişlerin saltanatı: İstanbul'da Mevlevilik* (s. 58-75). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Zarcone, T. (2014). Freemasonry and islam. H. Bogdan, & J. A. Snoek içinde, *Handbook of Freemasonry* (s. 233-257). Leiden: Brill.
- Zeren, A. (1999). Modern Türk müziği kuramı. G. Eken içinde, *Osmanlı C. 10* (s. 553-562). Ankara: Yeni Türkiye.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi (Çev. Yasemin S. Gönen)*. İstanbul: İletişim.

Ek 1

Tablo 1. Teori çalışmalarına doğrudan veya dolaylı olarak katılmış isimlere ait prosopografik veriler.

Kişi	Eğitim	Lisan	İlişkili Olduğu Başlıca Çevreler	Hocaları	Nitelikleri	Özel İlgi ve Çalışmaları
Mehmed Rauf Yekta 1871-1935 bürokrat	Simkeşhâne İbtidâî Mektebi Mahmûdiyye Rüşdiyyesi Lisan Mekteb-i Âlisi	Fransızca Arapça Farsça	Mevlevîyye Dîvân-ı Hümâyûn İstîlâhât-ı İlmiyye Encümeni Dârülelhân Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ İstanbul Belediye Konservatuarı Resimli Gazete İkdâm Şehbâl Âtî Vakit	Zekai Dede Zekaizade Ahmed Bolahenk Nuri Bey Başmüezzîn Osman Efendi Ataullah Dede Celaleddin Dede Salih Zeki Bey Nasuhî Efendi Sabri Dede Hacı Ali Dede Cemal Dede	nazariyatçı müzikolog bestekâr neyzen hattat	müsikî nazariyatı 24 gayrimüsavi aralıklı ses sistemi müzikoloji notalama sonometre ses fiziği müzik terminolojisi müzik tarihi bestekârlık Batı müziği hat
Mehmed Atâullah Dede 1842-1910 derviş, şeyh	(İbtidâî) (Rüşdiye) Özel dersler	Arapça Farsça Almanca Fransızca İtalyanca	Mevlevîyye Saray Melâmiyye-Hamzavîyye Masonlar (Bulwer Locası) Misyonerler Avrupalı gezgin ve ziyaretçiler Galata Mekteb-i Sultanîsi	Haham Abraham Mandil Kıbrıslı İsmail Hakkı Efendi Sâmî Efendi	mutasavvıf alim geometrici hattat kanunî udî lûgat yazarı nazariyatçı	tasavvuf felsefe sosyoloji geometri hat müsikî nazariyatı sonometre 24 gayrimüsavi aralıklı ses sistemi Türkçe lûgat
Mehmed Celâleddin Dede 1849-1908 derviş, şeyh	Dâvud Paşa Rüşdiyyesi Mesnevî Fütûhâtü'l- Mekkiyye Fusûsü'l-hikem Sahîh-i Buhârî Menâkıb-ı Sipehsâlâr	Arapça Farsça	Mevlevîyye Saray Meclis-i Meşayih İttihat ve Terakki Melâmiyye-Hamzavîyye Şâzeliyye Çeştiyye Kâdiriyye	Osman Selahaddin Efendi Hâfız Galib Efendi Mustafa Efendi Filibeli Mahmud Efendi Tunuslu Mustafa Efendi Hasan Hüsnü Dede Mehmed Atâullah Dede İsmet Ağa Nikoğos Ağa Büyük Osman Bey Küçük Osman Bey Tanbûrî Ali Bey	mesnevîhan naathan ayinhan mutasavvıf şair icracı bestekâr nazariyatçı	tasavvuf İbn-i Arabî vahdet-i vücûd siyaset bestekârlık müsikî nazariyatı 24 gayrimüsavi aralıklı ses sistemi şiir

Kişi	Eğitim	Lisan	İlişkili Olduğu Başlıca Çevreler	Hocaları	Nitelikleri	Özel İlgi ve Çalışmaları
Mehmed Suphi Zühdî Ezgi 1869-1962 askerî tabib	(İbtidâî) (Rüştiye) Askerî Tıbbiye	Fransızca Arapça Farsça	Askerî tabib çevresi Ankara Merkez Hastahanesi İstanbul Belediye Konservatuarı İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği Musiki Mecmuası	Kolağası Tahsin Bey Kanuni Hacı Arif Bey Zekai Dede Rauf Yekta Bey Medenî Aziz Efendi Tanbûrî Halim Efendi H. Fahreddin Dede Udî Ahmet Efendi Edgar Manas	bestekâr kemanî hanende tanburî nazariyatçı müzikolog	bestekârlık notalama mûsikî nazariyatı 24 gayrimûsavî aralıklı ses sistemi müzik tarihi müzikoloji
Hüseyin Sadeddin Arel 1880-1911 hukukçu	Taş Mektep Şemsü'l-Maarif Numune-i Terakki İzmir Mekteb-i İdadisi Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne	Fransızca Almanca İngilizce Arapça Farsça	Aydın Vilâyeti Mektûbî Kalemî Adliye Nezâreti Şûrâ-yı Devlet Adliye Vekâleti Maarif Vekâleti İzmir Darülmusiki Mektebi Dârüttalîm-i Mûsikî İstanbul Belediye Konservatuarı Türk Hukukçular Derneği Filarmoni Derneği İleri Türk Mûsikisi Konservatuarı Derneği Şehbâl Türklük Mecmuası Musiki Mecmuası	Şeyh Cemal Efendi Udî Şekerci Cemil Bey Edgar Manas H. Fahreddin Dede	besteci bestekâr nazariyatçı müzikolog udî piyanist	Batı müziği kompozisyon bestekârlık notalama nota koleksiyonerliği müzik terminolojisi mûsikî nazariyatı 24 gayrimûsavî aralıklı ses sistemi müzik tarihi müzikoloji organoloji spiritüalizm hukuk
Salih Zeki [Sayar] 1864-1921	Dârüşşafaka Ecole Supérieure de Télégraphie Ecole des Ponts et Chaussées ile Collège de France	Fransızca	Posta ve Telgraf Nezâreti Maarif Nezâreti Meclis-i Maârif Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi Dârüşşafaka Dârülfünun Mekteb-i Mülkiyye Rasathâne-i Âmire Resimli Gazete Tanîn Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası	Mehmed Nadir Bey Emile Lacoine Vidinli Tefik Paşa Zekai Dede	matematikçi fizikçi bestekâr	astronomi matematik fizik mantık bilim tarihi mûsikî nazariyatı sonometre ses fiziği müzik tarihi bestekârlık

Kişi	Eğitim	Lisan	İlişkili Olduğu Başlıca Çevreler	Hocaları	Nitelikleri	Özel İlgi ve Çalışmaları
Mikail Meşakka 1800-1888 tabib, tarihçi, tercüman	İlköğretim bakımından resmi bir eğitimi yok M. Muhtar'dan özel dersler Mısır'da tıp tahsili	Rumca Arapça İngilizce	İpek işçiliği ve ticareti Lübnan'da Emir Beşir II çevresi Lübnan ve Şam'daki ayan ve tacir çevreleri Protestan misyonerler Çeşitli Batılı diplomat ve temsilciler Şam Belediyesi Şam İngiliz Konsoloslugu Şam Amerikan Konsoloslugu Suriye İlim ve Fenleri Öğrenme Cemiyeti Suriye İlim Cemiyeti	Allame Muhammed Muhtar	ipekçi musikişinas hekim tercüman tarihçi nazariyatçı tanbûrî	Rum Ortodoks müziği Arap müziği müzik teorisi 24-eşit aralıklı ses sistemi notalama tıp ipekçilik tercümanlık
Salih Murad Uzdilek 1891-1967	Deniz Harp Okulu Londra Üniversitesi Elektrik ve Telsiz Telgraf Mühendisliği	İngilizce Almanca Fransızca Rumca	Heybeli Deniz Harb Okulu Robert Kolej İTÜ Yüksek Mühendis Mektebi İTÜ Maden Fakültesi Türk Matematik Derneği Türk Fizik Derneği İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği	Salih Zeki H. Sadeddin Arel Suphi Ezgi	matematikçi fizikçi	fizik matematik mekanik ses fiziği 24 gayrimüsavi aralıklı ses sistemi müzikoloji
Abdullah Tahsin Yılmaz Öztuna 1930-2012	Ecole des Sciences Politiques de Paris Sorbonne Civilisation Française Alliance Française	Fransızca Almanca İngilizce Farsça	Hayat Tarih Mecmuası Adalet Partisi TRT Kültür Bakanlığı İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Devlet Klasik Türk Musikisi Korosu MEB Türk Ansiklopedisi Yay-Kur Milliyetçi Demokrasi Partisi Faisal Finans Türk Parlamenterler Birliği İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Ankara Aydınlar Ocağı	H. Sadeddin Arel Suphi Ezgi Sadettin Nüzhet Ergun Ziya Şükun Ömer Ferid Kam Laika Karabey Kemal Gürses	sözlük yazarı ansiklopedist tarihçi gazeteci yayıncı siyasetçi bürokrat müzikolog	tarih müzik sözlüğü türk musikisi ansiklopedisi 24 gayrimüsavi aralıklı ses sistemi müzikoloji bestekârlık

Ek 2

Tablo 2. Müzik teorisi ile toplum, kültür ve siyaset alanlarındaki gelişmelerin mukayeseli kronolojisi

Yıl	Müzik teorisi alanını ilgilendiren gelişmeler	Toplum, kültür ve siyaset alanlarındaki gelişmeler
1816	Ataullah Dede'nin babası Kudretullah Dede'nin, Halet Efendi desteğiyle Galata Mevlevihanesi'ne şeyh olması	
1820	Mehmed Celeleddin Dede'nin babası Osman Selahaddin Dede'nin doğumu	Lord Stratford Canning'in İngiltere Büyükelçisi olarak İstanbul'a birinci gelişi (1828'e değin) <i>The American Board of Commissioners for Foreign Missions</i> (ABCFM) adına Pliny Fisk ve Levi Parsons'un Osmanlı Devleti'nde misyonerlik çalışmalarına başlamaları
1821		Yunan İsyanı'nın başlaması Babiâli Tercüme Odası'nın kurulması
1822		Padişah II. Mahmud'un gözde devlet adamlarından ve Galata Mevlevihanesi müntesiplerinden Mehmed Said Halet Efendi'nin, Yunan İsyanı'nda rol oynadığı gerekçesiyle Konya sürgünü esnasında başı kesilerek idam edilmesi
1824	Mehmed Zekai Dede'nin doğumu	ABCFM Suriye Protestan Koleji'nin kurulması
1826	Musika-yı Hümayun'un kurulması	Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Yeniçerilerin katledilmesi Bektaşî tekelerinin kapatılması
1829		Keçecizade Fuat Paşa'nın babası ve Halet Efendi'nin yakın dostu İzzet Molla'nın Sivas'ta sürgünde ölümü
1831	Celeleddin Dede'nin babası Osman Selâhaddin Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi'ne şeyh olması	İstanbul'da ilk ABCFM misyon okullarının kurulması
1832		Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı
1833		Mısır İsyanı nedeniyle Osmanlılar ile Ruslar arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın imzalanması Mehmed Emin Ali Paşa'nın Tercüme Odası'na girişi
1834		Mustafa Reşid Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderilmesi ABCFM tarafından Pera Erkek Okulu'nun kurulması
1836		Hariciye Nezareti'nin kurulması Mustafa Reşid Paşa'nın Londra'ya elçi olarak gönderilmesi ve masonluğa girişi
1837		Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye Nazırı olması
1838		İngilizlere ticari imtiyazlar tanıyan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanması
1839		Abdülmecid'in padişah olması Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı Tanzimat'ın ilanı
1840	Mihail Meşakka'nın (Rauf Yekta tarafından daha sonra yararlanılacak olan) 24-eşit aralıklı perde sistemini açıkladığı Arapça <i>Risâletü'ş-Şehâbiyye fi's-Sinâati'l-Müsikiyye</i> başlıklı müzik teorisi eserini yazması	Cyrus Hamlin tarafından Bebek İlahiyat Okulu'nun kurulması
1841		Lord Stratford Canning'in İngiltere büyükelçisi olarak ikinci kez İstanbul'da görev alması (1858'e değin) Mehmed Emin Ali Paşa'nın Londra büyükelçiliği
1842	Mehmed Ataullah Dede'nin doğumu	
1845	Zekai Dede'nin Mustafa Fazıl Paşa himayesinde Kahire'ye gitmesi	Osmanlı Devleti'nin, Kudüs'te bir Protestan Kilisesi'nin kurulmasına izin vermesi ABCFM Pera Kız Yatılı Okulu'nun kurulması
1846		Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci kez sadrazam olması Mehmed Emin Ali Paşa'nın Hariciye Nazırlığına getirilmesi Pera'da ilk Evangelist Kilise'nin kurulması
1848		Lord Stratford Canning'in büyükelçi olarak İstanbul'a ikinci kez gelişi
1849	Mehmed Celeleddin Dede'nin doğumu	
1850		İngiliz büyükelçisi Stratford Canning'in desteğiyle, Osmanlı Protestan cemaatinin, millet statüsüne kavuşması
1851	Meşakka'nın eserinin İngilizce özetininin, Eli Smith tarafından, <i>A treatise on Arab music chiefly from a work by Mikhail Meshakah of Damascus</i> başlığıyla <i>Journal of American Oriental Society</i> 'de yayımlanması	Encümen-i Daniş'in kurulması

- 1852 Haşim Bey'in *Mecmûa-i kârâhâ ve nakşhâ ve şarkıyyât* başlıklı Mehmed Emin Ali Paşa'nın sadrazamlığa atanması ve azli eserinin yayımlanması
- 1853 Hüseyin Fahreddin Dede'nin doğumu A. Comte'un, mason Mustafa Reşit Paşa'ya, İslam'ı, pozitif din ve siyasete davet eden mektubu yollaması
Kırım Savaşı
- 1855 Mehmed Emin Ali Paşa'nın ikinci kez sadrazam olması
Keçecizade Fuad Paşa'nın Hariciye nazırlığı
- 1856 Mehmed Emin Ali Paşa'nın ikinci kez sadrazamlıktan azli
Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı
Islahat Fermanı'nın ilanı
- 1857 Fransızca eğitim veren Mekteb-i Osmanî'nin Paris'te açılması
Mehmed Emin Ali Paşa'nın Hariciye Nazırı olması
Moralı Abdurrahman Sami Paşa'nın Maarif Nazırlığı
- 1858 Mehmed Emin Ali Paşa'nın üçüncü kez sadrazam olması ve azli
- 1860 Suriye Olayları
- 1861 Kavalalı Abdülhalim Paşa'nın öncülüğünde, Fransız Yüksek Şûrasının yardımıyla İstanbul'da, Eski ve Kabul Edilmiş İskoç Riti Şûra-yı Âli-i Osmanî'nin kurulması
İngiliz Elçisi Sir Henry Bulwer tarafından, İstanbul-Büyükdere'de, İngiltere Birleşik Büyük Locasına bağlı –kendi adı ile anılan– Bulwer locasının kurulması
İlk bilim derneği olan Cem'iyet-i İlmîyye-i Osmanîye'nin kurulması
Abdülmeccid'in ölümü
Abdülaziz'in padişah olması
Keçecizade Fuad Paşa'nın sadrazamlığı, azli ve yeniden sadrazam oluşu
Mehmed Emin Ali Paşa'nın altıncı kez Hariciye Nazırlığı, dördüncü kez sadrazamlığı ve azli, yedinci kez Hariciye Nazırlığı
- 1862 Babası Nazif Dede'nin vefatı üzerine Hüseyin Fahreddin Şinasi tarafından Tasvir-i Efkâr gazetesinin yayımlanmaya Dede'nin, sekiz yaşında, Beşiktaş Mevlevihanesi Şeyhliğine getirilmesi başlaması
- 1863 Haşim Bey'in eserinin genişletilmiş ikinci baskısının Sultan Abdülaziz'in, şehzadeler Murad ve Abdülhamid'le beraber Mısır'ı ziyareti
Cyrus Hamlin tarafından İstanbul'da, İngilizce eğitim veren Amerikan misyoner okulu Robert Kolej'in kurulması
- 1864 Salih Zeki Bey'in doğumu Cem'iyet-i Tedsîsiyye-i İslâmiyye (Daruşşafaka)'nin kurulması
Bab-ı Ali tarafından tüm Protestan misyonerlik faaliyetlerinin yasaklanması
- 1865 Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması
Kahire Bulwer Locası'nın kurulması
- 1866 Fransızca eğitim veren Elsine Mektebi'nin birinci açılışı
Meclis-i Meşâyih'in kurulması ve başkanlığına Osman Selahaddin Dede'nin getirilmesi
Suriye Protestan Koleji'nin kurulması
- 1867 Sultan Abdülaziz'in İngiltere'yi ziyareti
Mehmed Emin Ali Paşa'nın beşinci kez sadrazam olması Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, mason Kavalalı Mustafa Fazıl Paşa himayesinde Paris'te teşkili
Moralı Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu Abdüllatif Suphi Paşa'nın Maarif Nazırı olması
Kavalalı Abdülhalim Paşa'nın, Kahire Bulwer Locası'nda tekris edilmesi
Ali Suavi tarafından Muhbir gazetesinin yayımlanmaya başlaması
- 1868 Zekai Dede'nin Osman Selahaddin Dede'ye intisabı Fransızca eğitim veren Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin kurulması
Ataullah Dede'nin, yirmi altı yaşında, Bulwer Locası'nda masonluğa girmesi
ABD İstanbul Elçiliği Gn. Sekreteri ve Dragomanı John Porter Brown'ın *The Dervishes: or oriental spiritualism* başlıklı eserinin yayımlanması
Bu eser hakkında, *The Freemasons' Monthly Magazine* dergisinde, *Dervishes and Masonry* başlıklı, ayrıntılı bir habere yer verilmesi (4 Temmuz)

- 1869 Suphi Zühdi Ezgi'nin doğumu Keçecizade Fuad Paşa'nın ölümü
Sir H. Bulwer'in Londra'ya çağırılması üzerine Amerikalı J. P. Brown'ın Bulwer Locası Üstad-ı Muhteremi olması
Yabancı okulların açılmasına imkân veren ve Fransız eğitimi model alınarak hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin kabulü
- 1871 Rauf Yekta'nın doğumu Kudretullah Dede'nin ölümü üzerine Ataullah Dede'nin, Galata Mevlevihanesi şeyhliğine getirilmesi Mehmed Emin Ali Paşa'nın ölümü
- 1872 Şehzade Murad'ın, *I Prodoos* Locası'nda masonluğa girişi
John Porter Brown'ın ölümü
- 1874 Salih Zeki Bey'in Darüşşafaka'ya girişi
- 1876 Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi
Mason Şehzade V. Murad'ın üç ay süren padişahlığı
II. Abdülhamit'in padişah olması
Kanun-ı Esasi'nin kabulü (I. Meşrutiyet)
Mason Midhat Paşa'nın sadrazamlığı
ABCFM Antep Protestan Okulu ile Üsküdar Kız Koleji'nin açılması
- 1877 Osmanlı-Rus Harbi
- 1878 Berlin Konferansı'nda Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlere bırakılması
Ahmet Mithat efendi'nin Tercüman-ı Hakikat gazetesini yayımlamaya başlaması
- 1879 Elisine [Lisan] Mektebi'nin ikinci açılışı
- 1880 Hüseyin Sadeddin Arel'in doğumu
- 1882 Lisan Mektebi'nin üçüncü kez açılması
Mısır'ın İngilizler tarafından işgali
- 1884 Celaleddin Dede'nin Meclis-i Meşayih başkanlığına atanması
- 1885 Yekta'nın, Zekai Dede'den meşk almaya başlaması
- 1886 Ezgi'nin, Zekai Dede'nin meşklerine katılması ve Yekta ile tanışmaları
- 1887 Osman Selahaddin Dede'nin vefatı üzerine Celaleddin Dede'nin Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhliğine getirilmesi
- 1888 Yekta'nın, Ataullah Dede'ye intisabı ve Divan- Hümayun Kalemi'ndeki görevi yanında Lisan Mektebi'nde eğitime başlaması
- 1889 Ataullah Dede'nin, sahaflar çarşısında, Abdülkadir Meragî'ye İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurulması
ait *Makasidü'l-elhan* adlı eseri görüp satın alması ve bir sonometre üzerinde deneyler yapmaya başlaması
Yekta ile bu eser üzerinden nazariyat çalışmalarına başlamaları
Yekta'nın İstanbul kütüphanelerindeki nazariyat eserlerini intinsah etmeye başlaması (1892'ye kadar)
- 1892 Yekta'nın Lisan Mektebinden mezun olması (?) Lisan Mektebinin kapatılması
Ataullah Dede ve Yekta'nın, istinsah edilen nazariyat kitapları üzerinde ayrıntılı incelemeler yapmaya başlamaları
Yekta'nın Avrupa müziği hakkında ayrıntılı bilgiler edinmek amacıyla Fransa'dan kitaplar getirtmesi
Ezgi'nin, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'ye girmesi
- 1893 Yekta'nın, fizikçi Salih Zeki Bey'le çalışmaları ışığında, Ataullah Dede'den sonra ikinci bir sonometre yaptırması ve bu sonometreyle -aralarında Celaleddin Dede'nin de bulunduğu çeşitli ilgililere- aralık ölçümleri konusunda deneyler yapıp görüşlerini alması
Yekta'nın, Celaleddin Dede ile, ayrıca nazariyat ve tanbur perdeleri üzerinde çalışmaya başlaması
Arel'in, İzmir'de, Şeyh Cemal Efendi'den ud ve müzik tahsiline başlaması
- 1894 Yekta'nın, resmi görevle Halep'e gönderilmesi Ahmet Cevdet tarafından İkdâm Gazetesi'nin yayımlanmaya başlaması
Ataullah Dede'nin Mekteb-i Sultani'de okumakta olan oğlunun ve eşinin ölümü
- 1895 Yekta'nın İstanbul'a dönmesi ve Ataullah Dede ile nazariyat İstanbul Bulwer Locasının kapanışı
çalışmalarına devamı Meşveret gazetesinin ilk Osmanlı pozitivistlerinden Ahmet Rıza tarafından Paris'te, Fransızca ve Türkçe olarak yayımlanmaya başlaması

- 1896** Arel'in İzmir'den İstanbul'a dönmesi ve Udî Şekerci Cemil'den ud dersleri almaya başlaması
Salih Zeki Bey'in Rasathane-i Amire müdürü olması (1909'a kadar)
- 1897** Salih Zeki Bey'in Resimli Gazete yöneticisi olması
Yekta'nın, Resimli Gazete'de, *Lisan-ı elhan* başlığıyla, müzik teorisi hakkında dizi makaleler yayımlamaya başlaması
Zekai Dede'nin ölümü
- 1898** Yekta'nın müzik ve teori konularında İkdam'da makaleler yayımlamaya başlaması
- 1899** Yekta, Ahmet Mithat Efendi ve Salih Zeki Bey'in iştirakiyle, 'Pisagor gamı' üzerine yürütülen tartışmalar
R. Yekta'nın, Ahmet Mithat Efendi'ye hitaben, *Fisagoras [Pisagor] gamı 2* başlığıyla İkdam'da yayımladığı makalesinde, nazariyat çalışmalarının başlangıcı ve seyri hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermesi
M. Meşakka'nın eserinin *al-Maşrık Mecmuası*'nın 3. Sayısında, ek halinde yayımlanması
A. Avni Konuk'un *Hanende Şarkı Mecmuası*'nın yayımı
- 1901** Arel'in İstanbul'a dönüşü
Ezgi ve Arel'in tanışmaları
- 1903** Tanburi Cemil Bey'in *Rehber-i Musiki*'sinin yayımlanması
- 1904** İctihad gazetesinin Abdullah Cevdet tarafından yayımlanmaya başlaması
- 1906** Yekta'nın, 25-perdeli sistem hakkındaki çalışmalarını Ezgi ve Arel'e aktarması ve bu sistemin, onlarca da kabulü
Ezgi ve Arel'in ortak yürüttükleri çalışmada, Yekta'dan farklı olarak, Batı Do Majör dizisini Çargâh adıyla teorilerine temel almaları
Arel'in Hukuk Fakültesi'nden birincilikle mezuniyeti
- 1907** Yekta'nın, 31 Mayıs'ta İkdam'da yayımladığı *Tanburda nagamatın mevaki-i fenniyyesi* başlıklı makalesinde, Türk müziğindeki perdelerin adlandırılmasında, M. Meşakka'nın yaklaşımını uygun bulduğunu belirtmesi
Paris'te yayımlanan *La Revue Musicale* dergisine gönderdiği çeşitli makalelerinin yayımlanmaya başlaması
Celeleddin Dede'nin ölümü
Arel'in, E. Manas'dan armoni, kontrpuan ve füg dersleri almaya başlaması
- 1908** II. Meşrutiyet'in ilanı
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ve V. Mehmet'in padişahlığı
- 1909** Yekta'nın, Celeleddin Dede hakkındaki görüşlerini, Mehmet Ziya'ya yazdığı mektupta dile getirmesi
Arel'in, Şehbâl'in 14 Mart tarihli birinci sayısında, *Bir musikinüvis-i muasır hakkında* başlığıyla, Yekta ve Arel'in, İttihat ve Terakki'ye yakınlıklarıyla tanınan yazarları çalışmalarından övgüyle söz etmesi
28 Mart tarihli beşinci sayıda ise *Tanınmamış bir üstad-ı musiki* başlıklı yazısında, Subhî Zühdi [Ezgi]'nin müzik alanındaki çalışmalarını tanıtmaları
Osmanlı Grand Orient'inin (Maşrık-ı Azam-ı Osmanî) kurulması ve Üstad-ı Azamlığa Meclis-i Mebusan ikinci reisi Talat Paşa'nın getirilmesi
Arel'in, İttihat ve Terakki'ye yakınlıklarıyla tanınan yazarları kadrosunda toplayan Şehbal mecmuasını yayımlamaya başlaması
Salih Zeki Bey'in eşi Halide Edip'le beraber kaleme aldıkları *Auguste Comte ve felsefe-i müsbete* başlıklı makalelerinin *Ulûm-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yayımlanması
- 1910** Ataullah Dede'nin ölümü
Salih Zeki Bey'in *Hikmet-i Tabiiyye-i Umûmiyyeden Mebhas-ı Savt* başlıklı eserini yayımlaması
- 1911** H. Fahreddin Dede'nin ölümü
Celeleddin Dede müntesiplerinden Mehmed Ziya'nın, *Yenikapı Mevlevihanesi* başlıklı kitabının yayımlanması
Trablusgarp Savaşı
- 1912** R. Yekta'nın, A. Cami'nin musiki risalesinden yaptığı çeviriyi, Birinci Balkan Savaşı
Ataullah Dede'ye ithaf ederek yayımlaması
Arel'in babası Mehmed Emin Bey'in ölümü
- 1913** *Encyclopedie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire*'in Turquie bölümünün R. Yekta tarafından kaleme alınması (yayımlanması 1922)
Meşakka'nın eserinin, Edirne doğumlu Sebastien J. Ronzevalle oğlu Louis Ronzevalle tarafından yapılan Fransızca çevirisinin, *Melange de la Faculte Orientale* mecmuasının 6. sayısında yayımlanması
İkinci Balkan Savaşı

- 1914 R. Yekta'nın Arel ve Ezgi'den ayrılması (?) Birinci Dünya Savaşı
Darülbeydi'nin kurulma çalışmaları Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi
- 1917 Darülelhan'ın kurulması ve R. Yekta'nın, burada, Türk müziği teorisi ve tarihi muallimi olarak dersler vermesi
- 1918 Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine son vermesi
Âtî gazetesinin Celâl Nuri İleri tarafından yayımlanmaya başlaması
- 1919 Muallim İsmail Hakkı Bey'in *Usulat, Solfej, Makamat ve İlaveli Nota Dersleri*'nin yayımı
- 1921 Salih Zeki Bey'in ölümü
- 1922 Osmanlı Devleti'nin yıkılması
TBMM Hükümeti kararıyla saltanatın kaldırılması
- 1923 Arel'in İzmir'e yerleşip, burada bir hukuk bürosu açması Lozan Antlaşması
Ezgi'nin, Arel'in girişimiyle, Hilâl-i Ahmet Tabibi olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması
İzmir'e gelmesi
Arel ve Ezgi'nin, ortak çalışmalarını İzmir'de sürdürmeleri
Muallim Kazım Uz'un *Musiki Nazariyatı*'nin yayımı
- 1924 Yekta'nın *Türk Musikisi Nazariyatı (Gavsîyye)* isimli eserini TBMM kararıyla hilafetin kaldırılması
yayımlaması
Kemal Emin Bara'nın, İzmir'de, Türk musikisi aleyhinde bir konferans vermesi
Mildan Niyazi Ayomak tarafından, İzmir'de, Darülmusiki adlı mektebin kurulması ve Arel'in burada dersler vermeye başlaması
- 1925 Tekkelerin kapatılması
Şapka Kanunu
- 1926 Sanayi-i Nefise Encümeni kararıyla Darülelhan adının İstanbul Medeni Kanun
Belediyesi Konservatuarı'na dönüştürülmesi ve Türk müziği eğitimine son verilmesi
R. Yekta'nın, bu okul bünyesinde, Tarihi Türk Müsikisi Eserlerini Tesbit ve Tasnif Heyeti adıyla oluşturulan kurulun başkanlığına getirilmesi
- 1927 Arel'in, Türk müziği hakkında, İzmir Türk Ocağı'nda iki konferans vermesi ve bu konferans metninin Vakıf Gazetesi'nde tefrika edilmesi
- 1928 Arel'in İstanbul'a dönüşü Latin alfabesinin kabulü
- 1929 Ezgi'nin, Arel'in desteğiyle, İstanbul Belediye Konservatuarı Tasnif Heyeti'ne üye olarak atanması
Arel ve Ezgi'nin teori alanındaki çalışmalarını burada sürdürmeleri
- 1930 Yılmaz Öztuna'nın doğumu
- 1932 Yekta'nın, Kahire'de düzenlenen Arap Müziği Kongresi'ne Mesud Cemil'le beraber katılması ve burada, Makamlar, Usuller ve Besteleme Komitesi'ne başkanlık etmesi
- 1933 Ezgi'nin, *Nazari Ameli Türk Musikisi* başlıklı eserinin birinci cildini yayımlaması
- 1934 Ataürk'ün TBMM açılış konuşmasında Türk musikisi aleyhindeki görüşlerini açıklaması
İçişleri Bakanlığı kararıyla, Türkiye radyolarında, Türk müziği yayımlarına son verilmesi
Soyadı Kanunu
Kadınlara oy hakkının tanınması
- 1935 Yekta'nın ölümü Mason localarının kapatılması
Nazari Ameli Türk Musikisi'nin ikinci cildinin yayımlanması
- 193? *Nazari Ameli Türk Musikisi*'nin üçüncü cildinin yayımlanması
Radyolarda Türk musikisi yayınlarının yeniden başlaması
- 1939 İkinci Dünya Savaşı (1945'e değin)
Arel'in Türklük Mecmuası'nı yayımlamaya başlaması
- 1940 *Nazari Ameli Türk Musikisi*'nin dördüncü cildinin yayımlanması
- 1943 Arel'in, İstanbul Belediye Konservatuarı müdürlüğüne atanması

- 1944 Arel'in yakın dostu fizikçi S. M. Uzdilek'in, *İlim ve Musiki: Türk Musikisi Üzerinde Etütler* başlıklı eserinin, İstanbul Belediyesi Konservatuarı neşriyatı olarak yayımlanması
- 1948 Arel tarafından İstanbul'da, İleri Türk Musikisi Konservatuarı Mason localarının yeniden açılması ve Türk Mason Derneği'nin kurulması ve demerin yayın organı durumundaki Derneği'nin kurulması
Musiki Mecmuası'nda, *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* başlıklı yazı dizisinin yayımlanmaya başlaması
- 1949 Öztuna'nın *Türk Musikisi Lügati*'nin, Musiki Mecmuası'nda tefrika edilmeye başlanması (1955'e değin)
- 1950 Ezgi'nin, Türk Musikisi Dergisi'nde, M. Erev'e verdiği bir dizi Demokrat Parti iktidarı cevabta, Yekta'yı itham eden ve hatalı olduğunu belirten Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ifadelerine yer verip, Yekta'nın, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Arel'e darılması sebebiyle ortak çalışmalarından ayrıldığını beyan etmesi
- 1951 Türkiye'nin NATO'ya girmesi
- 1953 *Nazari Ameli Türk Musikisi* başlıklı eserin beşinci cildinin yayımlanması
Öztuna'nın, Musiki Mecmuası'nda Türk Musikisi Nazariyatı maddesinde 'Ataullah ve Celaleddin' yerine, yanlışlıkla 'Fahrüddin ve Celaleddin' yazması
- 1955 Arel'in ölümü
- 1960 27 Mayıs Askeri Darbesi
- 1962 Ezgi'nin ölümü
- 1964 Arel'in *Türk Musikisi Üzerine İki Konferans*'ının İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği tarafından yayımlanması
- 1967 Uzdilek'in ölümü
- 1968 Arel'in *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri*'nin İleri Türk Musikisi Konservatuarı Derneği tarafından yayımlanması
- 1969 Arel'in öğrencisi Y. Öztuna'nın *Türk Musikisi Ansiklopedisi* adlı eserinin yayımlanması
- 1971 Robert Kolej'in Boğaziçi Üniversitesi haline getirilmesi
12 Mart Askeri Muhtırası
- 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı
- 1975 Arelciler'in girişimiyle İstanbul'da –Arel Konservatuarı olarak da anılan– Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nın kurulması
- 1979 Ahmet Selim Teymur'un, Arel teorisine dayanan Türk Musikisi başlıklı eserini, üç cilt halinde yayımlaması
- 1980 12 Eylül Askeri Darbesi
- 1984 Arel teorisini temel alan İ. H. Özkan'ın *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Velveleleri* isimli kitabının yayımlanması
- 1986 Yekta'nın *Lavignac Ansiklopedisi* için yazdığı bölümün, Orhan Nasuhioğlu çevirisiyle kitap olarak yayımlanması
Öztuna'nın kaleme aldığı *Sadeddin Arel* kitabının yayımlanması
- 1987 Öztuna'nın *Türk Musikisi: Teknik ve Tarih* başlıklı kitabının yayımlanması
- 1991 Arel'in *Türk Musikisi Nazariyatı Dersleri* başlıklı yazı dizisinin Onur Akdoğu editörlüğünde kitap olarak yayımlanması